

LUND UNIVERSITY

"Vi män höra ock Guds rike till!": Manlighetsideal inom Kyrkobröderna, Svenska kyrkans lekmannaförbund 1918-1929

Nykvist, Martin

Published in:
Kyrkohistorisk årsskrift

2013

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Nykvist, M. (2013). "Vi män höra ock Guds rike till!": Manlighetsideal inom Kyrkobröderna, Svenska kyrkans lekmannaförbund 1918-1929. *Kyrkohistorisk årsskrift*, 113, 57-109.

Total number of authors:

1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

MARTIN NYKVIST

”Vi män höra ock Guds rike till!”

Manlighetsideal inom Kyrkobröderna,
Svenska kyrkans lekmannaförbund 1918–1929

Inledning

UTGÅNGSPUNKT

Ett av orden som står i centrum för denna studie är ”lekman”.¹ Det härstammar från latinets *laicus*, från grekiskans *λαϊκός* (*laikós*), som kommer av *λαός* (*laos*), vilket betyder ”folk”.² Ordet användes för första gången i motsättning till klerk, eller präst, i ett brev skrivet på 90-talet av Klemens I.³ I modernt språkbruk

avser en lekman inte sällan någon som saknar skolning inom ett område och därmed är, för att använda en annan religiös term, något av en novis. Vad som i detta sammanhang avses är däremot en kristen person som inte innehar ett kyrkligt ämbete, vilket, som vi ska se, inte alls behöver betyda avsaknad av kunskap om kyrkan och kyrkliga frågor.⁴ Kyrkobröderna var huvudsakligen ett förbund där lekmän skolade lekmän, även om prästen också hade en roll att spela.

Kyrkobröderna uppstod i en tid då hela Väst-europa karaktäriserades av ökad pluralism och minskat engagemang i den institutionaliserade kyrkan. Kring 1880-talet blev detta tydligt när prästerna började notera att det var allt färre som firade söndagens gudstjänst – detta gällde inte minst män från medelklassen respektive kvinnor och män från arbetarklassen. Det fanns en påtaglig oro, att dessa människor skulle

1 Föreliggande artikel är en bearbetad version av min E-uppsats i kyrkohistoria vid Uppsala universitet. För stor hjälp med arbetet vill jag tacka Oloph Bexell, Alexander Maurits, Anders Nordberg och Sanja Nilsson.

2 Detta är en av många anledningar till att vi med fördel talar om ett ”lekfolk”, snarare än ”lekmän”.

3 Gösta Lindeskog, *Lekmannainstitutionens uppkomst*. Stockholm 1965, sid. 53. Klerk, som kommer från latinets *clericus*, heter på grekiska *κληρικός* (*klērikós*) och härstammar från *κλήρος* (*klēros*), vilket betyder ”lott”, en arvedel. Lekman och klerk har däremot en gemensam bakgrund, vilket framgår av Septuaginta, den grekiska översättningen av Gamla testamentet. I 5 Mos. 4:20 talas det om ”arvedelsfolket”, ett ord bildat av substantivet *λαός* (*laos*) och ett adjektiv av *κλήρος* (*klēros*). Detta ord är i sin tur en tolkning av det hebreiska ordet för *κλήρος* (*klēros*), vilket är *נַחֲלָה* (*nah‘lā*). I 5 Mos. 9:29 heter det att Israel är Guds *λαός* (*laos*) och Guds *κλήρος* (*klēros*) (”ditt folk och din egendom” i den svenska översättningen). Ursprungligen var alltså *λαός* (*laos*) och *κλήρος* (*klēros*) synonymmer, men en uppdelning skedde redan under 90-talet och

den blev med tiden allt skarpare (Lindeskog, 1965, sid. 53–55). För hjälp med transkribering vill jag tacka Emil Lundin.

4 För en genomgång av ordets kyrkohistoriska bakgrund respektive bruk i modernt språk hänvisas till Bertil E. Gärtner, ”Lekman – att tjäna Gud”: *Med engagemang och medansvar. En bok om lekmannaskapet i Svenska kyrkan*. Stockholm 1990; Lennart Tegborg, ”Från ’lekman’ till ’lekmannaskap’”: *Med engagemang och medansvar. En bok om lekmannaskapet i Svenska kyrkan*. Stockholm 1990.

berövas sin tro till förmån för sekulära läror såsom socialism, materialism och kommunism. Samtidigt hade kyrkan att konkurrera mot andra kristna grupper, vilka vann större mark runtom i Europa. De etablerade kyrkorna hade allt mindre att säga till om och samhället syntes alltmer sekulariserat – med möjlighet att arbeta på söndagar och präster som blev del av värnplikten. Under sent 1800-tal och tidigt 1900-tal publicerades voluminösa studier av vetenskapsmän, som utan att kritisera kristendomen som sådan förklarade vilken funktion religionen hade – nämnas kan bland andra lingvisten Max Müller (1823–1900) och psykoanalysens fader Sigmund Freud (1856–1939). Detta ledde till en utbredd syn, att det inte fanns något mer av tron att förklara – den religiösa människans omedvetna mål ansågs avslöjade.⁵

Det var i Västeuropa inte längre en social sedvänja att vara kyrkligt aktiv, varför kyrkorna på egen hand fick försöka attrahera folket. I denna strävan arrangerades mer vardagliga aktiviteter inom kristna kamratföreningar, exempelvis sportevenemang. Det var en föreningslivets era, inte bara på det sekulära planet utan också det religiösa.⁶ Kyrkorna började också marknadsföra sig på ett nytt sätt, inte sällan för att nå ut till de grupper som syntes minst i kyrkliga sammanhang – unga, män i alla samhällsklasser samt kvinnor och män ur arbetarklassen. Fritänkare och socialister riktade kritik mot kyrkans bristande sociala engagemang, vilket ledde till att denna aspekt fick ett större utrymme i den kristna förkunseln. Det kunde till exempel yttra sig i att präster och lekfolk i sin strävan att följa Kristus

levde med de fattiga, eller de fackföreningar som bildades av katoliker för franska, holländska och belgiska industriarbetare. Det var också i denna kontext som den liberalteologiska riktningen växte sig stark, med företrädare som Albrecht Ritschl (1822–1889) och Adolf von Harnack (1851–1930).⁷

Den avtagande kyrkoseden var synlig också i Sverige. Redan under mitten av 1800-talet sjönk i vissa delar av landet antalet deltagare vid söndagens gudstjänst och mot seklets slut var denna nedgång synlig i hela landet. Religionslagstiftningen i Sverige började luckras upp och maningar om religionsfrihet hördes från flera håll – banden mellan kyrkan och staten blev allt lösare och enhetskyrkan befann sig i uppbrott. Först och främst var det männen som vände kyrkan ryggen, även om nedgången var synlig i alla led.⁸ Det går alltså att tala om en religionens ”feminisering” – inte bara i Sverige, men i hela Västeuropa. Samtidigt styrdes kyrkan fortfarande enkom av män och dess prästerskap var likaledes uteslutande män. Därtill fanns det även kristna organisationer för män, till exempel KFUM, Svenska diakonsällskapet och Männens missionskrets. Genom att närmare undersöka Kyrkobröderna är målet med denna studie att ta reda på vilken uppgift ett kristet förbund för män ansåg sig ha i denna kontext och vilka manlighetsideal som rådde inom organisationen.

”Hava Kyrkobröderna någon betydelse för det andliga livet i församlingen?” Den frågan ställde 1927 Hugo Norberg (1866–1932), som var stationsinspektör i Sala, i förbundets tidskrift, behändigt nog kallad *Kyrkobröderna*. Han skrev att frågan var välmotiverad, ”då

5 Mary Heimann, ”Christianity in Western Europe from the Enlightenment”: Adrian Hastings (red.), *A World History of Christianity*. Cambridge 1999, sid. 497–499. Se även Hugh McLeod, *Secularisation in Western Europe, 1848–1914*. London 2000.

6 För en presentation av det tidiga föreningslivets historia i Sverige, se Torkel Jansson, *Adertonhundra-talets associationer. Forskning och problem kringett sprängfullt tomrum eller sammanslutningsprinciper och föreningsformer mellan två samhällsformationer c:a 1800–1870*. Uppsala 1985.

7 Heimann, 1999, sid. 499–500.

8 Anders Bäckström, *När tros- och värderingsbilder förändras. En analys av nattvards- och husförbörssedens utveckling i Sundsvallsregionen 1805–1890*. Stockholm 1999; Carl Henrik Martling, *Kyrkosed och sekularisering*. Stockholm 1961; Anders Jarlert, *Sveriges kyrkohistoria, 6 Romantikens och liberalismens tid*. Stockholm 2001, sid. 204–210; Ernst Enochsson, *Den kyrkliga seden. Med särskild hänsyn till Västerås stift*. Stockholm 1949, sid. 241.

säkerligen flera församlingsbor helt uppriktigt måste vidgå, att de ej ens känna till en rörelse i församlingslivet, som fått detta namn”.⁹ Detta nästan ett helt decennium efter det att Kyrkobröderna skapades den 22 oktober 1918. Förbundet hade också en, i förhållande till sitt medlemsantal, anonym roll inom Svenska kyrkan och var överskuggat av andra organisationer som på ett eller annat sätt engagerade sig i lekmanfrågan, såsom Svenska kyrkans diakonistyrelse och Allmänna svenska prästföreningen. Att så var fallet blir uppenbart när vi läser kyrkohistoriska översiktsverk som behandlar tiden kring sekelskiftet – sällan finns Kyrkobröderna ens nämnda och när de nämns ges de ringa utrymme. Därför kan denna studie förhoppningsvis fylla ett tomrum i forskningen kring den svenska kyrkohistorien.

SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNINGAR

Syftet med denna studie är att visa hur Svenska kyrkan under tidigt 1900-tal genom nya verksamhetsformer försökte motverka dels samhällets sekularisering, dels männens minskande engagemang i kyrkliga sammanhang. Sedan några decennier tillbaka höll enhetskyrkan på att brytas upp och samhället blev allt mer pluralistiskt, vilket ledde till att församlingsmedlemmarna var tvungna att anta nya arbetsformer.

För att uppnå syftet undersöks Kyrkobröderna, Svenska kyrkans lekmanförbund. Kyrkobröderna uppstod kring sekelskiftet 1900 och kan med fördel fungera som exempel på det arbete som blev resultatet av uppbrottet ur enhetskyrkan. Undersökningen av Kyrkobröderna utgår från följande frågeställningar:

1. Varför bildades en kyrklig organisation för endast män?
2. Hur förverkligades förbundets syfte under dess etableringsfas?

3. Vilka manlighetsideal förmedlade Kyrkobröderna under denna period?

TEORETISKT PERSPEKTIV

Utgångspunkten i denna studie är hypotesen att kristendomen under 1800-talet genomgick en feminisering, det vill säga att den dels kom att förknippas med ideal och värden som ansågs vara kvinnliga och dels att kvinnorna blev statistiskt överrepresenterade i kyrkliga sammanhang.¹⁰ Under 1800-talet hamnade kvinnorna i Sverige, men också i andra delar av västvärlden, alltmer i centrum av det kyrkliga livet, samtidigt som männen marginaliserades. Detta är förstas en sanning med modifikation, då kyrkan fortfarande styrdes – och länge skulle komma att styras – uteslutande av just män, samtidigt som även prästämbetet var förbehållet män. Däremot ansågs kristendomen, inte minst av den borgerliga kultureliten, vara intimt sammanvävd med kvinnlighet och kvinnliga egenskaper, såsom ödmjukhet och mildhet.¹¹ Intressant i detta sammanhang är att se hur en rörelse som Kyrkobröderna förhöll sig till den synen och hur de berättigade sin verksamhet samt hur de försökte remaskulinisera den kristna diskursen.

Den så kallade remaskuliniseringen av kristendomen gjordes, enligt den tyske historikern Olaf Blaschke, möjlig genom den andra konfessionella eran som rådde i stora delar av Europa under 1830–1960.¹² Den möjliggjorde bruket av vad som uppfattades som traditionellt manliga dygder i det religiösa livet och Blaschke påvisar

⁹ Hugo Norberg, ”Hava Kyrkobröderna någon betydelse för det andliga livet i församlingen?”: *Kbr* 3(1927), sid. 13.

¹⁰ För en kritisk genomgång av feminiseringsteorin, se Patrick Pasture, ”Beyond the Feminization Thesis. Gendering the History of Christianity in the Nineteenth and Twentieth Centuries”: Patrick Pasture et al. (red.), *Gender and Christianity in Modern Europe. Beyond the Feminization Thesis*. Leuven 2012.

¹¹ Yvonne Maria Werner, ”Kristen manlighet i teori och praxis”: Yvonne Maria Werner (red.), *Kristen manlighet. Ideal och verklighet 1830–1940*. Lund 2008, sid. 9–11. Jämför McLeod, 2000, sid. 124–136.

¹² Olaf Blaschke, ”Fältmarskalk Jesus Kristus”: Yvonne Maria Werner (red.), *Kristen manlighet. Ideal och verklighet 1830–1940*. Lund 2008, sid. 28–29 (särskilt not 20).

att decennierna kring sekelskiftet visar tydliga tecken på remaskulinisering av kristendomen i den tyska kontexten. Begreppet remaskulinisering anspelar också på att det tidigare i historien har funnits en maskulinitetens guldålder, vilken nu eftersträvades igen – det gällde att återgå till de förhållanden som rådde förr, när kristendomen var manligare. En era som i den tyska remaskuliniseringsprocessen ansågs manlig var reformationen, med Luther som en god förebild för den manliga kristendomen. Detta till skillnad från 1700-talet, vilket snarast ansågs vara kvinnligt.¹³ Att söka efter den sanna manligheten i historien var ingenting nytt, utan är ett inslag i konstruktionen av manlighet som går att spåra så långt tillbaka som hos Geoffrey Chaucer (omkring 1343–1400).¹⁴

I centrum för denna remaskulinisering stod en spridning av bilden av mannen som en modig och stark soldat för Kristus – militära metaforer hörde till vanligheterna och skulle tilltala vad som ansågs vara männens medfödda krigiskhet. Blaschke noterar fyra centrala strategier för remaskuliniseringen. Det handlade först om att (1) förena kristna och manliga egenskaper genom att koppla det som ansågs vara traditionellt manliga sociala dygder till kristna ideal. Den andra strategin var att (2) anpassa sig till den hegemoniska kulturen och ge den en specifik kristen form. Strategin inbegrep också att (3) omkoda det som ansågs vara traditionellt manliga respektive kvinnliga egenskaper – den veke gudstjänstbesökaren lyftes fram som en stark hjälte och den som uteblev ansågs inte modig nog att dyka upp. Den sista och enligt Blaschke mest framgångsrika strategin var (4) att instrumentalisera manligheten i den kristna kontexten, det vill säga ta vara på aktiviteter och egenskaper som ansågs vara traditionellt manliga och insätta dessa i den kristna kontexten. Männerna skulle förvisso gå i kyrkan, som alltmer uppfattades som en kvinnlig sys-

selsättning, men de skulle samtidigt vara aktiva i den offentliga sfären – i pressen, skolan och politiken. De skulle med andra ord fortsätta vara män, i vad som antogs vara ordets traditionella mening.¹⁵

Remaskuliniseringen kan enligt Blaschke ske antingen latent eller manifest. Det förra innebär att det inte finns några explicita intentioner att genomföra en remaskulinisering, det är snarare ett implicit mål eller rentav en biprodukt. Den manifesta remaskuliniseringen karaktäriseras å sin sida av en synlig strävan att genomföra en remaskulinisering – det blir ett uttalat förhållningssätt.¹⁶

För att undersöka hur Kyrkobrodererna utgjorde ett försök att remaskulinisera kristendomen anläggs två teoretiska perspektiv. Å ena sidan ett perspektiv som belyser kristendomen i ett pluralistiskt samhälle och å andra sidan ett om strategier för att trygga en manlig identitet när den utsätts för hot. Det första perspektivet utgår från det faktum att kristendomen under den berörda perioden förlorade sin särställning i samhället och med tiden kom att representera bara ett av många sätt att se på och förklara världen. Samhället blev alltmer pluralistiskt, vilket i västvärlden, enligt den tyske kyrkohistorikern Hartmut Lehmann, ledde till dels avkristning, dels kristen väckelse och kyrklig mobilisering. Som ett led i denna mobilisering skedde en remaskulinisering av kristendomen.¹⁷

Att kristendomen hade kommit att betraktas som något feminint möttes av motreaktioner och det är här det andra perspektivet kommer in i bilden. Det uppstod rörelser som ville motverka denna feminisering och således remaskulinisera kristendomen, enligt Yvonne Maria Werner grupper som ”betonade kroppens betydelse och propagerade för en mer vardagsnära kristendom”. Här kan nämnas bland annat *muscular Christianity*, vilket var en rörelse som

13 Blaschke, 2008, sid. 28–36.

14 David Tjeder, *The Power of Character. Middle-class Masculinities, 1800–1900*. Stockholm 2003, sid. 287.

15 Blaschke, 2008, sid. 40–45.

16 Blaschke, 2008, sid. 30.

17 Werner, 2008, sid. 11.

försökte remaskulinisera kristendomen genom att koppla den till andliga aspekter av fysisk aktivitet, som ansågs vara traditionellt manliga. Denna koppling mellan manlighet och kristendom kunde också, menar Werner, yttra sig i ett socialt engagemang.¹⁸

Bo Nilsson avhandlar i sin bok om *Maskulinitet* förhållandet mellan genusosäkerhet och scoutrörelsens popularitet under sin etableringsfas. I sin analys använder han den amerikanske sociologen Michael Kimmels tre reaktionsmönster hos män i samband med den maskulinitetskris som infann sig när kvinnorna fick framskjutna positioner i det amerikanska samhället i slutet av 1800-talet. En sammanfattning av dessa reaktioner blir här nödvändig, då de är relevanta även för svenska sekelskiftsförhållanden och därmed intressanta i förhållande till tryggheten av den kristna manligheten inom Kyrkobröderna.¹⁹

Kimmel benämner den första reaktionen *the antifeminist backlash*, vilken gick ut på att problemen som män hade ansågs bero på kvinnor. Därför förespråkade männen en patriarkal maskulinitet som stod över det kvinnliga. Denna *antimodernistiska manlighetsideologi* kan således förklaras som starkt kvinnofiendtlig. Den andra reaktionen, *the promale backlash*, förklarade hotet mot manligheten som en produkt av samhällsförändringarna. Receptet mot detta var enligt *den på särartsideologin baserade manlighetsdiskursen* att skapa vad som ansågs vara en traditionell manlighet som var anpassad till det moderna samhället – i den industriella och kapitalistiska eran behövdes det ”riktiga män”. Den tredje och sista reaktionen kallar Kimmel för *profeminist men*, vilket var en grupp män som ansåg feminismen vara en

lösning på genusosäkerheten och manlighetskrisen. Detta *mansideal baserat på idén om större jämställdhet mellan könen* företrädades av män som var anställda som tidningsfolk eller på universitet för kvinnor.²⁰

Att tala om ideal och egenskaper som ”manliga” eller ”kvinnliga” är inte oproblematiskt, det leder lätt till en essentialiserad syn på två begrepp som ofta redan ses som varandras motparter. Uppgiften här är inte att berätta hur män, kristna eller andra, faktiskt var eller hur dessa skiljde sig från kvinnor, utan hur de presenteras i en viss kontext. Att manlighet (och kvinnlighet) inte är en statisk enhet har påvisats av flera forskare och ideal som här lyfts fram har inte alltid varit förknippade med manlighet, även om vissa är mer stabila än andra.²¹ Manlighetsideal som växt fram under 1800-talet var dock etablerade under Kyrkobrödernas inledande verksamhetsperiod i början av 1900-talet. Det rörde sig om en stereotypiserad manlighetsbild färgad av de revolutioner och krig som karaktäriserade perioden – något som syns i ideal som offervilja, heroism och nationalism. Mannen skulle också både till det yttre och det inre visa kraft, energi, karaktär, mod, sedlighet och självbehärskning. Sådana ideal krockade ibland med allmänkristna dygder såsom underordning, ömhet, tålmod och känslsamhet, vilka i det borgerliga samhället ansågs vara feminina.²²

Utifrån dessa teoretiska perspektiv har följande hypoteser ställts upp för denna studie:

18 Werner, 2008, sid. 12. Jämför Anna Prestjan, ”En korsfäst främling på jorden? Prästmanlighet som problem”: Yvonne Maria Werner (red.), *Kristen manlighet. Ideal och verklighet 1830–1940*. Lund 2008, sid. 163–164.

19 Bo Nilsson, *Maskulinitet. Representation, ideologi och retorik*. Umeå 1999, sid. 53–54.

20 Nilsson, 1999, sid. 53. *Antimodernistisk manlighetsideologi* är Yvonne Maria Werners svenska benämning av *the antifeminist backlash*, *den på särartsideologin baserade manlighetsdiskursen* är hennes benämning av *the promale backlash* och *mansideal baserat på idén om större jämställdhet mellan könen* hennes benämning av *profeminist men* (Werner, 2008, sid. 12).

21 Se till exempel David Tjeder, 2003, sid. 286–288, och för ett konkret exempel Claes Ekenstam, ”En historia om manlig gråt”: Claes Ekenstam et al. (red.), *Rädd att falla. Studier i manlighet*. Möklinta 1998.

22 Alexander Maurits, *Den vackra och erkända patriarkaliteten. Den lundensiska högkyrklighetens präst- och mansideal*. Lund 2011, sid. 64–69.

(1) Kyrkobröderna var en homosocial grupp som ville motverka sekulariseringen i Sverige. Genom rörelsen konstruerades en kristen manlighet ”i konkurrens mellan män i offentliga rum, där kvinnorna spelar en marginell roll”.²³ (2) Kyrkobröderna tjänade syftet att motverka den verklighet de ansåg ha uppstått som en produkt av förändringar i samhället, nämligen kvinnornas dominans i den kyrkliga sfären och även föreställningen om kristendomen som något feminint. (3) Syftet skulle uppnås genom att diskursivt remaskulinisera den kristna identiteten, vilket skulle åstadkommas med hjälp av att på olika sätt sammankoppla kristendomen med sådana egenskaper som ansågs vara traditionellt manliga, kopplade till aktivt arbete i den offentliga sfären.²⁴ Detta utan att sätta sig upp emot de allmänskristliga dygder, som av borgerligheten ansågs vara feminina.

FORSKNINGSLÄGE

Vi har tidigare konstaterat att enhetskyrkan höll på att sönderfalla vid sekelskiftet 1900, det vill säga att Svenska kyrkan förlorade sin självklara särställning i samhället och i stället kom att representera en förklaringsmodell i mängden. Denna process kan sägas ha påbörjats på allvar i mitten av 1800-talet, då röster höjdes för att avskaffa konventikelplakatet, vilket förbjöd personer födda i Sverige att bekänna en annan tro än den evangelisk-lutherska. Inspirerade av de förhållanden som rådde i USA kom fler och fler att förespråka fullständig religionsfrihet även i det svenska samhället. Förändringarna stod för dörren. När Oscar I (1799–1859) höll sitt trontal 1856 föreslog han ökad religionsfrihet i landet.

23 Werner, 2008, sid. 12.

24 Föreliggande studies utgångspunkt är att manligheten (och kvinnligheten) är en diskursiv konstruktion. I olika processer sker det försök att fastställa tecknet ”manlighet” – ett tecken som genom tiderna haft betydelsefixeringar som blivit så allmänt godtagna att de upplevs som naturliga. Se Marianne Winther Jørgensen & Louise Phillips, *Diskursanalys som teori och metod*. Lund 2000, särskilt sid. 32–37.

Riksdagen avslög förvisso kungens förslag, men godkände ett annat om konventikelfrihet. En förordning 1858 tillät konventiklar, även om det dröjde ytterligare tio år innan dessa fick hållas samtidigt som gudstjänster. Separationen mellan kommun och kyrka 1862 är ytterligare ett exempel på hur banden mellan kyrka och stat började lösas upp och ett år senare avskaffades nattvardspikten i Sverige.²⁵

Att dessa förändringar blev synliga även i kyrkoseden är ställt bortom allt rimligt tvivel. Vid sekelskiftet var kyrkans enhet ett minne blott, även om utvecklingen såg annorlunda ut runtom i landet. Det rådde en tydlig korrelation mellan väckelse och bevarad kyrkosed. I områden där den frikyrkliga rörelsen hade sitt starkaste fäste, såsom Värmland och Närke, var deltagandet vid söndagens högmässor lågt. De platser som karaktäriserades av äldre kyrkoväckelse, inte minst i landets södra delar, hade däremot fortsatt en förhållandevis hög kyrklighet.²⁶

Religionssociologen Anders Bäckström har visat att variationerna i landet inte bara var beroende av vilken typ av väckelse som gjort genombrott på orten. I sin studie om nattvards- och husförhørsleden i Sundsvall under 1800-talet visar Bäckström att det även finns ett samband mellan förändringarna i kyrkoseden och industrikulturens framväxt. I de industrialiserade tätorterna längst kusten minskade kyrksamheten betydligt fortare än den gjorde bland bönderna i inlandets landsbygdsförsamlingar. Industrisamhället präglades av en pluralism, medan den kyrkliga enhetligheten levde kvar på landsbygden. Att industrialiseringen per automatik skulle innebära minskad kyrksamhet är däremot en tes som inte är utan motståndare. Carl Henrik Martling visar att det fanns stift

25 Anders Jarlert, *Sveriges kyrkohistoria, 6 Romantikens och liberalismens tid*. Stockholm 2001, sid. 204–210. För en djupare inblick i religionslagstiftningen vid tiden, se Per Dahlman, *Kyrka och stat i 1860 års svenska religionslagstiftning*. Skellefteå 2009.

26 Oloph Bexell, *Sveriges kyrkohistoria, 7 Folkväckelsens och kyrkoförnyelsens tid*. Stockholm 2003, sid. 202–210.

som hade både en stark industrialisering och en bibehållen kyrkosed vid sekelskiftet, till exempel Linköping, Lund och Göteborg. Han menar i stället att det var just typen av väckelse som hade störst inverkan på kyrksamhetens utveckling i en ort.²⁷

Vad som framgår av Bäckströms undersökning är att nattvardsseden i Sundsvall fortfarande var stark under 1800-talets mitt. Att så var fallet även i resten av landet bekräftas i biskoparnas ämbetsberättelser till prästmötena, där de vittnar om oförändrade numerärer i samband med kommunionen. Deltagandet minskade snart drastiskt i Sundsvallsområdet – vid 1800-talets mitt besökte 70–80 procent av befolkningen nattvarden minst en gång per år, att jämföra med 1880 års siffra på 14 procent. Siffrorna från Sundsvall är däremot inte karaktäristiska för hela landet – utvecklingen såg, som tidigare påpekats, annorlunda ut i landets olika delar. I Härnösands stift, såväl som i Visby och Linköping, besökte vid sekelskiftet omkring 15 procent av befolkningen söndagsgudstjänsten, och just Medelpad hade Härnösands lägsta siffror. De södra stiftet – Skara, Växjö, Lund, Göteborg och Kalmar – hade en något högre motsvarande siffra vid 25 procent, medan Strängnäs, Västerås, Karlstad och Uppsala bara uppnådde omkring 10 procent. Trots geografiska diskrepanser och oavsett bakomliggande anledningar kan det konstateras att kyrksamheten i Sverige avtagit åtskilligt från 1800-talets mitt fram till sekelskiftet.²⁸

Vidare framgår av Bäckströms studie att det var en övergripande förändring som skedde. Kyrksamheten försvagades i alla led, det var synligt i alla åldrar bland både kvinnorna och männen. Även om skillnaderna är marginella, var dock nattvardsdeltagandet något högre bland kvinnorna än bland männen. Bäckström

påpekar också att dessa resultat går stick i stäv med 1900-talets övriga undersökningar, vilka påvisar tydliga skillnader mellan kvinnor och mäns religiösa engagemang. Han menar att dessa skillnader inte var synliga under 1800-talet och att detta berodde på att kyrkan då hade en samhällsintegrerande och samhällslegitimerande roll. Bäckström påpekar dock att den kristna traditionsförmedlingen i den privata sfären – det vill säga i hemmet – var mer eller mindre förbehållen kvinnorna. Som förklaringsfaktor till denna feminisering pekar Bäckström ut indelningen av samhället i en offentlig och en privat sfär. När denna uppdelning blir verklighet i ett samhälle tenderar männens religiösa engagemang att minska.²⁹

Männens minskade religiösa engagemang går att belysa statistiskt med hjälp av andra forskningsresultat. Några exempel ska här nämnas. Börje Bergfeldt visar i sin doktorsavhandling att kvinnorna var överrepresenterade i kommunionlängderna i flera Stockholmsförsamlingar redan under 1700-talet. Andelen kvinnliga nattvardsgäster ökade dessutom i vissa av dessa, till exempel ser vi i Jakob & Johannes församling att kvinnorna utgjorde inte mindre än 70 procent av nattvardsgästerna 1804–1806, samtidigt som den totala befolkningens mängden inte bestod av mer än 58 procent kvinnor. Siffrorna för Ladugårdlands och Kungsholms församlingar är 67 respektive 63 procent. Bergfeldt visar även att en majoritet av dessa kvinnor ensamma anmälde sig till nattvardsgång, snarare än tillsammans med någon annan (i egenskap av pigor, tjänarinnor eller hustrur). Även i detta avseende sker en markant ökning under hela 1700-talet.³⁰ Bergfeldts resultat talar alltså för teorin om religionens statistiska feminisering. Stockholm är ett intressant exempel

27 Bäckström, 1999, sid. 64–66; Martling, 1961, sid. 34–46. Bäckströms kritik av Martlings teori står att finna i Bäckström, 1999, sid. 19–28.

28 Bäckström, 1999, sid. 64–74; Martling, 1961, sid. 10–17.

29 Bäckström, 1999, sid. 68–74, 95–96.

30 Börje Bergfeldt, *Den teokratiska statens död. Sekularisering och civilisering i 1700-talets Stockholm*. Stockholm 1997, sid. 79–84.

eftersom det är där som Kyrkobrodrarörelsen kan sägas ha sitt ursprung.

Intressant i sammanhanget är också Västerås stift, där Kyrkobrodrarna tidigt skulle nå stora framgångar. Ernst Enochsson har i sin avhandling om *Den kyrkliga seden* på ett övergripande sätt påvisat den kyrkliga krisen i Västerås stift i slutet av 1800-talet. Utifrån statistiken däri ser vi med all tydlighet att det var männen som vände kyrkan ryggen i större utsträckning än kvinnorna. Under 1880-talet och fram till 1910 sjönk antalet nattvardsbesök drastiskt runtom i stiftet. Exempelvis gick 45 procent av innevärdarna i Stora Kopparbergs församling till nattvarden 1880 – att jämföra med 9,1 procent 1890 och 1,2 procent 1910. ”Krisen hemsökte”, enligt Enochsson, ”männen mer än kvinnorna”. Han exemplifierar detta med följande antal kommunikanter:

	1890	1900	1910
Fellingsbro			
– Män	395 (42%)	68 (41%)	31 (36%)
– Kvinnor	546 (58%)	99 (59%)	56 (64%)
Leksand			
– Män	–	326 (33%)	132 (26%)
– Kvinnor	–	667 (67%)	377 (74%) ³¹

Nattvardsgång är förstas bara ett av många uttryck för kristen tro, men fungerar som ett gott exempel på hur männen marginaliserades i kyrkliga sammanhang. Utifrån den presenterade forskningen kan vi dra slutsatsen att en feminisering av den kristna tron ägde rum, åtminstone rent statistiskt, i flera delar av landet. Något som bör beaktas i sammanhanget är att denna feminisering inte nödvändigtvis var synlig på alla orter, utan att kyrksamheten under hela 1800-talet i vissa områden var jämt fördelad mellan män och kvinnor. Denna notering för oss däremot inte bort från frågan vad det var som låg bakom denna synliga och inte sällan påfallande feminisering?

31 Enochsson, 1949, sid. 241.

2004 påbörjades under ledning av historieforskaren Yvonne Maria Werner ett forskningsprojekt betitlat *Kristen manlighet – en modernitetens paradox. Män och religion i en nordeuropeisk kontext 1840–1940*.³² Projektet utgår just från tesen om kristendomens feminisering under 1800-talet och anknyter till tidigare nämnda teori om sambandet mellan feminisering och samhällsindelningen i en privat respektive offentlig sfär. I det borgerliga samhället ansågs religionen höra hemma i den privata sfären, som ansågs vara kvinnans naturliga arena. Mannen skulle däremot fungera i offentligheten och för att göra det på ett rättmätigt sätt var han tvungen att lösa banden med den ”kvinnliga kristendomen”.³³

Feminiseringen möttes med olika strategier för att befästa kristendomen som en manlig religion – den skulle remaskuliniseras. Detta kunde åstadkommas på flera olika sätt, varav ett var etablerandet av rörelser som sammanlänkade kristendomen med kroppsliga och mer vardagliga aktiviteter, såsom idrott. Ett annat sätt var att omkoda vad som ansågs vara traditionellt kristna och numera feminina värderingar och karaktäristika till manliga, att återerövra den numera feminina kristendomen. Här växer alltså två strategier fram – vilka krasst kan sammanfattas i att antingen göra kristendomen manlig eller att göra manligheten kristen.³⁴

Som ett led i forskningsprojektet utkom 2009 historikern Anna Prestjans studie *Präst och karl, karl och präst*, i vilken hon undersöker prästmanlighet under tidigt 1900-tal med fokus på Erik E:son Hammar (1871–1943). Trots att

32 För en presentation av detta projekt, se Yvonne Maria Werner, ”Kristen manlighet – en modernitetens paradox. Män och religion i en nordeuropeisk kontext 1840–1940”: *Historisk tidskrift*, 2004:3, sid. 528–534; Werner, 2008; Yvonne Maria Werner, ”Studying Christian Masculinity”: Yvonne Maria Werner (red.), *Christian Masculinity. Men and Religion in Northern Europe in the 19th and 20th Centuries*. Leuven 2011.

33 Werner, 2008, sid. 10.

34 Werner, 2008, sid. 12; Anna Prestjan, *Präst och karl, karl och präst. Prästmanlighet i tidigt 1900-tal*. Lund 2009, sid. 32.

Prestjan i sin bok huvudsakligen redogör för prästmanlighet är den intressant också ur ett lekmanperspektiv, då hon mer övergripande behandlar det sociala arbetet ur ett genusperspektiv, ett arbete av vilket Kyrkobröderna – precis som många andra kristna och kyrkliga organisationer – var en odiskutabel del. De enda svenskkyrkliga organisationer för socialt arbete som Prestjan presenterar är diverse diakonala institutioner samt det sociala utskottet inom Allmänna Svenska Prästföreningen, som existerade 1907–1928 och som hade ett minst sagt begränsat inflytande.³⁵

Prestjan påpekar i sammanhanget något viktigt, nämligen att det sociala arbetet i det svenska samhället fram till 1920-talet byggde på privata initiativ, inte sällan baserade på kristna värderingar. Omkring sekelskiftet var diskussioner om det sociala arbetet en ständigt återkommande punkt på den kyrkliga agendan, mycket på grund av den kritik som riktats mot kyrkan från socialister och andra fritänkare. De menade att kyrkan hade ignorerat de sociala problem som existerade i samhället – en anklagelse som inte helt stämde överens med verkligheten, även om det fanns krafter inom kyrkan som var kritiska till inblandning i ”Den sociala frågan”. En kritik som var grundad i uppfattningen att denna typ av problem skulle hanteras i hushållsståndet. Kyrkliga diskussioner om hur dessa sociala problem skulle lösas förekom dock på flera arenor och många ansåg att engagemang i dylika frågor skulle stärka kyrkans position i samhället – det ökade engagemanget blev ett svar på kritiken.³⁶

Utän att egentligen närma sig de svenska förhållandena närmare visar Prestjan hur det sociala engagemanget fungerade som en remaskuliniseringsstrategi inom både anglosaxiska och amerikanska kontexter. Den sociala aktivismen inom dessa kyrkor skulle inte bara stärka kyrkans position i samhället, utan samtidigt

göra kyrkan mer attraktiv för den manliga befolkningen. Så skulle ske genom att manliga egenskaper premierades i det sociala arbetet, såsom aktivitet, handling, förnuft, pragmatism och kraftfullhet. Detta är i sig ett paradoxalt förhållande, då det sociala arbetet vid denna tid ansågs vara något typiskt kvinnligt. Parallellt existerade dock i Sverige, såväl som i Storbritannien och Amerika, en syn på de praktiska och fysiska delarna av det sociala arbetet som något manligt. Trots att domänen alltså huvudsakligen var kvinnlig, användes den för att remaskulinisera de kyrkliga och kristna diskurserna. Prestjan positionerar detta sociala arbete som en angelägenhet för lekmännen i den svenska kontexten. Prestjan visar förvisso att Erik E:son Hammar var mycket involverad i det sociala arbetet, men han kan knappast sägas vara representativ för prästerskapet vid tiden.³⁷ Frågan som står obesvarad är alltså om och i sådana fall hur dessa frivilliga krafter sociala engagemang, i detta sammanhang Kyrkobrödernas, fungerat som en remaskuliniseringsstrategi. Anna Prestjan lämnar oss med två alternativ till svar på den senare frågan – att så kunde ske genom att ge arbetet en samhällstillskänd och aktivistisk karaktär eller genom att, vilket var vanligt i den brittiska kontexten, sammankoppla kristendomen med kroppsliga mansideal.³⁸

Tidigare forskning har påvisat tydliga remaskuliniseringsprocesser i andra delar av Europa och i Nordamerika. Olaf Blaschke har, inom samma forskningsprojekt som Werner och Prestjan, påvisat hur en sådan strategi antogs under tidigt 1900-tal i Tyskland av den katolska tidskriften *Männer-Apostolat. Monatsblätter für die katholische Männerwelt* och något senare även av den protestantiska organisationen *Deutsches Evangelisches Männerwerk*. Religi-

35 Prestjan, 2009, sid. 48–58.

36 Prestjan, 2009, sid. 48–51.

37 Se Oloph Bexell, recension av ”Präst och karl, karl och präst. Prästmanlighet i tidigt 1900-tal”: *Kyrkohistorisk årsskrift* 2011, sid. 326–328.

38 Prestjan, 2009, sid. 42–52.

onsvetaren och teologen Evelyn A. Kirkley har påvisat hur det år 1911 skapade *Men and Religion Forward Movement* i USA försökte motverka religionens feminisering genom att intressera män för bibelstudier och socialt arbete.³⁹ Tine Van Osselaer har också undersökt katolska konstruktioner av manlighet och kvinnlighet i Belgien under 1800- och 1900-talen.⁴⁰ Det här visar att Kyrkobröderna inte existerade i ett vakuum, utan att frågan om männens återvändande till kyrkan var aktuell i flera andra länder.

Kyrkohistorikern Harry Lenhammar har definierat lekmanarörelser inom Svenska kyrkan som ”en grupp människor, som inom Svenska kyrkans ramar vill utöva en viss religiös eller diakonal aktivitet utan att ta avstånd från henne”. Han menar också att den måste förstås som ”en frivillig aktivitet och ytterligare bör anges att den inte står under prästerlig ledning”.⁴¹ Det var liberalismen som hade gjort det möjligt för människor att samlas i föreningar, vilket också gällde religiösa sådana. De senare sysslade ofta med skriftspridning och insamlingar av pengar till den yttre missionen. Karaktäristiskt nog exemplifieras detta arbete av Lenhammar med ett tidigt initiativ från en kvinna, nämligen Emelie Petersen (1780–1859), mer känd som Mormor på Herrestad, som ville ge fattiga kvinnor arbetstillfällen. Det var sådana initiativ som inspirerade och banade väg för det kristna föreningslivet, i syföreningar och inom Kyrkobröderna, vilka Lenhammar nämner i förbifarten. Det fanns från kyrkligt

håll inte sällan en skepsis gentemot kristna föreningar, då de upplevdes som ”den yttre formen för en fri församling”. Denna pessimism kunde dock motverkas genom att föreningen fick stå under prästerlig ledning.⁴²

En ny rörelse föds

CARL ALM BEREDER VÄGEN

Innan vi tar oss an studiens huvudsakliga uppgift behöver det sammanhang i vilket Kyrkobröderna kom att etableras presenteras. Detta för oss inledningsvis till Stockholm under hösten 1892 – en orolig tid som inte sällan förklaras i termer av ”den kyrkliga nöden”. Det hade i huvudstaden, med undantag för Johanneskyrkan i Jakobs församling (1890) och garnisonskyrkan Gustav Adolfskyrkan (1890), inte bildats en enda församling eller byggts någon ny kyrka sedan Adolf Fredriks pastorat uppstod ur S:ta Clara församling nästan 120 år tidigare (1773–1774). Under samma period hade Stockholms befolkning mer än tredubblats – från det tidiga 1770-talets dryga 70 000 till omkring 250 000 innevånare i slutet av 1892. Sammanlagt hade denna kvarts miljon människor 31 församlingspräster tillhanda – det vill säga 8000 innevånare per präst, vilket var fyra gånger så många som det nationella genomsnittet.⁴³

Dessa missförhållanden gick inte obemärkta förbi – en kunglig kommitté lade fram förslag om att Stockholms största församlingar skulle delas, att fem nya kyrkor skulle byggas och att ytterligare 18 präster skulle anställas. Samtliga kyrkostämmor ställde sig däremot kritiska till

39 Blaschke, 2008, sid. 36–37; Evelyn A. Kirkley, ”Is it Manly to be Christian? The Debate in Victorian and Modern America”: Stephen B. Boyd et al. (red.), *Redeeming Men. Religion and Masculinities*. Louisville 1996, sid. 80–88. Se även Fred B. Smith, *A Man's Religion*, New York 1913; L. Dean Allen, *Rise Up, O Men of God. The 'Men and Religion Forward Movement' and the 'Promise Keepers'*. Macon 2002.

40 Tine Van Osselaer, *The Pious Sex. Catholic Constructions of Masculinity and Femininity in Belgium c. 1800–1940*. Leuven 2009, särskilt sid. 208–230.

41 Harry Lenhammar, ”Lekmanarörelser i Svenska kyrkan – innehåll och form i historiskt perspektiv”: *Med engagemang och medansvar. En bok om lekmanaskapet i Svenska kyrkan*. Stockholm 1990, sid. 81.

42 Lenhammar, 1990, sid. 91–95.

43 Erik Timelin, *Lekmannagärning i Sveriges kyrka. Kyrkobröderna 1918–1938*. Stockholm 1938, sid. 1–2; Erik Timelin, ”Ur Kyrkobrödernas historia”: Tuve Fredrikson (red.), *Kyrkobröderna. Programskrift jämte kort orientering*. Falun 1943, sid. 11.

förslaget och det röstades ned med stora majoriteter den 10 oktober 1892. Detta gällde även Östermalmsförsamlingen Hedvig Eleonora, som vid tiden var stadens största. Närvarande när beslutet togs i den senare var rotemannen Carl Alm (1861–1928), som blev upprörd över beslutet.⁴⁴ När han var på väg hem från stämman träffade han Elis Schröderheim (1863–1937), som var präst i Hedvig Eleonora församling. Schröderheim var inte mindre besviken än Alm, och tillsammans kom de fram till att den kyrkliga organisationen behövde stärkas med hjälp av frivilliga krafter.⁴⁵ Tillsammans bildade de 1893 Föreningen för väckande af kristligt församlingssliv på kyrklig grund, som 1896 blev Sällskapet för främjande av kyrklig själavård i huvudstaden.⁴⁶

Sällskapet ämnade anställa präster, vilka skulle ha sina tjänster i de stora församlingarnas utkanter och där återuppväcka intresset för kyrkan. Därtill skulle nya gudstjänstlokaler uppföras och befolkningens intresse för kyrkan återuppväckas. I denna strävan höll sällskapet ett antal konferenser mellan 1901–1907 med

både norska och danska talare.⁴⁷ Samlingen 1901 var en milstolpe i kyrkans historia, då det var det första fria kyrkliga mötet i landets historia till vilket både präster och lekmän var inbjudna.⁴⁸ Inspiration till sitt arbete hade sällskapet funnit i Danmark, bland annat genom den danska frivillighetsrörelsen *Københavns Kirkesag*. Även Henry Ussings (1855–1943) bok *Kirkens Arbejde i de store Byer* gjorde djupa intryck på Carl Alm.⁴⁹ 15 år efter att Alm och Schröderheim fått det dystra beskedet från kyrkostämman hade, trots kritik mot Sällskapet, fyra nya kyrkor byggts och lika många präster var anställda av sällskapet. Med deras hjälp hade opinionen vänt – kyrkostämmorna röstade nu igenom församlingsdelningar och prästkåren förstärktes.⁵⁰

Carl Alm och hans medarbetare ansåg sitt uppdrag fullbordat och sällskapet tog 1907 beslutet att ändra riktning. Det nya målet var att bli en rikstäckande organisation för frivilligt församlingsarbete i form av inre mission.⁵¹ Under hösten följande år bildades för detta syfte Församlingsbyrån med den blivande biskopen Ernst Lönegren (1862–1937) som ordförande. Att en privat sammanslutning skulle vara ansvarig för det frivilliga arbetet inom kyrkan var ett dilemma som fortfarande mötte motstånd bland några av kyrkans representanter. Biskopen i Västerås, Nils Lövgren (1852–1920), svarade genom att lägga fram en motion vid 1908 års kyrkomöte om att bilda Svenska kyrkans diakonistyrelse, vilken skulle

44 Carl Alm, vars morbror var hovpredikanten Carl Henrik Bergman (1828–1909), hade planer på att bli präst, men avslutade sina teologistudier i Uppsala på grund av sviktande hälsa och började i stället arbeta som roteman runt om i huvudstaden. I Uppsala hade han varit aktiv i Brödrakretsen av yngre studerande, där han tillsammans med bland andra Mikael Posse (1857–1887) och Natanael Beskow (1865–1953) diskuterat hur kyrkans ställning kunde förbättras i städerna. Han var alltså sedan länge engagerad i frågan som diskuterades vid stämman i Hedvig Eleonoras församling, vilket förklarar hans reaktion (Lars Ridderstedt, *100 kyrkor på hundra år. Kyrkfrämjandet och kyrkobygandet i Stockholmsregionen 1890–1990*. Stockholm 1993, sid. 15).

45 Frivilligt avser här inte motsatsen till nödvändigt, det här var utan tvekan ett arbete som ansågs som ett måste för kyrkan – frivilligt betyder här snarare ”ett arbete i kyrkoförsamlingen som inte var påbjudet i lag och förordning” (Oloph Bexell, ”Det Sverige de mötte”: Rolf Larsson (red.), *Med Jesus fram. Uppsala kyrkliga frivilligkår – arvet, nuet och framtiden*. Skellefteå 2010, sid. 29).

46 Bexell, 2003, sid. 214–215; Timelin, 1938, sid. 2; Edvard Rodhe, *Svenska kyrkan omkring sekelskiftet*. Stockholm 1930, sid. 67–72. För en presentation av Sällskapets tidiga verksamhet hänvisas till Anna Alm, *På storstadens gränsmarker. Frivilligt kyrkligt arbete 1893–1918*. Stockholm 1918.

47 Vid den sista konferensen 1907 närvarade huvudsakligen svenskar på grund av 1905 års unionsupplösning (Rodhe, 1930, sid. 342).

48 Rodhe, 1930, sid. 339–340.

49 Henry Ussing, *Kirkens Arbejde i de store Byer med særligt Henblik paa den kirkelige Nød i Kjøbenhavn*. Köpenhamn 1897.

50 Timelin, 1938, sid. 2–3; Rodhe, 1930, sid. 69–72, 339–340.

51 Vid tiden uppfattades inre mission av vissa vara något okyrkligt, varför detta var en term som undveks i sammanhanget, och i stället talades det om ”arbetet för en verksamare församlingssvård och ett rikare församlingssliv” (Rodhe, 1930, sid. 344).

ha samma funktioner som Församlingsbyrån. Diakonistyrelsen inrättades i februari 1910 med Lönegren som en av ledamöterna och den 1 juni samma år uppgick Församlingsbyråns ledning i Svenska kyrkans diakonistyrelse.⁵²

Inrättandet av Diakonistyrelsen mottogs med viss skepsis från medlemmarna i Sällskapet för kyrklig själavård. Enligt protokollet sade ”en af dessa lekmän” i anslutning till styrelsens tillkomst, att ”kyrkliga lekmannakrafter med något afgjordt kristligt sinnelag komma säkerligen icke att framlockas, få icke tillförlig uppmuntran och komma sålunda ej heller till användning genom högkyrkliga institutioner, om än dessa till att börja med ha aldrig så mycket af nykyrkligt intresse med sig”.⁵³ Meningskiljaktigheterna är tydliga och denne anonyme lekman ansåg uppenbarligen att Församlingsbyrån var ett bättre alternativ än Lövgrens lösning.

Det kan utan förbehåll sägas att Lövgren och Alm kämpade för samma sak, ett utökat frivilligt arbete för kyrkans sak. Den förre ville uppnå detta mål inom kyrkans officiella ramar och den senare på privat väg. Att dessa två delade samma mål kan synliggöras med ett illustrativt exempel, nämligen att Lövgren skrev förordet till den svenska översättningen

av Henry Ussings tidigare nämnda bok om den danska kyrkans arbete, en bok som i hög grad inspirerade Alm i hans arbete.⁵⁴

Sällskapet för kyrklig själavård, med Alm i spetsen, gav däremot inte upp sin kamp om att säkra lekmännens plats i den kyrkliga organisationen. I stort sett samtidigt som kyrkomötet behandlade motionen om införandet av diakonistyrelsen kallade Alm till möte den 14 oktober 1908, för att ”rådgöra om möjligheten af en sammanslutning med syfte att väcka lekmännens ansvarskänsla för Guds rike inom landet och så organiserad, att svenska kyrkans lekmän kunde känna den vara deras andliga hem”. De närvarande ansåg att både möjligheterna för och behovet av skapandet av en sådan organisation fanns och ett förslag till stadgar för Lekmannaförbundet godkändes. Det fanns inledningsvis tankar om att enkom lekmän – ”manliga, frivilliga missionsarbetare” – skulle kunna bli medlemmar. Stadgarna fastslog däremot att förbundet skulle vara öppet också för kvinnor, präster och även andra likasinnade organisationer. Lekmannaförbundet blev kortlivat – bara ett ytterligare möte hölls och där kom de församlade gemensamt fram till att lägga ned verksamheten på grund av bristande personliga krafter.⁵⁵

Sällskapet fortsatte alltså sitt arbete, nu i linje med den uppgift som det i initialskedet ämnade hantera. Det var i samband med detta arbete, som Carl Alm i maj 1917 återupplivade tanken om att etablera en lekmanorganisation. Bakgrunden till detta beslut var att Sällskapets ordförande, komminister Sven Nilson (1859–1923), tillsammans med pastor John Lagerkranz (1875–1954) beslutade att Enskede kyrka skulle överlätas till Brännkyrka församling. Enskede kyrka hade byggts med frivilliga

52 Rodhe, 1930, sid. 344–345, 357–365. Ernst Lönegren var under stora delar av sitt i kyrkan verksamma liv en ivrig förespråkare för ett ökat lekmanarbete. 1899 blev han företrädare för Svenska diakonissanstalten och 1912 etablerade han Vårsta diakonissanstalt (Gunnar Wikmark, ”Lönegren, Ernst Frithiof”: *Svenskt biografiskt lexikon*, 24. Stockholm 1984, sid. 547–553). För en utförlig presentation, se Gunnar Wikmark, *Ernst Lönegren. Församlingspräst, diakoniledare, biskop*. Stockholm 1964. Nils Lövgren ivrade, precis som Lönegren, för ett större lekmanengagemang i kyrkan (Harry Nyberg, ”Lövgren, Nils”: *Svenskt biografiskt lexikon*, 24. Stockholm 1984, sid. 617–621). För vidare presentationer, se Harry Nyberg, *Från väckelsemiljö till kyrkomedvetande i kyrkokris. En studie i Nils Lövgrens utveckling 1852–1896/98*. Uppsala 1975, respektive Åke Sjöqvist, *Lärare, präst och diakonipionjär. En studie i biskop Nils Lövgrens insatser i svenskt kyrkoliv*. Stockholm 1989.

53 Inledande berättelse om Kyrkobrödernas tillkomstshistoria, sid. 2–3: Protokollsbok 1918–1932, SKLA, A 1: 1, RA.

54 Rodhe, 1930, sid. 72–75. Ussings bok översattes till svenska av kyrkoherden och riksdagsmannen Ernst Klefbeck (1866–1950).

55 Inledande berättelse om Kyrkobrödernas tillkomstshistoria, sid. 3–7: Protokollsbok 1918–1932, SKLA, A 1: 1, RA.

medel på Sällskapetets initiativ och att den skulle gå upp i Brännkyrka församling ansågs av Carl Alm vara ett stort nederlag, då Brännkyrkas ”hufvudkyrka under högmässogudstjänsten besökes af några få personer”. Överenskommelsen fick Alm att ställa sig mycket kritisk till den förening han några decennier tidigare varit med och grundat. Han skriver bland annat att ”de aktivt intresserade lekmännen icke hafva att vänta något av detsamma [Sällskapet för kyrklig själavård]”.⁵⁶ Den gamla planen om att upprätta ett lekmanaförbund sattes i verket då Alm tappat förtroendet för Sällskapet.

Carl Alm kallade till ett nytt möte, beslutsam om att planen skulle bli verklighet, och den 6 november 1917 bildas Svenska kyrkans lekmanaförbund, även om förbundet inte skulle ”träda i verksamhet förrän ett större antal personer antecknat sig som medlemmar”. Stadgarna var, så när som på några smärre justeringar, identiska med de som antagits vid bildandet av Lekmanaförbundet 1908 – både kvinnor och präster var, åtminstone formellt sett, fortsatt välkomna som medlemmar.⁵⁷ Det var dock tydligt att förbundet riktade sig just mot lekmän, i ordets egentliga betydelse – något som inledningsvis blev synligt av att enkom icke-prästvigda män upptog samtliga styrelseposter. Att så var fallet blev ännu tydligare när Svenska kyrkans lekmanaförbund arrangerade sitt första offentliga framträdande den 29 april – dagen efter firandet av Sällskapet för kyrklig själavårds 25-årsjubileum – ett möte ”afsedt för män”.⁵⁸ Ämnet för dagen var ”Männens uppgifter i arbetet för Guds rike” och som talare var också representanter från Danmark och Norge inbjudna. Alm

inledde med att berätta varför de ”anordnat detta möte enbart för män”:

Huru är nu läget bland oss män? Vi vilja koncentrera oss på uppgifter, som gifva resultat. Det kan ej förnekas, att i våra dagar ett rastlöst energifyllt arbete pågår inom vårt samhälles alla lager. Inom ämbetsverken, icke minst de centrala, arbetas det med kraft och fart. Hvilken energi lägger ej köpmannen i dagen, att under dessa spekulationens dagar inhösta största möjliga vinster. Jordbrukets utveckling och afkastning gå framåt med stormsteg. Våra industrimän fördubbla arbetsresultatet och vinsten genom en i minsta detalj genomförd utveckling af fabriksorganisationen. Men nu fråga vi: Lägga *vi* män i dagen samma energi, samma ifver, när det gäller de eviga verkligheterna? Huru fångar ej detta jordiska hela vår varelse söckendag och söndag. Ja, huru ofta gifva vi oss ej ens tid att söka Gud och höra hans ord ens om söndagarne. Huru ser det ut i kyrkan, när vi någon gång komma dit. Hvar äro männen? I bästa fall sitta der kvinnorna bänk efter bänk, lyssnande till det eviga lifvets ord. Är icke kristendomen något för männen? [...] Gud vare lof, att våra själar äro lika dyrbara som kvinnornas. Och vi män höra ock Guds rike till.

Så komma vi till den frågan: Hvilka uppgifter hafva vi män i arbetet för Guds rike. Finnes ej der utrymme för den varmt intresserade och ansvarskännande lekmanen, den i praktiska ting förfarne? [...] Må ansvarskänslan hos oss lekmän bli så stark, att vi sätta in vårt lif för Guds rike i allt vidare kretsar. [...] Må vi lekmän, alla som här äro församlade, vi som känna nöden och se de oändliga uppgifterna i all kärlek och ödmjukhet taga upp gärningen.⁵⁹

Vi ska ha klart för oss att dessa ord yttrades ett halvår innan Kyrkobrodrarörelsen skapades. Stadgarna för förbundet sade fortfarande att ”varje man och kvinna” kunde bli medlem – en utsaga som alltså saknade förankring i verkligheten redan innan förbundet rent formellt blev könssegregerat. Alm lyfter upp den bristande kyrksamheten hos folket i allmänhet och hos männen i synnerhet och manar till ett ökat engagemang från de senares sida. Här får de profitdrivande yrkeskrafterna föregå med gott exempel. Utan att explicit kritisera dessa institutioner visar Alm med flera exempel och metaforer hur de ”eviga verkligheterna” försummas av männen i samhället på grund av felaktiga prioriteringar. Idealen och arbetsviljan

56 Inledande berättelse om Kyrkobrodrarnas tillkomsthistoria, sid. 7: Protokollsbok 1918–1932, SKLA, A 1: 1, RA.

57 Jämför Inledande berättelse om Kyrkobrodrarnas tillkomsthistoria, sid. 4–6: Protokollsbok 1918–1932, SKLA, A 1: 1, RA och Interimsstadgar för Kyrkobrodrarna, Svenska Kyrkans Lekmanna-förbund: SKLA, A 1: 1, RA.

58 Inbjudan till ”föredrag och diskussion för lekmän”: SKLA, A 1: 1, RA.

59 Inledande berättelse om Kyrkobrodrarnas tillkomsthistoria, sid. 8–11: Protokollsbok 1918–1932, SKLA, A 1: 1, RA. Ord som är understrykta i citatet har här kursiverats, samtliga kursiveringar hädanefter är överförda från materialet som citeras om inte annat anges.

som finns hos männen i egenskap av tjänstemän, köpmän och arbetare måste överföras även till männen i egenskap av församlingsmedlemmar. Alm konstruerar även ett kristet manlighetsideal i sitt inledande tal – män vill se resultat, ska vara energirika, ansvarsfulla, begåvade i det praktiska arbetet och stå i centrum för samhällets utveckling. Samtidigt ska männen vara kärleksfulla, ödmjuka och intresserade av andliga frågor – egenskaper som enligt talaren inte går stick i stäv med tidigare nämnda ideal. Alm förenar alltså det som i en borgerlig kontext sågs som manligt, det praktiska och moderna, med traditionellt kristna egenskaper, vilka kommit att ses som feminina, såsom ödmjukhet och ömhet. För att tala med Olaf Blaschkes ord omkodas egenskaper som ansågs feminina till något manligt – allmänskristna dygder som kärleksfullhet och ödmjukhet presenteras som naturliga inslag i den kristna manligheten.

Skepsis gentemot Alms arbete skulle komma upp redan under samma möte. Efter föredragen begärde Axel Lutteman (1880–1920), Oscar Mannström (1875–1938) och Enar Sahlin (1862–1950) ”upplysning om hvilka personer, som stodo bakom detta svenska kyrkans lekmanförbund”. Det framgår tydligt att Alm uppfattade detta inlägg som störande och att det försämrade stämningen efter de uppskattade föredragen. Deras fråga hade lyfts för att kritisera förbundet och ifrågasätta dess existens.⁶⁰

60 Inledande berättelse om Kyrkobroderernas tillkomsthistoria, sid. 12–13; Protokollsbok 1918–1932, SKLA, A 1: 1, RA. Axel Lutteman var i stor grad influerad av den unkyrkliga rörelsen i Uppsala. Han var sedan 1917 förste sekreterare i Svenska kyrkans diakonistyrelse (Gunnar Wallin, ”Lutteman, Axel Hugo Isidor”: *Svenskt biografiskt lexikon*, 24. Stockholm 1984, sid. 416–418). För mer information hänvisas till Ester Lutteman, *Axel Lutteman. Korsfarare och präst. Minnen, anteckningar och brev*. Stockholm 1933. Oscar Mannström, som prästvigdes 1919, spelade en central roll i den svenska nykterhetsrörelsen och var bland annat sekreterare i Svenska sällskapet för nykterhet och folkuppföstran (*Vem är det? Svensk biografisk handbok 1937*. Stockholm 1936, sid. 567). Enar Sahlin är huvudsakligen känd som pedagog och politiker, men var också kyrkligt aktiv, bland annat inom Svenska kyrkans diakonistyrelses utskott för ungdomsverksamhet (Lars-Olof Skoglund, ”Sahlin”:

Parallellt med Alms engagemang för lekmännen i Stockholm verkade ett dylikt intresse också i Uppsala – där med Manfred Björkquist (1884–1985) i spetsen.⁶¹ Björkquists arbete yttrade sig inte på samma sätt som i Stockholm, men när han startade Hampnäs folkhögskola 1910 och när ungdomskorstågen hade blivit verklighet året innan, så var det lekmännen som stod i centrum. Genom folkhögskolan skulle bland annat följande fråga besvaras: ”Huru skola lekmännen få intresse för det kyrkliga arbetet, få förståelse för kyrkans egendomliga uppgifter och svårigheter i denna tid?”.⁶² Vad anbekommer de unga korsfararna, så var de allra flesta just lekmän, även om det också fanns ett fåtal prästvigda. Korstågen pågick i detta skede bara ett par år, men den frivilliga lekmanagärningen fick när de första korsfararna återvände till Uppsala en ytterligare plats i Kyrkliga frivilligkåren, som bildades den 26 augusti 1909. Bakom den Kyrkliga frivilligkårens bildande stod unkyrklighetens pionjärer – Manfred Björkquist, Einar Billing (1871–1939) och J. A. Eklund (1863–1945). Deras kända slagord – ”Sveriges folk, ett Guds folk” – var ett ledande motto.⁶³ Snart skulle det komma att

Svensk biografiskt lexikon, 31. Stockholm 2002, sid. 263–264).

61 Björkquist var en av unkyrkörörelsens frontfigurer och har därtill haft ledande positioner i flera kyrkliga organisationer, bland annat Svenska kyrkans diakonistyrelse. 1942 blev han Stockholms stifts förste biskop (Torbjörn Aronson, ”Manfred Björkquist. Ungkyrkörörelsens ledare, Sigtunastiftelsens grundare och Stockholms stifts förste biskop”: Vivi-Ann Grönqvist (red.), *Manfred Björkquist. Visionär och kyrkoledare*. Skellefteå 2008). Björkquist blev präst relativt sent i livet och hade under hela sin ungdom riktigt inställt på att bli missionär. Han ville inte bli präst, ”icke på grund av någon undervärdering av prästkallet, men främst på grund av den alltmer klarnande insikten, att om kyrkan skulle kunna fylla sin kallelse, måste den i en helt annan omfattning bli en lekmanakyrka” (Manfred Björkquist, *Herdabrev till Stockholms stift*. Uppsala 1942, sid. 32–33). Se även Torbjörn Aronson, *Den unge Manfred Björkquist. Hur en vision av kristendomens möte med kultur och sambälle växer fram*. Uppsala 2008.

62 Timelin, 1938, sid. 21.

63 För en presentation av Kyrkliga frivilligkårens verksamhet i Uppsala, se Rolf Larsson (red.), *Med Jesus*

bildas frivilligkårer också i Lund, Stockholm och Göteborg. Åtta år senare sammanföll invigningen av Sigtunastiftelsens folkhögskola, där Björkquist tillsatts som rektor, med bildandet av Svenska kyrkans lekmannaförbund.⁶⁴ Det var tydligt att inte bara stockholmarna var måna om att engagera lekmännen i kyrkan.

KYRKOBRÖDERNA BILDAS

I sin strävan att inte stöta sig med kyrkan hade Carl Alm och hans medarbetare i Svenska kyrkans lekmannaförbund satt upp planer för ett möte med ärkebiskop Nathan Söderblom (1866–1931). Mötet blev snart verklighet och Söderblom visade initialt sitt stora intresse för förbundets verksamhet och hade flera råd att ge – bland annat att förbundet skulle byta namn till det manligt kodade Kyrkoarmén, efter brittiska *Church Army*. I samband med detta möte utlovade ärkebiskopen på Lekmannaförbundets begäran att hålla ett föredrag i Engelbrektskyrkan den 29 september 1918. Till föredraget tog förbundets styrelse vid en sammankomst den 12 augusti beslutet att bjuda in både kvinnor och män, men fokus skulle ligga på ”att få mötet besökt af män”.⁶⁵

Söderblom lystrade däremot inte bara till förespråkarna utan tog även del av oppositionens åsikter och tankar. Bland andra Oscar Mannström, som kom att bli en av de första kyrkobröderna, höjde ett varningens finger. Han var övertygad om att förbundet stred för en god sak, men att det inte hade några förutsättningar att fullfölja sina planer. Kanske var det med denna varning i beaktning som Söderblom i ett brev till Alm skrev att det planerade föredraget måste skjutas upp på grund av oklarheter i förbundets stadgar, vilka måste diskuteras vidare. Exempelvis ville inte ärkebiskopen att predikan

fram. Uppsala kyrkliga frivilligkår – arvet, nuet och framtiden. Skellefteå 2010.

64 Timelin, 1938, sid. 19–24.

65 Protokoll 12.8.18: Protokollsbok 1918–1932, SKLA, A 1: 1, RA.

skulle vara organisationens främsta uppgift, utan att även andra uppgifter skulle prioriteras minst lika högt.⁶⁶

I brevet föreslog Söderblom att berörda parter skulle samlas för att diskutera förbundets framtid, ett möte som hölls i S:ta Claras kyrkorådssal den 10 oktober 1918. Detta möte förberedde Söderblom med ett möte i ärkebiskopsgården den 30 september, där han tillsammans med bland andra Björkquist, Mannström, Lutteman och Torsten Bohlin (1889–1950) diskuterade vilka uppgifter lekmannaförbundet skulle ha.⁶⁷ Den verksamhet som förespråkades var:

arbete i den kyrkliga scout- och ungdomsrörelsen; arbete i barna- och fattigvårdens tjänst av personlig natur; arbete i kommunala nämnder och liknande uppgifter till det kristliga kärleksbudets kraftiga hävdande; representantskap i nykterhets-, föreläsnings-, freds-, idrotts- och fosterländska föreningar till hävdande av kristliga synpunkter; ombudskap för bevakande av de kristliga intressena i pressen, bokspridning, studiecirkelverksamhet o.s.v.⁶⁸

Som synes var det utåtriktat arbete som föreslogs, men ”den väsentliga uppgiften” var dels en inre sådan, nämligen ”kristlig brödragemenskap till det inre livets växt och mognad”, dels fler yttre, i form av ”arbete för religiös väckelseverksamhet, utövad av kyrkliga lekmän samt för den yttre missionen och för Sigtunastiftelsen”.⁶⁹ Lekmannapredikan fick inte något utrymme bland förslagen ovan, helt i linje med Nathan Söderbloms tidigare nämnda brev till Carl Alm. Vi ser i det föreslagna arbetet prov på det Blaschke kallar instrumentalisering av manlighet i den kristna diskursen. Männens skulle vara aktiva i offentligheten med sysslor som ansågs vara traditionellt manliga. Genom

66 Timelin, 1938, sid. 32–34.

67 Bohlin blev 1934 biskop i Härnösand och innehade bland annat positionen som ordförande i KFUM:s riksförbund (*Vem är det? Svensk biografisk handbok 1949*. Stockholm 1948, sid. 128). För en utförligare presentation, se Mikael Lindfelt, *Teologi och kristen humanism. Ett perspektiv på Torsten Bohlins teologiska tänkande*. Åbo 1996.

68 Protokoll 30.9.18: Protokollsbok 1918–1932, SKLA, A 1: 1, RA.

69 Protokoll 30.9.18: Protokollsbok 1918–1932, SKLA, A 1: 1, RA.

att placera kristendomen i den offentliga sfären – i politiken, tidningarna och idrotten – gjordes aktiva försök till remaskulinisering.

Vid mötet förespråkades också ett aktivt arbete för Sigtunastiftelsen och planen att förflytta arbetets centrum från Stockholm hade satts i rullning. Stiftelsen hade sina rötter i ungkyrkorörelsen och kan ses som ett Svenska kyrkans svar på det moderna samhällets utmaningar. Genom att föra dialoger skulle stiftelsen verka för vad Björkquist kallade en ny kristen enhetskultur – sekulariseringen skulle bekämpas, annars skulle hela kulturen och det västerländska samhället upplösas. Sigtunastiftelsen är med andra ord ett tydligt exempel på vad Hartmut Lehmann kallar kyrklig mobilisering.⁷⁰

Väl samlade den 10 oktober 1918 uppgick Stockholms- respektive Uppsalalägre i en enhetlig samförstånds-kommitté med ärkebiskopen som ordförande och tre ledamöter från vardera stad. Förutom Alm representerades Stockholm av köpmannen Detlof Westrell (1883–1955) och postmästaren P. J. Krafft (1861–1931) medan Uppsala hade tre uppenbara namn i Björkquist, Bohlin och Mannström. De frågor som denna kommitté diskuterade ger en fingervisning om den mångfald som fanns inom förbundet redan i initialskedet. Det går att urskönja såväl hög- som lågkyrkliga idéer när de närvarande framhöll:

kyrkans plikt att framför allt tänka på dem, som ej nås av de frikyrkliga; behovet av upplysning för menige man om högmässaordningens innebörd; önskvärdheten av en institution för utbildande av lekmanpredikanter; vikten av propaganda för större pietet ifråga om kyrkliga ting, låt vara utvärtes sådana; att predikningarna bli kortare, liturgin rikare; att samarbete med frikyrkliga anknutes; att man klart inser nödvändigheten av ett universellt samarbete; att prästernas utbildning blir mer praktisk, o.s.v.⁷¹

Nästa möte skedde på den dag som förbundet begynte sitt arbete under nya former – Kyrkobrödernas födelsedag – den 22 oktober 1918. Närvarande i ärkebiskopsgården denna höstdag var, förutom ärkebiskop Söderblom själv, Alm, Krafft, Westrell och bokbindaren David Hultström (1877–1954) från Stockholmslägret samt Björkquist, Bohlin och Mannström från Uppsala-Sigtuna. Inledningsvis togs under sammanträdet en gemensam interimstadga fram, baserad på lekmanförbundets tidigare stadgar respektive grunderna för lekmanarbetet som lagts fram vid mötet i Uppsala den 30 september. Tiden var sedan inne att namnge den nya gemenskapen. Diskussioner fördes inledningsvis kring Sigtunabröderna, men det slutgiltiga namnet blev som bekant Kyrkobröderna, Svenska kyrkans lekmanförbund.⁷² En interimstyrelse utsågs med redan nämnda Uppsalatrio som ledamöter under Söderblom som ordförande. Interimsstadgarna fastslogs och skulle gälla till dess ett första generalkonvent kunde hållas, sedan avslutades mötet ”med bön av H.H. Ärkebiskopen, varpå de närvarande fattade varandras händer bildande en sluten kedja till sinnebild av det brödraskap, den upprättade organisationen bör utgöra”.⁷³ Bara en knapp månad senare, den 15 november, uppgick Lekmanförbundet i organisationen och tillsatte Alm, Hultström och Thure Israelsson (1885–1952) i dess styrelse.⁷⁴

Att sammanträdena och de diskussioner som förts där ledde till förändring blir tydligt om vi ser till de nya interimstadgar som fastslogs 1918 och kom att gälla fram till det andra generalkonventet den 6 maj 1922. Till exempel tilläts lekmanpredikan även om det inte förespråkades rent explicit, då det i §3.b står att förbundet ska ”främja därtill skickade lekmäns deltagande i

70 Elisabeth Christiansson & Tomas Fransson, ”Kristen enhetskultur på modernitetens villkor. Visionen bakom Sigtunastiftelsen vid tiden för dess grundande”: Anne-Louise Eriksson (red.), *På spaning... Från Svenska kyrkans forskardagar 2007*. Stockholm 2008.

71 Protokoll 10.10.18: Protokollsbok 1918–1932, SKLA, A 1: 1, RA.

72 O. Mannström t. N. Söderblom, 9.10.18: NSS, Brev från Oscar Mannström, UUB.

73 Protokoll 22.10.18: Protokollsbok 1918–1932, SKLA, A 1: 1, RA.

74 Protokoll 15.11.18: Protokollsbok 1918–1932, SKLA, A 1: 1, RA.

evangeliskt väckande och fostrande arbete till vårt folks religiösa och sedliga förnyelse”.⁷⁵ Vad som däremot blev tydligt var att stadgarna nu lade betydligt större vikt vid andra ansvarsområden.

En annan ändring var det nya förhållandet till kyrkan, vilket skisserades redan i samband med årsmötet 1919.⁷⁶ 1908 års Lekmannaförbund hade ett förhållandevis passivt samarbete med kyrkan, men i de nya stadgarna blev en tätare kollaboration fastställd. Inte bara var ärkebiskopen enligt interimstadgarna generalkonventets självskrivne ordförande, utan förbundet ska ”såväl i de enskilda församlingarna som i sina större förband [...] arbeta i bästa samförstånd med vederbörande prästerskap”. Både biskopar och kontraktsprostar skulle därtill hållas väl informerade om vilka som representerade stiftet och kontraktet i kårer och vid årssammankomster.⁷⁷

Enligt interimstadgarna kunde ”varjelekman [...] som gillar förbundets grundsatser och ändamål” bli medlem.⁷⁸ Kvinnor var således inte explicit förbjudna tillträde till organisationen. Förbudet var likväl som vi redan sett en realitet, vilken underströks återigen vid årsmötet 1919 då Torsten Bohlin lade fram ett förslag som förespråkade kvinnors rätt till medlemskap. Bohlin menade att det var en lösning för att samarbetet med Diakonistyrelsens olika diakoniråd skulle fungera smärtfritt. Enligt protokollet möttes förslaget av ”enhälligt motstånd” – varför framgår inte, men den homosociala karaktären ansågs vara en självklarhet.⁷⁹ Det var först i stadgarna som antogs 1922 som Kyrkobröderna blev formellt könssegregerat, i vilka det framgår

att förbundet är ”en sammanslutning [...] av män, tillhörande svenska kyrkan”.⁸⁰

Medlemmarna skulle alltså vara icke-prästvigda män, som var intresserade av att arbeta i kyrkans tjänst. Redan i samband med en sammanslutning den 23 januari 1919 togs dock beslutet att trycka upp 500 exemplar av stadgarna, då med tillägget i §4 att som ”rådgivande och stödjande medlem må församlingspräst kunna kallas”.⁸¹ I en not till interimstadgarna framgår det att detta tillägg gjorts på Carl Alms initiativ.⁸² Redan i det initiala skedet fanns således medlemmar som var prästvigda – vilka däremot inte hade ledande eller beslutsfattande poster. Denna ordning var däremot inte verklighet i alla landets kårer, då vi i årsberättelsen för 1923–24 kan läsa:

Den synbarligen mycket livaktiga nya kåren i Sala företar *vissa organisatoriska särdrag*. Kårens sekreterare och drivande kraft är församlingens komminister, således präst i prästerlig tjänsteutövning. Liknande är förhållandet med den ena kåren i Hedvig Eleonora i Stockholm, som till ledare har församlingens komminister.⁸³

VARFÖR ETT FÖRBUND FÖR MÄN?

Målet med att bilda ett lekmannaförbund för enbart män var kort och gott att på nytt engagera den manliga befolkningen i kyrkan – en grupp som vi sett på olika vis tagit avstånd från traditionellt fromhetsliv. Vi ska kort dröja vid beslutet att vända sig till männen, för att se hur det tog sig uttryck och motiverades i kretsarna kring förbundet. Först ska dock nämnas att könssegregation inte var något ovanligt i Sverige kring sekelskiftet.⁸⁴ Listan kan göras lång bara

75 Interimsstadgar för Kyrkobröderna, Svenska Kyrkans Lekmanna-förbund: SKLA, A 1: 1, RA.

76 Protokoll 22–23.11.19: Protokollsbok 1918–1932, SKLA, A 1: 1, RA.

77 Interimsstadgar för Kyrkobröderna, Svenska Kyrkans Lekmanna-förbund: SKLA, A 1: 1, RA.

78 Interimsstadgar för Kyrkobröderna, Svenska Kyrkans Lekmanna-förbund: SKLA, A 1: 1, RA.

79 Protokoll 22–23.11.19: Protokollsbok 1918–1932, SKLA, A 1: 1, RA.

80 Stadgar för Kyrkobröderna, Svenska kyrkans lekmanaförbund, 1922: SKLA, E 1: 1, RA.

81 Protokoll 23.1.19: Protokollsbok 1918–1932, SKLA, A 1: 1, RA.

82 Interimsstadgar för Kyrkobröderna, Svenska Kyrkans Lekmanna-förbund: SKLA, A 1: 1, RA.

83 Arvid Bruno, ”Översikt över verksamheten under arbetsåret 1923–1924”, 18.10.24: SKLA, F 1 a: 1, RA.

84 För en diskussion om könssegregation respektive könsintegration i en svensk kontext, se Elin Malmer & Erik Sidenvall, ”Christian Manliness for Women?”

när det kommer till kristna rörelser som riktade sig antingen till inkom män eller till inkom kvinnor. Välbekanta i dessa sammanhang är förstas KFUM respektive KFUK, men det fanns otaliga andra, till exempel Ersta diakonissanstalt, Samariterhemmet i Uppsala, Vårsta diakonissanstalt, Svenska diakonsällskapet, Sveriges kvinnliga studerande ungdomens kristliga förbund, Föreningen kvinnliga missionsarbetare, Scoutrörelsen och så vidare.⁸⁵ De arbetsuppgifter som Kyrkobrodererna upplevde som viktiga kunde inte bara utföras av män, församlingsfrågan var som vi sett ett allmänt problem som sträckte sig bortom genus. Därför kan förbundets uppgift förklaras som tudelad – dels att engagera lekfolk i kyrkan och dels att engagera männen i kyrkan. Två uppgifter som enligt förbundet hade en självklar koppling till varandra.

I ett brev till Carl Alm berättar Sam. Stadener (1872–1937) om sitt intresse för Kyrkobrodererna. Han beskriver hur lekmannabehovet är stort och fortsätter: ”Två delar av lekmannaförsamlingen äro i någon mån härutinnan nu tillgodosedda: ungdomen och kvinnorna. Männen återstå”.⁸⁶ Stadener hade alltså uppmärksammat hur männen i större grad än kvinnorna vänt kyrkan ryggen.

Det var inte bara Stadener som uttryckte sig om männens frånvaro, så skedde även från förbundets inre kretsar. Det har vi redan sett i Alms inledningstal vid Svenska kyrkans lekmannaförbunds första offentliga möte där han förklarar hur ”i bästa fall sitta der [i kyrkan] kvinnorna bänk efter bänk” och han frågar retoriskt ”hvar äro männen?”.⁸⁷ Det

finns däremot flera exempel. I ett cirkulär om Kyrkobrodererna som spreds flitigt under 1920-talet skriver generalsekreterare K. G. Fellenius (1882–1939), till yrket taxeringskommisarie, att ”de svenska kvinnornas stora berömmelse har sedan flera årtionden varit, icke blott att de fyllt våra tempel, utan även att de med varma hjärtan och kristet offersinne funnit sin speciella uppgift i *missionens* stora gärning”. Efter att ha prisat kvinnornas insats, fortsätter han med att påpeka vikten av

att söka samla *alla* goda krafter till ett kärleksfullt arbete för de uppgifter i andligt avseende vår svenska kyrka allt sedan reformationen haft. På så sätt har hos många av vår kyrkas lekmän allt starkare vuxit fram en önskan, att *männen* måtte ge något av den kraft och energi, som i så många övriga avseenden kommit till uttryck i vårt land.⁸⁸

Männen ansågs alltså ha mycket att bidra med, som gick förlorat när de vände sig bort från kyrkan. Det var däremot inte bara det kyrkliga frivilligarbetet som var viktigt, utan förbundet kämpade även för att ”draga *männen* till nattvardsbordet”, vilket ansågs vara ”en stor uppgift just i våra dagar”.⁸⁹

Vi ser ett liknande angreppssätt hos läkaren Fredrik Clason (1865–1954), som var aktiv i Uppsala första kår. I *Vår Lösen* återger han ett föredrag som han hållit i samband med kårens sammanträde den 17 oktober 1919. Han förklarar att anledningen till att Kyrkobrodererna bara vänder sig till män är tudelad. ”Först”, skriver Clason, ”emedan det just var männen, som nu måste väckas”. Precis som Fellenius påpekar han att kvinnorna redan flitigt besöker gudstjänster och även funnit arbete i missionen,

toria, sid. 10: Protokollsbok 1918–1932, SKLA, A 1: 1, RA.

88 K. G. Fellenius, ”Kyrkobrodererna, Svenska kyrkans lekmannaförbund”: Edvard Rodhe et al. (red.), *Vår kyrka från början av tjugonde århundradet, IV Tiden 1921–1925*. Stockholm 1926, sid. 340.

89 K. G. Fellenius, 1926, sid. 342. Att männen dragits från nattvardsbordet har framgått i statistiska redovisningar i föregående ovan. Kyrkobroderernas uppgift att få män till nattvardsbordet uttrycktes även nästföljande år i förbundets tidskrift (Hugo Norberg, ”Hava Kyrkobrodererna någon betydelse för det andliga livet i församlingen?": *Kbr* 3 (1927), sid. 14).

Contradictions of Christian Youth Organization in Early 20th-Century Sweden”: *Scandinavian Journal of History*, 34: 4, 2009, sid. 394–413.

85 För en diskussion om diakonvrigda män och kvinnor, se Prestjan, 2009, sid. 52–55. För ett genusperspektiv på diakonin vid tiden, se även Elisabeth Christiansson, *Kyrklig och social reform. Motiveringar till diakoni 1845–1965*. Skellefteå 2006. I Nilsson, 1999, diskuteras manlighet inom Scoutrörelsen.

86 S. Stadener t. C. Alm, 4.1.20: SKLA, E 1: 1, RA.

87 Inledande berättelse om Kyrkobroderernas tillkomsthis-

men männen lyser med sin frånvaro. Den andra anledningen är att ”männen *nu* behöva sammanföras med män för uppväckande av sina särskilda gåvor under broderligt umgänge”.⁹⁰ Männen har alltså särskilda gåvor att tillföra, vilka skiljer sig från kvinnornas – gåvor som bäst utvecklas i homosociala miljöer till vilka kvinnor ej äga tillträde.

Att Kyrkobröderna skulle vara ett förbund bara för män var inte något för alla självklart. I ett protokoll från 1927 framgår det att någon föreslagit bildandet av en institution som skulle kallas Kyrkosystrarna. Utan att vidare referera förslaget avslogs det av de närvarande.⁹¹ Att förslaget inte var en engångsföreteelse under den föreliggande perioden kommer att framgå i diskussionen kring kvinnans närvaro eller frånvaro nedan.

Arbetet under de första åren

1918 ÅRS INTERIMSSTADGAR

I förbundets antagna stadgar synliggörs tanken bakom skapandet av förbundet samt vilka uppgifter som till sist kom att hamna i fokus efter diskussionerna inför skapandet av det. I de interimstadgar som fastslogs i samband med det konstituerande mötet den 22 oktober 1918, kan vi i §2 läsa att syftet med förbundet var:

1. att bland sina medlemmar främja kristlig brödragemenskap till det inre livets fördjupande och mognad, samt
2. att samla lekmän till målmedvetet arbete i Sveriges kyrka för gudsrikets förverkligande i den enskildes och i samfundets liv här hemma och ute.⁹²

Målet var alltså huvudsakligen tudelat – å ena sidan en *inre linje* där andlig utveckling bland de

anslutna bröderna fokuserades, å andra sidan en *yttre linje* där frivilligt socialt arbete i kyrkans tjänst för att engagera andra i dess arbete var det centrala. Dessa syften skulle uppnås genom att ge ”tillfällen till uppbygglig samvaro [...] samt till ett djupare inträngande i den kristna livsåskådningen”. Den inre linjen kunde, som vi ser senare i stadgarna, yttra sig i ”bibelsamtal, missionsstudier, läsecirklar och studiekretsar för kårernas egna medlemmar”.⁹³ Vi kan utläsa av flera källor att det var bibelstudierna som redan tidigt i rörelsens historia var den naturliga samlingspunkten för medlemmarna.⁹⁴

Syftet med den yttre linjen skulle även uppnås genom att ”främja därtill skickade lekmäns deltagande i evangeliskt väckande och fostrande arbete till vårt folks religiösa och sedliga förnyelse”.⁹⁵ Detta moment av interimstadgarna är intressant att kort uppehålla sig vid, då det i 1922 års stadgar är ersatt med en vilja att ”tillhandahålla lämpliga krafter i det frivilliga kyrkliga arbetet”.⁹⁶ Den explicita uppmaningen till evangelisk väckelse är således borttagen, vilket också har hänt med §8.c, som uppmanade till anordnande av ”offentliga möten till kristlig väckelse”.⁹⁷ De explicita maningarna till ”väckande” är alltså borttagna ur stadgarna.

93 Interimsstadgar för Kyrkobröderna, Svenska Kyrkans Lekmanna-förbund: SKLA, A 1: 1, RA.

94 Se till exempel Viktor Segerstedt, ”Meddelande från kyrkobröderna i Västerås”, 1.3.21; K. Gislén t. M. Fryklund, 3.3.21; Erik Neuman & John Nordström, ”Berättelse över Svenska Kyrkans Lekmannaförbunds, Kyrkobröderna 1:sta Uppsala kårs verksamhet år 1921”, april 1922: SKLA, E 1: 1, RA; Arvid Bruno, ”Översikt över verksamheten under arbetsåret 1923–1924”, 18.10.24: SKLA, F 1 a: 1, RA. Se även Gustav Carstensen, ”Kyrkobröderna 1918–1958”: Axel Bromander et al. (red.), *Alltså arbeta vi vidare. Minnesskrift vid Kyrkobrödernas fyrtioårsjubileum 1958*. Sigtuna 1958, sid. 49 och Johannes Lundberg, ”Vad äsyftar Svenska kyrkans lekmannaförbund?": Tuve Fredrikson (red.), *Kyrkobröderna. Programskrift jämte kort orientering*. Falun 1943, sid. 8.

95 Interimsstadgar för Kyrkobröderna, Svenska Kyrkans Lekmanna-förbund: SKLA, A 1: 1, RA.

96 Stadgar för Kyrkobröderna, Svenska kyrkans lekmanaförbund, 1922: SKLA, E 1: 1, RA.

97 Interimsstadgar för Kyrkobröderna, Svenska Kyrkans Lekmanna-förbund: SKLA, A 1: 1, RA.

90 Fredrik Clason, ”Kyrkan och lekmännen”: VL 10 (1919), sid. 322.

91 Protokoll 11.1.27: Protokollsbok 1918–1932, SKLA, A 1: 1, RA.

92 Interimsstadgar för Kyrkobröderna, Svenska Kyrkans Lekmanna-förbund: SKLA, A 1: 1, RA.

Detta säger något om det samlande projekt som Kyrkobröderna faktiskt utgjorde, då det redan från början var en sammanslutning av både hög- och lågkyrkliga representanter. Detta yttrar sig också, inte minst under 1930-talet, i att högkyrkliga representanter höll föredrag om de olika kyrkliga riktningarna och deras syn på präst- och biskopsämbetet, den apostoliska successionen och det allmänna prästadömet.⁹⁸ Till slut ska också nämnas att förbundets syfte, enligt interimstadgarna, skulle uppnås genom att ”uppväcka till alltmer ökad iver för det kristna kärleksbudets fulla förverkligande i samhällsliv och samliv”, vilket skulle ske via ”medlemmarnas aktiva deltagande i det arbete, som av stat, kommun, församling och frivilliga sammanslutningar [...] utföres”.⁹⁹ Det sociala arbetet var med andra ord enligt stadgarna en av förbundets huvuduppgifter.

Utöver de möten för medlemmar där det samtalades kring Bibeln, missionen och därtill relaterade ämnen, nämndes också i stadgarna flera arbetsuppgifter med koppling till den yttre linjen – vilka det här finns anledning att citera in extenso. Det handlade om:

- b) tillhandahållande av lämpliga krafter i det frivilliga, kyrkliga arbetet;
- c) anordnande av offentliga möten till kristlig väckelse och upplysning;
- d) arbete för stödande av missionen;
- e) bevakande av kristliga intressen och synpunkter genom litteraturspridning och i pressen;
- f) åtgärder för att de kristna synpunkterna göras gällande i de ideella folkrörelserna (föreläsnings-, nykterhets-, freds-, idrotts- och fosterländska föreningar m. m.);
- g) att hava uppmärksamhet riktad på osunda företeelser i folklivet och på verksamt sätt beivra sådana genom allmänna opinionens påverkan;
- h) att hos medlemmarna skärpa ansvarskänslan framför allt inför sådana uppgifter i det offentliga livet, där personlig uppföring förutsattes, samt
- i) att, där uppenbara sociala och ekonomiska missförhållanden råda, klart och bestämt hävda rättens synpunkt.¹⁰⁰

I dessa punkter sammanfattades det arbete som Kyrkobröderna ämnade basera sin verksamhet kring i samband med bildningen av förbundet den 22 oktober 1918. Det handlade om att synas i offentligheten, i form av möten samt propagandering i press och småskrifter, och därigenom att skapa social rättvisa och förespråka kristna värderingar i samhället. Arbetet skulle, som tidigare framgått, ske lokalt i frivilligkårer runtom i landet. Kårerna skulle bestå av minst sju medlemmar och när det inom ett stift hade bildats sju kårer skulle dessa samlas under ett stiftskonvent. I stiftskonventet representerades varje kår av ett ombud och utöver dessa skulle även ordförande, det vill säga ärkebiskopen, tillsätta en ledamot. På riksnivå fanns sedan ett generalkonvent, vari varje stiftskonvent hade ett eller två ombud (max tre enligt 1922 års stadgar).¹⁰¹ Därtill valde generalkonventet två ytterligare ledamöter och ärkebiskopen respektive Svenska kyrkans diakonistyrelse tillsatte en ledamot vardera. Enligt 1922 års stadgar skulle även Svenska kyrkans missionsstyrelse tillsätta en ledamot. I de stift där det inte fanns något stiftskonvent skulle ett ombud per sjunde kår insättas i generalkonventet. Vid årssammankomsterna, såväl som inom kårerna, skulle det finnas ett verkställande råd, vilket ledde arbetet.¹⁰² Det råd som valdes vid generalkonventet kallades i stadgarna 1922 för generalråd och skulle bestå av fem kyrkobroder. En av dessa blev generalrådets ordförande och tillika generalkonventets vice ordförande och en annan blev generalsekreterare. Utöver dessa två skulle även finnas två revisorer samt en revisors-suppleant.¹⁰³

98 Carstensen, 1958, sid. 50–51.

99 Interimsstadgar för Kyrkobröderna, Svenska Kyrkans Lekmannaförbund: SKLA, A 1: 1, RA.

100 Interimsstadgar för Kyrkobröderna, Svenska Kyrkans Lekmannaförbund: SKLA, A 1: 1, RA.

101 Stadgar för Kyrkobröderna, Svenska kyrkans lekmanaförbund, 1922: SKLA, E 1: 1, RA.

102 Interimsstadgar för Kyrkobröderna, Svenska Kyrkans Lekmannaförbund: SKLA, A 1: 1, RA.

103 Stadgar för Kyrkobröderna, Svenska kyrkans lekmanaförbund, 1922: SKLA, E 1: 1, RA.

ETT FÖRBUND ETABLERAS

Att återge hela Kyrkobrödernas historia är en uppgift som ligger bortom ramarna för denna studie. Uppgiften här är snarare att ge en översikt över organisationens tidigaste verksamma år. Det skulle dröja ett antal år efter 1918 innan förbundet kunde anses väletablerat, inte minst på riksnivå. 1938 beskriver Erik Timelin (1911–1998) åren 1918–21 som kritiska, 1921–28 som år av stabilisering och 1929–1938 som en tid av expansion. Denna kategorisering redigerar han en aning 1943, då han förlänger stabiliseringsperioden med fyra år.¹⁰⁴ Den första perioden mellan 1918–21 kan med fördel beskrivas just som instabil, då antalet kårer var få och förbundet fortfarande inte hade några officiellt antagna stadgar. Det finns dock anledning att förskjuta den betydande expansionen ytterligare några år – antalet medlemmar och kårer ökar hastigt först från och med 1936. Således har vi en stabiliseringsfas 1922–1936 och en därefter påbörjad omfattande expansionstid.

Arbetet med att starta vad som skulle bli Kyrkobröderna hade, som vi sett, två centra – i Stockholm respektive Uppsala-Sigtuna, där den förra hade varit huvudort. Vi har tidigare sett antydningar på en förflyttning av förbundets kärna och det dröjde inte länge innan organisationens högberg blev Sigtunastiftelsen, där både Björkquist, Bohlin och även förbundets nye sekreterare och kassör, läraren Mårten Fryklund (1889–1974), var aktiva.¹⁰⁵ I protokollet från ett sammanträde den 23 januari 1919 framgår det att ett arbetsutskott bestående av Björkquist, Bohlin, Fryklund och Mannström tillsattes och att dess byrå ”skulle vara förlagd till Sigtuna”. Det var härifrån som arbetet med att starta kyrkobrädrakårer runtom i landet påbörjades, bland annat genom att trycka upp

och sprida 5000 exemplar av den sju sidor långa, av Nathan Söderblom författade, broschyren om *Varför Kyrkobrödernas förbund bildades* (1919).¹⁰⁶

Det var också i Stockholm och Uppsala som de första kårerna kom att bildas, den första, av Carl Alm, i Oscars församling i Stockholm den 4 november 1918.¹⁰⁷ Inte ens två veckor hann alltså passera innan Alm återigen skridit till verket. Innan det första året av verksamhet förlupit hade två stycken organisationer i Uppsala anslutit sig till Kyrkobröderna – Kyrkliga frivilligkåren i december 1918 och Männens missionskrets i maj 1919. Trots att anslutningen skedde med ”i viss mån avvikande praxis” problematiserades aldrig det faktum att Frivilligkåren – och i förlängningen även Kyrkobröderna – hade en del kvinnliga medlemmar.¹⁰⁸ Det ska dock noteras att Kyrkliga frivilligkåren inte alls hade någon jämn fördelning mellan manliga och kvinnliga medlemmar. Männerna var i ett tydligt numerärt överläge och Kyrkliga frivilligkåren kan i mångt och mycket ses som en förening av män – inte minst på grund av att det inte fanns så många kvinnliga studenter.¹⁰⁹ Också frivilligkåren i Lund uttryckte sig uppskattande om Kyrkobrödernas arbete, men valde likväl att avstå anslutning på grund av olikheter i stadgarna.¹¹⁰

Vid Lunds universitet arbetade däremot den blivande biskopen Sam. Stadener – då kyrko-

106 Protokoll 23.1.19: Protokollsbok 1918–1932, SKLA, A 1: 1, RA. Det framgår varken av protokollen eller av broschyren vem som är författare till den senare, men det framkommer av 1928 års generalsekreterarrapport att det var Söderblom som hade författat broschyren (K. G. Fellenius, ”Generalsekreterarens rapport”: *Kbr* 4 (1928), sid. 84).

107 Timelin, 1938, sid. 52–53.

108 E. Billing & O. Lindberg t. Kyrkobrödernas Generalkonvent, 6.12.18: SKLA, E 1: 1, RA; Protokoll 11.5.19: Protokollsbok för 1:sta Uppsalakåren 1919–1934, SKLA, E 3: 1, RA.

109 Bengt Stolt, ”Ett århundrade av frivilligkårsverksamhet”: Rolf Larsson (red.), *Med Jesus fram. Uppsala kyrkliga frivilligkår – arvet, nuet och framtiden*. Skellefteå 2010, sid. 50.

110 ”Utdrag ur protokoll vid Kyrkliga Frivilligkårens sammanträde i Hemmet fredagen den 21.11.19”: SKLA, E 1: 1, RA.

104 Timelin, 1938, sid. 138; Timelin, 1943, sid. 16.

105 Fryklund var efter Manfred Björkquist Sigtunastiftelsens störste pionjär. Han tillhörde Sigtuna folkhögskolas första kollegium och arbetade där som lärare i historia och samhällslära 1917–1950 (Ingemar Lindgren, ”Mårten Fryklund”: *SvD*, 21.3.74).

herde i Ystad – som lärare vid teologiska fakultetens praktiska övningskurs. Han uttryckte i ett brev till Alm sitt gillande och skrev att han vid sina föreläsningar ämnade göra de blivande prästerna ”bekanta med ’Kyrkobrödernas’ program och syfte”.¹¹¹ Dessa goda exempel till trots hörde Kyrkobröderna ofta av sig med sitt budskap förgäves. Många uttryckte sig i goda ordalag om förbundet, men påpekade att det saknades både tid och engagemang. I ett av breven som kommer till Mårten Fryklund ges ett skämtsamt men samtidigt talande svar – att samla de sju rättfärdiga män som krävdes för att starta en kår var vanskligt, men ”skulle det vara kyrkosystrar du ville ha, stode dig nog här annorstädes 7 ock 70 till buds – men *män!*”.¹¹²

Männens missionskrets var en kristen organisation för män som skapades 1915. Den var baserad i Uppsala domkyrkoförsamling och bestod av ”missionsintresserade män” som var ”villiga att till Svenska kyrkans mission erlægga en avgift av minst 25 öre i månaden, samt att efter förmåga och tillfälle verka för missionsintressets stärkande, särskilt bland församlingens män”.¹¹³ Det rörde sig huvudsakligen om en krets för insamlande av pengar, vilka oavkortat gick till Svenska kyrkans mission. Förbundet höll även i samråd med vice pastor och församlingens präster missionsaftnar minst två gånger om året. Kretsen hade, till skillnad från Kyrkobröderna, en föreskrift i sina stadgar som sade att två av styrelsens sex ledamöter ”böra vara i församlingen tjänstgörande präster”.¹¹⁴ När frågan om Männens missionskrets uppgång i Kyrkobröderna diskuterades för andra gången vid ett sammanträde den 7 februari 1919 lyftes flera förslag.¹¹⁵ Ett förslag var att kretsen skulle

upphöra att existera och helt och fullt gå upp i Kyrkobröderna. Den lösningen skulle öppna upp för en missionskommitté i kyrkobrödrakåren, i vilken deras arbete kunde fortlöpa oförändrat. Att på detta sätt uppgå i Kyrkobröderna, ”vars medlemmar beräknas komma att bestå även av icke missionsintresserade män”, riskerade däremot att splittra intresset för missionen.¹¹⁶ Denna beräkning gjordes trots att det fanns explicita föreskrifter om att stödja missionen i Kyrkobrödernas interimsstadgar. Frågan bordlades och beslut om att uppgå i förbundet togs först vid ett sammanträde den 11 maj samma år, varvid kretsen tog beslutet att ”överlåta rättigheten att första gången välja medlemmar i kommittén för missionsstudium”.¹¹⁷

Den 23–24 april 1920 hölls den första offentliga kyrkobrödrahögtiden, arrangerad av Stockholms stiftskonvent. Nästan exakt två år tidigare hade, som vi sett, Svenska kyrkans lekmanaförbund haft sitt första offentliga framträdande med representanter från övriga nordiska länder som föreläsare. Så var även fallet den här gången, då Alm bjudit in den danske skogsbruksprofessorn C. V. Prytz (1857–1928), som höll ett föredrag om den danska kyrkans lekmanaförbund – *Lægmandsbevægelsen for Ydre Mission*.¹¹⁸ Lekmannarörelsen var alltså synlig även på andra håll i Norden.

När det var tid för Kyrkobrödernas första generalkonvent den 5–6 mars 1921 var antalet kårer fortfarande få. Vid sammanträdet den 23 januari 1919 hade hopp uppstått om att ett första generalkonvent skulle komma till stånd redan under påsken samma år – en, med facit i hand, väl optimistisk förhoppning.¹¹⁹ Det

111 S. Stadener t. C. Alm, 4.1.20: SKLA, E 1: 1, RA.

112 ”Din gamle Ragnar” t. M. Fryklund, 19.4.19: SKLA, E 1: 1, RA.

113 Pamflett om Männens missionskrets: SKLA, E 3: 1, RA.

114 Stadgar för Männens missionskrets i Uppsala, 1917: SKLA, E 3: 1, RA.

115 Frågan dryftades för första gången vid ett möte i

december 1918 (Protokoll 26.12.18: Protokollsbok 1918–1932, SKLA, A 1: 1, RA.).

116 Protokoll 7.2.19: Protokolls-bok för Männens Missionskrets Uppsala 1915–1923, SKLA, E 3: 1, RA.

117 Protokoll 11.5.19: Protokollsbok för 1:sta Uppsalakåren 1919–1934, SKLA, E 3: 1, RA.

118 Timelin, 1938, sid. 57.

119 Protokoll 23.1.19: Protokollsbok 1918–1932, SKLA, A 1: 1, RA.

finns inga exakta uppgifter om hur många kårer som faktiskt var aktiva när det första generalkonventet ägde rum, men Erik Timelins beräkningar ger oss en bild av läget runtom i landet. Inalles räknar han 33 aktiva kårer – tio av dessa i Stockolms stad, åtta i Uppsala ärkestift, åtta i Västerås stift, fyra i Skara stift och en i Linköpings, Växjö respektive Karlstads stift.¹²⁰ Förbundet hade alltså fortfarande sitt starkaste fäste koncentrerat kring Stockholm och Uppsala, men hade tidigt vunnit anhängare också i Västerås stift. Generalkonventet, där bortsett från generalrådet även andra inbjudna kyrkobröder ”talrikt infunnit sig”, kantades av praktiska spörsmål i form av långa diskussioner om stadgarna, vilka förblev provosoriska ända fram till 1922 på grund av interna meningskiljaktigheter, och föredrag om ”riktlinjer för arbetet ute i kyrkobrödrakårerna”.¹²¹

Den geografiska expansionen avstannade efter det första generalkonventet och förbundet lade beviseligen fokus på att förbättra arbetet i befintliga kårer, snarare än att fortsätta sin expansion. Att rekryteringen avtog syns även i arkivet, där den inkommande korrespondensen är mager under ett par år. Det var först runt årsskiftet 1923–1924 som arbetet med att etablera nya kårer runtom i landet återupptogs. Denna gång var det kassören Georg Granberg (1899–1968) och före detta generalledaren samt blivande ordförande Erik Neuman (1883–1959) som begav sig ut i Sverige för att etablera kårer. Resorna fick som resultat en rad nya kårer i Dalarna samt Kyrkobrödernas första kårer i Norrland. Den första i Norrland bildades den 5 januari 1924 i Granbergs hemförsamling Stöde utanför Sundsvall.¹²²

I slutet av 1924 togs beslutet att börja utge tidsskriften *Kyrkobröderna* och att kontakta präster inom ”städer och stadsliknande samhällen”

för att etablera kårer där sådana inte redan fanns. Till dessa präster skulle skickas cirkulär med information om förbundet och till redan existerande kårer skickades kallelsebrev med personlig inbjudan om anslutning respektive flygblad med korta upplysningar om Kyrkobröderna.¹²³ Vi ser alltså återigen ett tydligt initiativ till omfattande expansion runtom i landet.

Expansionen fortskred och när det 1928 var dags för tioårsjubileum hade förbundet onekligen stärkt sin position. Kyrkobröderna var nu väletablerade i landet med sina 42 kårer.¹²⁴ De flesta stod fortfarande att finna i Stockholm (12), Uppsala (8), Västerås (9) och Skara (5). Sedan 1921 hade det däremot även tillkommit kårer i Strängnäs (3) respektive Härnösands (1) stift. I Karlstads och Växjö stift fanns det alltså en kår, och i Linköpings stift fanns det numera två kårer. Inte bara antalet kårer växte, också medlemsantalet blev större. Detta ser vi bland annat i det faktum att medlemsskaran växte från ungefär 600 medlemmar 1926 till omkring 800 vid generalkonventet 1927. Det märktes också tydligt att förbundet gjort intryck på kyrkan, då det redan 1924 fick inbjudan till det allmänna kyrkliga mötet. Tre år senare, vid det kyrkliga mötet i Malmö 1927, hade lekmännens sak satts upp på agendan, då ämnet ”Männen och församlingen” avhandlades av bland andra docenten Neuman.¹²⁵ Samma år behandlades temat ”Männen och

123 Protokoll 16.11.24: Protokollsbok 1918–1932, SKLA, A 1: 1, RA.

124 Denna expansion ägde huvudsakligen rum under åren 1926–28. Generalsekreterare K. G. Fellenius skriver i sin rapport till 1925 års generalkonvent att ”kårer finnas nu till ett antal av 31 st. med cirka 450 medlemmar” (K. G. Fellenius, ”Rapport till Kyrkobrödernas Generalkonvent”, 1.11.25: SKLA, F 1 a: 1, RA). I en rapport två år senare, skriven i oktober 1927, räknar Fellenius 36 kårer (K. G. Fellenius, ”Generalsekreterarens rapport”, oktober 1927: SKLA, F 1 a: 1, RA).

125 Att lekmännens sak togs upp på det allmänna kyrkliga mötet först 1927 är anmärkningsvärt, då mötet som sådant instiftades 1908, baserat på de mellan 1901–07 av Sällskapet för kyrklig självärd anordnade konferenserna för präster och lekmän (Rodhe, 1930, sid. 342).

120 Timelin, 1938, sid. 57–58.

121 Protokoll 5.3.21: Protokollsbok 1918–1932, SKLA, A 1: 1, RA.

122 Arvid Bruno, ”Översikt över verksamheten under arbetsåret 1923–1924”, 18.10.24: SKLA, F 1 a: 1, RA.

kyrkan” vid Västerås stiftsstämman i Ludvika. I ett brev till Stockholms stads första prästmöte 1925 skrev pastor primarius att ”Stockholms kyrkobrödrakår är ett av de många löftesrika tecken på ett uppvaknande lekmannaintresse och en bestämd vilja att hjälpa vår kyrka i hennes många mötande uppgifter inom vårt folk”.¹²⁶ Antalet medlemmar fortsatte öka i mer eller mindre samma takt de närmast följande åren, och enligt generalsekreterare K. G. Fellenius rapport inför generalkonventet 1931 räknar han omkring 1500 medlemmar, respektive 2000 i rapporten två år senare.¹²⁷ Lekmännens plats i kyrkan ansågs utan tvekan vara ett ämne i behov av diskussion.

Förbundets medlemmar var ”i regel”, enligt Erik Timelin, ”enkelt folk med begränsade tillgångar”.¹²⁸ För att påvisa denna enkelhet bör ett par exempel nämnas. När det var riksmöte inackorderades de tillresta hos bröder som bodde på orten, i stället för att betala för boende annorstädes.¹²⁹ Ett ytterligare sätt att underlätta dessa möten ekonomiskt för deltagarna var det resekostnadsbidrag som stadfästes vid generalkonventets sammanträde den 11 januari 1927. Med hjälp av det kunde långväga representanter som inte hade råd att bekosta resan själva också delta vid generalkonventet.¹³⁰

Även om Kyrkobröderna hade en bred rekryteringsbas, fanns ofta en uttalad vilja att komma i kontakt med ungdomarna i kyrkan. ”Dessvärre flyter”, påpekar Erik Timelin, ”strömmen från ungdomsorganisationerna till kyrkobrödrakåren, åtminstone f. n. [1938], ingalunda så stark och jämn, som önskvärt vore”. Det är enligt honom bara en enda kår som har ”åtskilliga yngre

medlemmar”. Rekryteringen av ungdomar var alltså inte ett projekt som bar frukt.¹³¹ En ytterligare samhällsgrupp som saknades förbundet 1938 var enligt Timelin kroppsarbetarna, ”som i våra dagar även politiskt sett betyder så mycket, och där åtskilligt vittnar om vidgad och fördjupad förståelse för Sveriges kyrka”.¹³² Det var alltså representater ur arbetarrörelsen (socialgrupp III) som Timelin efterlyste, och ser vi till såväl 1932 års som 1945 års medlemsmatrikel var fortfarande socialgrupp I och II dominerande – inte minst den senare.¹³³ Bristen på medlemmar med direkt anslutning till industrisamhället var alltså tydlig, vilket bekräftar teorin om att dessa generellt hade ett lägre religiöst engagemang.¹³⁴ Det finns i medlemsförteckningen från 1945 en stor skara lantbrukare, vilka däremot nästan utslutande var medlemmar i kårer på landsbygden som bildades först under 1930-talet, varför lantbrukarna var påtagligt färre i 1932 års matrikel.

126 Timelin, 1938, sid. 86–90, 140.

127 K. G. Fellenius, ”Generalsekreterarens rapport”, 1931: SKLA, F 1 a: 1, RA; K. G. Fellenius, ”Generalsekreterarens rapport”, 1933: SKLA, F 1 a: 1, RA.

128 Timelin, 1938, sid. 78.

129 Se till exempel programmen ”Generalkonvent 1927” och ”Kyrkobrödernas Generalkonvent 1929”: SKLA, F 1 a: 1, RA.

130 Protokoll 11.1.27: Protokollsbok 1918–1932, SKLA, A 1: 1, RA.

131 Timelin, 1938, sid. 83–84, 131. Tanken att Kyrkobröderna skulle rekrytera medlemmar från manliga ungdomsföreningar och KFUM presenterades av K. G. Fellenius i samband med 1927 års generalkonvent (”Generalkonventet”: *Kbr* 3 (1927), sid. 57). Även senare i Kyrkobrödernas historia har rekrytering av ungdomar efterfrågats. David Estborn (1955) skriver i tredje upplagan av *Kyrkobröderna. En orientering och handledning* att ”icke utan skäl har man klagat över att genomsnittsåldern bland kyrkobröderna är så hög. Skall rörelsen ha någon framtid [...] så måste vi söka vinna unga kristna män för densamma” (sid. 47). Jämför även Carstensen, 1958, sid. 48–49.

132 Timelin, 1938, sid. 132.

133 Erik Malm, *Kyrkobröderna, Svenska kyrkans lekmanförbund. Medlemsförteckning 1/7 1945*. Stockholm 1945; *Kyrkobröderna, Svenska kyrkans lekmanförbund. Medlemsförteckning 1932*. Norrköping 1932. Representanter från arbetarrörelsen efterfrågas även av David Estborn (1955) i tidigare nämnda orientering och handledning, då som en grupp ”som vänt kyrkan ryggen” men som ”kunna betyda mycket för återknytande av kontakten mellan kyrkan och arbetarvärlden” (sid. 47). För en historisk presentation av arbetarklassens relation till kyrkan se Bexell, 2003, sid. 170–175. För ett europeiskt perspektiv se McLeod, 2000.

134 Thomas Luckmann, *The Invisible Religion. The Problem of Religion in Modern Society*. New York 1967, sid. 28–40. Det finns också senare belägg för denna teori, vilken också belyser sekulariseringen ur ett genusperspektiv, se Callum G. Brown, *The Death of Christian Britain. Understanding Secularisation 1800–2000*. London 2001, särskilt sid. 145–169.

Noteras bör också att det fanns präster i så gott som samtliga kårer och att de var välrepresenterade i många av dessa. Utifrån detta kan vi dra slutsatsen att den genomsnittlige medlemmen i Kyrkobröderna under dess etableringsfas, trots dess ambition att vara en ungdomsrörelse, var en vuxen, icke-kroppsarbetande tjänsteman eller präst utan anmärkningsvärda ekonomiska tillgångar.

KYRKOBRÖDERNA PÅ RIKSNIVÅ

Sedan 1924 har Kyrkobrödernas generalsekreterare inför varje generalkonvent inlämnat en årsrapport, vilken sammanfattar förbundets arbete runtom i landet under det gångna arbetsåret. Dessa dokument utgör en värdefull källa till ökad insikt i vilka aktiviteter som faktiskt anordnades i kårerna runtom i landet, eller åtminstone vilka aktiviteter som ansågs representativa nog för att hamna i en officiell rapport.

Perioden 1923–1927: Brödragemenskap omkring Ordet

Utvecklingen går väl icke i den hastiga takt, som många kanske anse önskvärd, men vida viktigare är, att de riktlinjer, som i våra stadgar finnas, bliva följda. Om, som jag hoppas, arbetet allt fortfarande i första rummet får bygga på brödragemenskap omkring Ordet, skall också den yttre utvecklingen gå i en sådan riktning, att vi kunna verksamt medverka till vår kyrkas arbete för Guds rike.¹³⁵

Med dessa ord avslutar K. G. Fellenius rapporten för arbetsåret 1925–1926. Citatet är talande för hela perioden och det framgår tydligt att förbundet fortfarande varit stabiliseringskedje och att den stora expansionen alltjämt väntade på sitt genombrott. Att förbundets ambition att skapa nya kårer mötte motvind syns även i årsberättelsen från 1923–1924, i vilken det framgår att församlingen i Ludvika uttryckt sitt gillande av Kyrkobrödernas sak, ”men någon kår kom ej till stånd, då ingen fanns, som kunde åtaga sig ledarskapet”. Detsamma gällde i både Sundsvall

och Härnösand. Rapporten lyfte även fram mer lyckosamma omständigheter, såsom den i Sala 2 april bildade kåren, vilken inom ett halvår redan bestod av 26 bröder. Den dåvarande generalsekreteraren Arvid Bruno meddelade också att stiftskonvent numera existerade i Uppsala, Skara, Västerås och Stockholm och att det därtill fanns enstaka kårer i ytterligare fem stift – nämligen Lund, Strängnäs, Växjö, Karlstad och Härnösand. Trots mångfalden kårer beskrevs läget med viss oro, då ”med ett och annat undantag är medlemsiffran låg, ofta mycket låg”.¹³⁶

I förhoppning att starta ytterligare kårer skickades under arbetsåret 1924–1925 uppmaning om bildande av kyrkobrodrakårer till omkring 200 präster i landet. Fellenius påpekade dock i rapporten att det inte går att vänta sig något större tillflöde av nya kårer förrän en resesekreterare kunnat anställas. I samma årsrapport gavs också en första officiell angivelse av antalet kårer och medlemmar, vilka uppgick till 31 respektive 450. Nästan hälften av dessa kårer, 14 stycken, stod att finna i Stockholm.¹³⁷

Det främsta tillvägagångssättet för att bilda nya kårer var däremot inte att skicka ut brev, utan att bege sig på resor runtom i landet. Den första årsberättelsen vittnar om de resor som företagits i syfte att öka kunskapen om Kyrkobröderna i landet och skapa nya kårer. Det gäller här resorna i Dalarna och Norrland som genomfördes av Neuman och Granberg, vilka kort nämnts ovan. Vid deras besök i Falun kan anmärkas att Granberg predikade under aftonsången, och att lekmanpredikan således officiellt förekom i förbundets arbete. En rad föredrag hölls också i samband med besöken, bland annat höll Granberg ett betitlat ”Hjältar” vid besöket i Leksand och Neuman talade vid

136 Arvid Bruno, ”Översikt över verksamheten under arbetsåret 1923–1924”, 18.10.24: SKLA, F 1 a: 1, RA.

137 K. G. Fellenius, ”Generalsekreterarens rapport”, 1.11.25: SKLA, F 1 a: 1, RA.

135 K. G. Fellenius, ”Rapport vid Generalkonvent från Generalsekreteraren”: *Kbr* 2 (1926), sid. 33.

flera tillfällen om den svenska folkkyrkan.¹³⁸ Den då nytillträdde generalsekreteraren K. G. Fellenius skrev inledningsvis i årsrapporten 1925, att arbetet under det gångna året förlupit på samma sätt som året innan. Han påpekade dock att det inte kunnat anordnas lika många resor på förbundets bekostnad på grund av bristande ekonomiska tillgångar. Neuman hade dock besökt bröderna i Borlänge och generalsekreteraren själv bevistade Strängnäs, där i samband med besöket en ny kår bildades.¹³⁹ Resorna runtom i landet fortsatte under det följande arbetsåret och i årsberättelsen redogjorde generalsekreteraren för sina resor till Norrtälje, Södertälje, Länna och Kila samt Neumans visiter i Torshälla, Eskilstuna, Strängnäs, Nora, Umeå och Skellefteå. Utöver dessa resor hade även tidigare nämnda cirkulär till 200 av landets präster nu utskickats, med en hemställan om att dessa ”ville försöka att å Eder ort bilda en Kyrkobrodrakår”. Fellenius pessimistiska inställning till projektet visade sig vara riktig, då detta försök till rekrytering inte gav något märkbart resultat – bara ett fåtal behagade svara på brevet.¹⁴⁰ 1927 var antalet kårer i stort sett oförändrat jämfört med läget ett par år tidigare, och utan att fördjupa oss i beräkningar kan vi konstatera att rekryteringen fortfarande gick långsamt för förbundet, men att basen var stabil. Generalsekreteraren själv hade besökt flera kårer under årets gång, vilket även blivit tillfällen för angränsande kårer att träffas gemensamt.¹⁴¹

Även om resorna och rekryteringsarbetet var en viktig del av förbundets arbete var det andra uppgifter som stod i centrum. Förbundets arbete såg ungefär likadant ut över hela landet

– Arvid Bruno skrev i rapporten för arbetsåret 1923–1924 att ”arbetet inom kårerna har stort sett samma läggning” och hänvisade till ett utdrag ur Uppsala första kårs årsberättelse, som påvisar att ”detta arbetsår har i stora drag varit de föregående likt”. Arbetet följde fortfarande å ena sidan den inre linjen och å andra sidan den yttre dito. Sammankomster där bröder inom varje enskild kår samlades skedde vanligen ett par gånger i månaden, i undantagsfall varje vecka eller en gång per månad, och hölls allt som oftast i någon av församlingens lokaler men ibland även i brödernas hem. Detta inre arbete hade oftast bibelstudier i centrum och i ”andakten kring ordet och i bönen”, fortsätter Bruno, ”ha inom många kårer män trots stora skiljaktigheter i flera hänseenden vuxit samman till en stark, kanske oslitligt stark broderskedja”.¹⁴² Bibelsamtalen ansågs också ha bidragit till goda och starka band mellan kyrkobroder och församlingarnas prästerskap, vilket påvisar förbundets kyrkliga ambitioner.¹⁴³

Brödernas sammankomster bestod inte enbart av bibelstudier – en annan framträdande punkt var de föredrag som hölls av dels kårmedlemmar och dels utomstående besökare. I årsrapporten från 1923–1924 nämner generalsekreterare Bruno ett antal, av vilka kan nämnas bland andra ”Den kristna församlingens ansvar”, ”Ungdomens nöjesfråga”, ”Om kyrkans reformation”, ”Babylonisk och palästinisk kultur” samt ”Männen och nattvarden”. Aktuella samhällsfrågor var alltså något som diskuterades vid förbundets möten, vilket också syns i det faktum att diskussioner kring psalmboken lett till att kåren i Skara under samma arbetsår inlämnade ett yttrande i psalmboksfrågan.¹⁴⁴ Ett liknande exempel på brödernas sociala engagemang blir synligt i den inlämnade petitionen om

138 Arvid Bruno, ”Översikt över verksamheten under arbetsåret 1923–1924”, 18.10.24: SKLA, F 1 a: 1, RA.

139 K. G. Fellenius, ”Generalsekreterarens rapport”, 1.11.25: SKLA, F 1 a: 1, RA.

140 K. G. Fellenius, ”Rapport vid Generalkonvent från Generalsekreteraren”: *Kbr* 2 (1926), sid. 30–31.

141 K. G. Fellenius, ”Generalsekreterarens rapport”, oktober 1927: SKLA, F 1 a: 1, RA.

142 Arvid Bruno, ”Översikt över verksamheten under arbetsåret 1923–1924”, 18.10.24: SKLA, F 1 a: 1, RA.

143 K. G. Fellenius, ”Generalsekreterarens rapport”, 1.11.25: SKLA, F 1 a: 1, RA.

144 Arvid Bruno, ”Översikt över verksamheten under arbetsåret 1923–1924”, 18.10.24: SKLA, F 1 a: 1, RA.

kristendomsundervisningen. Det hände även att kårmedlemmar höll föredrag i andra sammanhang, som när Erik Neuman fick i uppgift att tala om ”Männen och församlingsarbetet” vid det kyrkliga mötet i Malmö 1927, vilket ”torde i mycket hög grad bidragit att sprida kunskap om kyrkobrödernas arbete”.¹⁴⁵ Ett annat exempel är när förbundet anordnade offentliga möten med föredrag – bland annat arrangerade Falu kår en föredragsafton med två anföranden om ”Kristendomen och männen” under arbetsåret 1923–1924.¹⁴⁶

Om arbetet i den inre linjen kan sägas ha bestått huvudsakligen av bibelstudier och föredrag med vitt skilda temata, var det i stället besök vid sjukhus och andra platser som stod i centrum för den yttre linjen. Flera kårer runtom i landet anordnade evenemang vid sjukhus respektive försörjnings-, ålderdoms- och församlingshem och erbjöd på olika sätt människor där sina tjänster. Det handlar bland annat om skriftspridning, andaktsstunder, tidningsprenumerationer, julbidningar och friluftsgudstjänster. Ett annat framstående exempel är närvaro vid det ekumeniska mötet i Stockholm 1925.¹⁴⁷ En uppskattad och vanligt förekommande företeelse var församlingsaftnar. I årsrapporten för arbetsåret 1925–1926 fick kåren i Jönköping fungera som förebild när det kommer till anordnandet av dessa aftnar och en kort översikt över deras arbete presenteras. Intressant att notera i denna presentation är

kårens ledares påpekande om svårigheten ”att få personer ur olika samhällslager att blanda sig med varandra vid borden”.¹⁴⁸ Trots ambitioner om en bred rekryteringsbas ser vi här tecken på att segregering mellan samhällsgrupperna förekommer. Även samarbeten med andra kyrkliga organisationer lyfts fram, bland annat det mellan Stockholms kårer och Sällskapet för kyrklig själavård. Även om arbetet var liknande runtom i landet fanns det vissa säregna drag hos vissa kårer – generalsekreterare Fellenius nämner till exempel hur bröderna i Uppsala första kår försökt organisera sitt arbete genom att insätta olika utskott.¹⁴⁹ Också rent ekonomiska bidrag var en del av det yttre arbetet, exempelvis bekostade en av landets kårer två personers teologistudier, för att bidra till en lösning på den rådande prästbristen.¹⁵⁰

Trots att det förekom yttre arbete var det alltjämt den inre linjen som fokuserades i förbundets arbete och Bruno uttryckte i rapporten för arbetsåret 1923–1924 behovet av att anställa en sekreterare ”med uppgift att arbeta fram vår sak i Sveriges vida bygder”.¹⁵¹ Denna önskan lyfts fram kontinuerligt i årsrapporterna, men skulle inte komma att förverkligas förrän 1929, då en resesekreterare anställdes.¹⁵² Årsrapporterna under perioden vittnar dock huvudsakligen om en utveckling som gick i rätt riktning, bland annat påpekar Fellenius i rapporten för arbetsåret 1924–1925 att ”den strid i dogmatiskt-teologiskt avseende, som i viss mån skakat vår kyrka har icke berört kyrkobröderna i deras verksamhet”.¹⁵³ Den dogmatisk-teologiska strid

145 K. G. Fellenius, ”Generalsekreterarens rapport”, oktober 1927: SKLA, F 1 a: 1, RA. Petitionen om kristendomsundervisningen, vilken skrevs under av 9100 personer, återgavs i förbundets tidskrift och gick ut på att ytterligare timmar skulle avsättas för kristendomsundervisningen och att den etiska aspekten av kristendomen skulle ägnas mer uppmärksamhet. Det senare skulle enligt petitionen kunna uppnås med ett utökad användande av Luthers lilla katekes i undervisningen (”Vår petition om kristendomsundervisningen”: *Kbr* 3 (1927), sid. 32–34).

146 Arvid Bruno, ”Översikt över verksamheten under arbetsåret 1923–1924”, 18.10.24: SKLA, F 1 a: 1, RA.

147 Arvid Bruno, ”Översikt över verksamheten under arbetsåret 1923–1924”, 18.10.24: SKLA, F 1 a: 1, RA; K. G. Fellenius, ”Generalsekreterarens rapport”, 1.11.25: SKLA, F 1 a: 1, RA.

148 K. G. Fellenius, ”Rapport vid Generalkonvent från Generalsekreteraren”: *Kbr* 2 (1926), sid. 32.

149 K. G. Fellenius, ”Generalsekreterarens rapport”, 1.11.25: SKLA, F 1 a: 1, RA.

150 K. G. Fellenius, ”Generalsekreterarens rapport”, oktober 1927: SKLA, F 1 a: 1, RA.

151 Arvid Bruno, ”Översikt över verksamheten under arbetsåret 1923–1924”, 18.10.24: SKLA, F 1 a: 1, RA.

152 K. G. Fellenius, ”Rapport vid Generalkonvent från Generalsekreteraren”: *Kbr* 2 (1926), sid. 31–33; K. G. Fellenius, ”Generalsekreterarens rapport”, oktober 1927: SKLA, F 1 a: 1, RA.

153 K. G. Fellenius, ”Generalsekreterarens rapport”,

som Fellenius nämner här är den som uppstod i kölvattnet av bibelkritiken och liberalteologins ökade inverkan i den svenska kristna diskursen. Också missionen uppges med tiden ha fått ett större utrymme i kårernas arbete och det gjordes flera insamlingar för detta ändamål.¹⁵⁴

Även om årsrapporterna huvudsakligen i ett komprimerat format beskriver förbundets arbete lyfts också vissa ideal fram. Rapporten från arbetsåret 1923–1924 avslutas med orden: ”Vi behöva män, som bryta mark, som plöja och så. Där så sker i hängivenhet och trohet, skall Guds välsignelse icke utebli”.¹⁵⁵ Här antyds ett kristet mansideal knutet till metaforer om fysiskt arbete. Kyrkobrodern skulle också visa hängivenhet och trohet, han skulle vara plikt-trogen och stark i handling – även det egenska-per som tolkades som traditionellt manliga.¹⁵⁶

Perioden 1927–1929: En första expansion

Under 1920-talets sista år fortsatte arbetet huvudsakligen i samma riktning som tidigare, men med några viktiga skillnader. En av dessa var en ökande ström av nybildade kårer – under arbetsåret 1927–1928 bildades sju stycken och när det följande arbetsåret hade kommit till sitt slut fanns det i landet 48 kårer. Även om den omfångsrika expansionen skulle dröja ytterligare några år ser vi redan vid detta skede hur antalet kårer började öka allt fortare, även om de i vissa regioner helt lyste med sin frånvaro.¹⁵⁷

1.11.25: SKLA, F I a: 1, RA.

154 K. G. Fellenius, ”Generalsekretarens rapport”, oktober 1927: SKLA, F I a: 1, RA.

155 Arvid Bruno, ”Översikt över verksamheten under arbetsåret 1923–1924”, 18.10.24: SKLA, F I a: 1, RA.

156 Se till exempel Yvonne Hirdman, *Genus. Om det stabila föränderliga former*. Malmö 2001, sid. 51.

157 Kyrkobrodererna hade stora problem att etablera sig i Lunds stift, något som Erik Neuman påvisar i tidskriften 1929 (”En Skåne-resa”: *Kbr* 5 (1929), sid. 22–23). För en introduktion till det frivilliga arbetet i Lunds stift, se Ingmar Brohed, ”Frivilliga verksamhetsformer’ avspeglade i visitations- och prästmötesprotokoll de första decennierna av 1900-talet”: Hans Wahlbom (red.), *De ändrade relationernas århundrade. Lunds stift under 1900-talet*. Lund 2011. Brohed skriver i artikeln att Kyrkobrodererna etablerades i Lunds stift 1934, vilket är en sanning

De nya kårerna bildades inte sällan i samband med de resor som företogs av generalsekretärare Fellenius respektive ordförande Neuman. Ökningen till trots manade Fellenius i rapporten för arbetsåret 1927–1928 de redan existerande kårerna att utöka sitt rekryteringsarbete, i stället för att lita till centralledningen. I samma rapport kom även nya besked om resesekretärare, vilken förväntades kunna anställas inom en snar framtid.¹⁵⁸

Den som tillträdde posten som förbundets förste resesekretärare i slutet av 1929 var fil. mag. Gunnar Sundqvist (1897–1966), som fram till sin anställning hos Kyrkobrodererna var sekretärare i Ärkestiftets ungdomsförbund. Anställningen av en resesekretärare har enligt rapporten för arbetsåret 1928–1929 blivit möjlig efter att förbundet ansökt om kollekt i Stockholm och i Uppsala, Strängnäs, Västerås, Linköpings och Skara stift och fått jakande svar från fem av dessa.¹⁵⁹ Ett par ord ska dock sägas om förutsättningarna för Sundqvists arbete innan vi går vidare, då det inte enbart var kollekten som blev avgörande. Frågan om en resesekretärare hade diskuterats under många år innan en lösning uppenbarade sig – hela historien berättas däremot inte i generalsekretärens rapport. Vid ett generalrådssammanträde i Uppsala den 12 november 1928 kom frågan upp på nytt och eftersom en resesekretärare inte kunde erbjudas ”fullt arbete” togs beslutet att ”ingå till Diakonistyrelsen med förfrågan huruvida från dess sida kunde tänkas, att en blivande resesekr. skulle med en dylik befattning kunna förena

med modifikation, då det fanns kårer i Malmö och Kristianstad redan 1929 och i Karlskrona respektive Sölvesborg 1931. Ett stiftskonvent tillkom dock först 1934.

158 K. G. Fellenius, ”Generalsekretärens rapport”: *Kbr* 4 (1928), sid. 82–87; K. G. Fellenius, ”Generalsekretärens rapport vid 1929 års generalkonvent”: *Kbr* 5 (1929), sid. 91–92.

159 K. G. Fellenius, ”Generalsekretärens rapport vid 1929 års generalkonvent”: *Kbr* 5 (1929), sid. 92–94. Petitionen om kollekt finns publicerad i sin helhet i förbundets tidskrift (”Kyrkobrodererna begära viss kollekt”: *Kbr* 5 (1929), sid. 17–18).

någon anställning i Diakonistyrelsen”.¹⁶⁰ Den 10 april nästkommande år meddelades att en överenskommelse träffats mellan Diakonistyrelsen och Kyrkobröderna om anställandet av en gemensam resesekreterare. De förra skulle betala 6000 kronor av dennes årslön och de senare 3000 kronor. Anställningen skulle gälla från 1 oktober 1929 och två år framåt.¹⁶¹ Att ta reda på exakt hur denna anställning förändrade förbundets arbete är en intressant forskningsuppgift, som dessvärre ligger utanför föreliggande studies ramar.

Förbundets arbete hade i övrigt fortgått som tidigare, med bibelstudier som den självklara kärnan i arbetet. Detsamma gäller föredragen som hölls i samband med sammankomsterna, vilka behandlat vitt skilda ämnen, såsom ”Profeten Amos”, ”Kyrkan och nutiden”, ”Lars Leo [sic] Læstadius” och ”Kyrkans sociala verksamhet”. Föredrag hade även hållits i samband med att geografiskt skilda kårer haft sammankomster, bland annat i Stockholm. Runtom i landet, exempelvis i Köping, hade dessutom lokala kyrkobrödradagar hållits för att sprida kunskap om förbundet.¹⁶²

Något som skiljer rapporterna under denna period från de tidigare åren är att Fellenius i vissa fall riktade öppen kritik mot hur kårernas arbete sköttes. I rapporten för arbetsåret 1927–1928 påpekade han till exempel att brödernas deltagande i söndagsskoleverksamheten, vilken ”verkligen lider nöd på manliga medarbetare”, var bristfällig och i framtiden måste förstärkas. Också missionsarbetet, som tidigare fått en eloge, var något som kritiserades av generalsekreteraren – flera kårer hade anordnat insamlingar, men deras arbete ute i församlingarna saknades. Ytterligare anmärkningar riktades gentemot kårerna för deras bristande enga-

gemang för att sprida *Församlingsbladet* och således visa sitt stöd för Diakonistyrelsen. Detta är ett tydligt tecken på att den osämja som i initialskedet fanns mellan förbunden hade försvunnit – representanterna hade enats och insett att de delade samma mål. Den viktigaste kritiken i sammanhanget var dock att brödernas sociala arbete mer eller mindre helt uteblivit. Att fokus huvudsakligen legat på den inre linjen vittnar tidigare årsberättelser om, men det är först här som detta ensidiga arbete lyfts fram som ett problem. Fellenius påminner om att det sociala engagemanget påbjöds i förbundets stadgar och manar till mer arbete för den yttre linjen.¹⁶³ Också i rapporten för arbetsåret 1928–1929 riktade Fellenius kritik mot kårernas arbete – det gällde i första hand stiftskonventen, vilka enligt generalsekreteraren sammanträdde alldeles för sällan.¹⁶⁴

Det var däremot inte bara kritik som lyftes fram i rapporterna, utan också positiva sidor i arbetet. Generalsekreteraren prisade bland annat arbetet i ”en ort, där sedan gammalt en viss spänning rått mellan frikyrkliga och folkkyrkan”.¹⁶⁵ Kyrkobrödrakåren på orten hade motverkat denna spänning och fått de båda lägren att samarbeta med varandra i flera frågor. En ekumenisk uppgift, som Fellenius menade var mycket viktig i en tid som präglades av religiös splittring. Att denna gemenskap mellan frikyrkliga och statskyrkliga länge varit ett mål inom rörelsen ser vi i en inbjudan som förbundet skickade ut inför ett sammanträde den 4 mars 1920. I inbjudan manades till samarbete mellan lägren, för att undvika ”den allt mer hotande faran, att allt vad religion och kristendom heter sköljes bort av materialismens, mammonismens och förråandets flodvåg”.¹⁶⁶ Fellenius var också

160 Protokoll 12.11.28: Protokollsbok 1918–1932, SKLA, A 1: 1, RA.

161 Protokoll 10.4.29: Protokollsbok 1918–1932, SKLA, A 1: 1, RA.

162 K. G. Fellenius, ”Generalsekreterarens rapport”: *Kbr* 4 (1928), sid. 88–89.

163 K. G. Fellenius, ”Generalsekreterarens rapport”: *Kbr* 4 (1928), sid. 88–90.

164 K. G. Fellenius, ”Generalsekreterarens rapport vid 1929 års generalkonvent”: *Kbr* 5 (1929), sid. 92–93.

165 K. G. Fellenius, ”Generalsekreterarens rapport”: *Kbr* 4 (1928), sid. 90.

166 Oscar Mannström et al., ”Inbjudan till sammanträde

positiv till att bibelstudier skedde i samtliga kårer och att föredragen duggade tätt i många kårer. Det yttre arbetet hade förstärkts något under arbetsåret 1928–1929 och Fellenius prisade särskilt de evangelisationsmöten och evangeliska sångaftnar som anordnats av kårer i Stockholm.¹⁶⁷

KYRKOBRÖDERNA PÅ LOKALNIVÅ – UPPSALA FÖRSTA KÅR

Vad som framgår av den sammanfattande översikten av Kyrkobrödernas arbete ovan är att det var arbetet på det lokala planet som stod i centrum. Det är därför av intresse att göra ett nedslag i en kår, för att se hur deras arbete yttrade sig. Det kan konstateras att forskningen kring Kyrkobröderna också på lokalnivå är mycket bristfällig. Förbundet har tydliga band till Uppsala och en lång historia i staden, men ändå nämns de bara i förbifarten när kyrkohistorikern Öyvind Sjöholm tecknar den uppsaliensiska kyrkohistorien i *Uppsala stads historia*.¹⁶⁸

I det följande ska Uppsala första kårs verksamhet granskas utifrån protokoll och till generalkonventet inskickade verksamhetsberättelser. Trots att arbetet i landets kårer framställs som mer eller mindre enhetligt, går det inte att påstå att presentationen nedan gjorde sig gällande för samtliga kårer – det utgör blott ett exempel på hur arbetet utifrån stadgarna kunde se ut. Då inte samtliga årsrapporter återfunnits bland det inkomna materialet finns vissa luckor i återgivandet. Arbetet har dock, som kommer att framgå, fortlöpt på ett tämligen intakt sätt

4 mars 1920", 15.2.20: NSS, Brev från Enar Sahlin, UUB.

167 K. G. Fellenius, "Generalsekretarens rapport vid 1929 års generalkonvent": *Kbr* 5 (1929), sid. 93.

168 Öyvind Sjöholm, "Katedralstad i förvandling. Uppsaliensisk idé- och kyrkohistoria från reformationsjubiléet 1893 till världskyrkomötet 1968": Öyvind Sjöholm & Sven Lundkvist (red.), *Uppsala stads historia, 6:8 Kyrkor och samfund i Uppsala. Utvecklingen från sent 1800-tal till omkring 1970*. Uppsala 1989.

år efter år, varför dessa luckor inte bedöms vara en avgörande brist.

Perioden 1919–1920: En ny kår i Uppsala

Den 16 april 1919 samlades i KFUM:s lokaler i Uppsala personer som var intresserade av att starta en kyrkobrödrakår i staden. Efter att tillsammans ha sjungit psalmen "Jesu, du min fröjd och fromma" bildades efter "enhälliga, kraftiga ja-rop" en kår med Erik Neuman som ledare.¹⁶⁹ Redan den 11 maj samma år träffades kåren igen och beslutade då att lägga fram en motion om att även präster som inte hade församlingstjänst skulle få vara medlemmar i förbundet. Kårens medlemmar var dock ivriga att påbörja sitt arbete – flera ville "så snart som möjligt få övergå från behandlingen av organisationsfrågorna [...] till det direkta kristna arbetet".¹⁷⁰

Tidigare har det kunnat konstateras att bibelstudiet utgjorde en hörnsten i Kyrkobrödernas arbete och Uppsalakåren var inget undantag. Protokollen visar att bibelstudiet var den första arbetsformen som behandlades i omfattande diskussioner och kåren beslutade vid ett sammanträde den 17 oktober 1919, att bibelstudier skulle äga rum varje torsdagskväll, varje vecka med en inledning som skedde växelvis mellan kårens medlemmar. Från första början var arbetet uppdelat i dessa bibelstudier och "kårens arbete i övrigt" – det senare skulle styrelsen förhandla om med församlingens prästerskap. Beslut togs vid samma möte att utarbeta en tydlig verksamhetsplan för kåren. Innan sammanträdet den 17 oktober avslutades höll kårmedlemmen och läkaren Fredrik Clason ett föredrag om "Kyrkan och lekmännen", vilket refererades i *Vår Lösen*.¹⁷¹

Clason inledde sitt föredrag med att påvisa hur aktuell och väldebatterad frågan om

169 Protokoll 16.4.19: Protokollsbok för 1:sta Uppsalakåren 1919–1934, SKLA, E 3: 1, RA.

170 Protokoll 11.5.19: Protokollsbok för 1:sta Uppsalakåren 1919–1934, SKLA, E 3: 1, RA.

171 Protokoll 17.10.19: Protokollsbok för 1:sta Uppsalakåren 1919–1934, SKLA, E 3: 1, RA.

”Kyrkan och lekmannen” faktiskt var. Intresset berodde enligt honom på att den svenska kyrkan alltmer upplevdes som prästernas kyrka och att lekmännen fick en position som inkom åhörare. Han erkände prästens särställning i församlingen, men ville motverka ”prästkyrkan”. Detta missförhållande illustrerades enligt Clason i föredragets egen titel – lekmännen är kyrkan, varför det egentligen inte skulle talas om ”Kyrkan och lekmännen”. Dessvärre hade de båda blivit främlingar och detta var enligt Clason ett akut problem, vilket han påvisade genom att hänvisa till Luthers tanke om det allmänna prästadömet. Enligt det senare måste lekmännen visa medansvarighet för och vara aktiva i kyrkans arbete, vilket också skulle leda till en ökad kontinuitet i församlingens arbete.¹⁷²

Hur ska då detta lekmännens arbete arta sig? Clason menade att lekmannen borde se ”sitt jordiska vardagskall från den evangeliska kallelsetankens synpunkt. Vardagsarbetet en gudstjänst, Luthers stora tanke”. Vi ser alltså hur Clason premierade en vardagsnära kristendom genom att stödja sig på Luther – den i samhället aktive kristne mannen var en grundtanke i reformationen. Protestantismen var enligt Clason en manlig religion. Även om gudstjänstbesök var lekmännens huvuduppgift fanns det enligt honom en rad andra viktiga uppgifter för den kristne mannen. Det rörde sig om socialt arbete i form av deltagande i såväl kyrko- och skolråd som fattigvårds- och barnavårdsnämnd, att arbeta i anslutning till församlingsaftnar eller söndagsskolan, besöka sjuka, fattiga, gamla och ensamma, att hålla föredrag, kurser, diskussioner och läsecirklar eller att propagera för kyrkans sak i litteratur och press.¹⁷³

Clason delade sedan in lekmännen i tre kategorier beroende på deras inställning till kyrkan. Han talade först om *lekmän som önskar arbeta*

för kyrkan och hur dessa skulle beredas väg för att utföra sitt arbete. Ansvaret att lösa denna fråga låg enligt Clason hos landets kyrkoherdar, vilka var tvungna att uppmärksamma denna vilja och ge uppgifter till de arbetslustande lekmännen. Den andra gruppen bestod av *lekmännen som saknar en aktiv önskan att arbeta för kyrkan*. För att denna grupp skulle bygga upp ett sådant intresse måste de påminnas om det allmänna prästadömet och därmed även om sina uppgifter i kyrkans tjänst. Den tredje och sista gruppen utgjordes av *lekmän som står utanför kyrkan*. För att dessa män skulle återvinnas behövde kyrkan enligt Clason genomgå en reformation, vilken bland annat skulle bestå av en fördjupad kunskap om och ett liv baserat på Guds ord samt en berikad liturgi som tilltalade alla.¹⁷⁴

Arbetet skulle enligt vissa försvåras av att män inte ville befinna sig i en beroendeställning till andra män och på grund av detta skulle inte det gemensamma församlingsarbetet ledas av en präst. Clason ställde sig främmande till denna tanke och hänvisade till Carl Fredrik Lundins (1858–1913) maning, att ”lägga bort all subjektivtisk självkloket och all modern subordinationssavsky och betänka, att församlingsherden står där som den store överherdens representant”. Den borgerliga idén om den självständiga mannen ansågs alltså delvis förkastlig – vi står alla under Gud och i egenskap av förmedlare mellan Gud och människa står prästen över lekmannen. Därmed inte sagt att mannen inte skulle besitta ett uns självständighet, han skulle ju ta egna initiativ och vara en aktiv samhällsmedborgare. Även om det är ”*allas samfälliga gudstjänstliv*” som är målet noterade Clason avslutningsvis att Kyrkobrodererna var avsett för männen, eftersom det var deras frånvaro som var tydligast.¹⁷⁵

Det var inte bara Clason som stod för pre-

172 Fredrik Clason, ”Kyrkan och lekmännen”: VL 10 (1919), sid. 316–319.

173 Fredrik Clason, ”Kyrkan och lekmännen”: VL 10 (1919), sid. 319.

174 Fredrik Clason, ”Kyrkan och lekmännen”: VL 10 (1919), sid. 319–321.

175 Fredrik Clason, ”Kyrkan och lekmännen”: VL 10 (1919), sid. 321–322.

sentationer, även andra bjöds in för att hålla föredrag. Så höll till exempel den 25 januari 1920 sekreteraren i Svenska kyrkans missionsstyrelse, pastor Gustaf Österlin (1885–1973), ett föredrag om ”Vår kyrkas uppgift i Kina”. Ett drygt år senare vittnar protokolls-boken om ett besök vid Samariterhemmet i Uppsala, där föreståndaren Otto Centerwall (1873–1958) gav en presentation över arbetet vid hemmet, vilket prisades av Neuman och de övriga bröderna. Vid mötet i Samariterhemmet fastslogs även något av det yttre arbete som kåren skulle utföra, nämligen att skaffa en orgel till isoleringsavdelningen på Akademiska sjukhuset, hålla andaktsstunder på ålderdoms- och sjukhemmet ”Invaliden” i Svartbäcken och tillsammans med andra organisationer arbeta bland ungdomen i fattigområdet Petterslund. Sedan tidigare var det bestämt att bibelstudierna skulle äga rum varannan i stället för varje vecka och enligt protokollet skulle bibelstudiet ”omedelbart upptagas en kväll varannan vecka”.¹⁷⁶ Det verkar alltså som att den tidiga entusiasmen avtagit under 1920.

*Perioden 1921–1928:
Uppsala första kår konsolideras*

När kåren påbörjade sitt tredje verksamhetsår 1921 hade den 20 medlemmar. Under samma år fördubblades nästan antalet medlemmar och när året var slut var medlemsantalet uppe i 37. De år som följde karaktäriserades av en långsam men stabil tillväxt och 1928 hade kåren 53 medlemmar.¹⁷⁷ Kårens huvudsakliga arbete bestod av bibelstudier, vilket vi har sett var en verklighet i de flesta av landets kårer. Det ska i sammanhanget noteras att

bibelstudierna under arbetsåret 1926–1927 hade en något annorlunda utformning jämfört med övriga år. Tidigare hade samtalen utan undantag behandlat någon av uppkommande söndagars evangelietexter, men nu samtalades även över andra bibeltexter som hade ”ett visst samband med söndagens ämne”.¹⁷⁸ Redan året därpå återgick dock studierna till att behandla kommande söndagars evangelietexter.¹⁷⁹ Den inre linjen bestod även av anordnade föredrag – av vilka kan nämnas Neumans om ”Hvarför lekmän i vår tid börja tro på och arbeta för folkkyrkan”, Einar Billings ”Folkkyrkotanken i församlingen”, Fredrik Clasons ”Vi och vår gudstjänst” och flera anföranden om den yttre missionen.¹⁸⁰

Det yttre arbetet som planerades vid sammanträdet på Samariterhemmet genomfördes under de kommande åren, då andaktsstunder hållits å ena sidan på Akademiska sjukhuset och å andra sidan vid ”Invaliden”. I samband med dessa har även utdelning av skrifter skett. Det har även vid fyra tillfällen hållits ”religiösa möten för män” i Petterslund och det rapporteras hur ”liknöjda männen i stort sett äro för rent religiösa frågor”. Skulle bröderna nå någon som helst framgång där krävdes ”mycket tålmodigt arbete, bön och tro på Guds eget arbete i hjärtana”.¹⁸¹ Arbetet i Petterslund var, precis som besöken vid sjukhus och ålderdomshem, något som pågick under flera år. Julen 1924 arrangerades även en julfest för de hemlösa på stadens härbärke, vilket från och med det året blev en återkommande tradition. Utöver detta arbete genomfördes även insamlingar till bland annat den yttre missionen – en

176 Protokoll 3.2.21: Protokolls-bok för 1:sta Uppsalakåren 1919–1934, SKLA, E 3: 1, RA.

177 Erik Neuman & John Nordström, ”1:sta Uppsalakårens verksamhet år 1921”, april 1922: SKLA, E 1: 1, RA; Bertil Bergström & John Nordström, ”1:sta Uppsalakårens verksamhet 1 januari 1922 – 30 april 1923”, maj 1923: SKLA, E 1: 1, RA; Bertil Bergström & John Nordström, ”1:sta Uppsalakårens verksamhet 1 maj 1924 – 30 april 1925”, maj 1925: SKLA, E 1: 1, RA; ”Från våra kårer”: *Kbr* 3 (1927), sid. 62; ”Från våra kårer”: *Kbr* 4 (1928), sid. 57.

178 ”Från våra kårer”: *Kbr* 3 (1927), sid. 62.

179 ”Ur årsrapporterna”: *Kbr* 4 (1928), sid. 74.

180 Erik Neuman & John Nordström, ”1:sta Uppsalakårens verksamhet år 1921”, april 1922: SKLA, E 1: 1, RA; Bertil Bergström & John Nordström, ”1:sta Uppsalakårens verksamhet 1 januari 1922 – 30 april 1923”, maj 1923: SKLA, E 1: 1, RA; ”Ur årsrapporterna”: *Kbr* 4 (1928), sid. 74.

181 Erik Neuman & John Nordström, ”1:sta Uppsalakårens verksamhet år 1921”, april 1922: SKLA, E 1: 1, RA.

verksamhet som förenat bröderna till föredrag av bland andra missionsdirektorn Gunnar Dahlquist (1884–1945). Vid flera tillfällen under perioden har kåren haft gemensamma träffar med angränsande kårer. Sådana har skett med kårer från Stockholm – först vid ett besök i Uppsala i mars 1922 och sedan ett i Stockholm i november samma år. Författarna till rapporten mindes synen av ”ett hundratal män knäböjande på stengolvet” i Riddarholmskyrkan.¹⁸² Här manifesterades med andra ord en kyrka som inte bestod av idel kvinnor – kyrkan var minst lika mycket en manlig angelägenhet.

Under arbetsåret 1924–1925 inledde kåren ett nytt arbetssätt för den yttre linjen. För att effektivisera sin verksamhet hade kåren tillsatt en rad utskott som vardera hade hand om enskilda uppgifter. Det handlade om (1) församlingsutskottet, ett utskott som skulle delta i det aktiva församlingsarbetet, (2) missionsutskottet, ett utskott som ansvarade för missionsaftnar och liknande, (3) litteraturutskottet, ett utskott som anordnade läsecirklar och dylikt samt (4) utskottet för skriftspridning, ett utskott som, utöver skriftspridning, var ansvarigt för Akademiska sjukhusets bibliotek.¹⁸³ Trots denna effektivisering medgav den återvalde ordföranden Neuman i rapporten för arbetsåret 1927–1928 att arbetet tycktes vara bristfälligt vid en tillbakablick. Anledningen till denna reflektion var sannolikt den kritik som från den centrala ledningen tidigare samma år riktats mot det yttre arbetet i kårerna, vilket ansetts ha haft för ringa omfattning.¹⁸⁴

182 Bertil Bergström & John Nordström, ”1:sta Uppsala kårs verksamhet 1 januari 1922 – 30 april 1923”, maj 1923: SKLA, E 1: 1, RA; ”Ur årsrapporterna”: *Kbr 4* (1928), sid. 74; Bertil Bergström & John Nordström, ”1:sta Uppsala kårs verksamhet 1 maj 1924 – 30 april 1925”, maj 1925: SKLA, E 1: 1, RA; ”Från våra kårer”: *Kbr 3* (1927), sid. 62.

183 Bertil Bergström & John Nordström, ”1:sta Uppsala kårs verksamhet 1 maj 1924 – 30 april 1925”, maj 1925: SKLA, E 1: 1, RA; Protokoll 1.10.24: Protokollsbok för Uppsala första kår 1919–1934, E 3: 1, SKLA, RA.

184 ”Ur årsrapporterna”: *Kbr 4* (1928), sid. 74; ”Från våra kårer”: *Kbr 4* (1928), sid. 57.

I slutet av 1921 års rapport framfördes å kårens vägnar i rapporten ett ”ödmjukt tack” till Gud, som ”bekänt sig till det bristfulla och skröpliga verk, som kallas ’Uppsala Kyrkobroder’”. Rapporten avslutades sedan med orden: ”Likaväl som väntan på Herren har sin tid, skall arbetet för Honom också en gång få sin i långt rikare grad, än vi för närvarande kunna se”.¹⁸⁵ Här lyftes ödmjukhet och tålmod fram som ideala dygder, men Guds verk skulle också fullbordas med aktivt arbete. Vad som ansågs vara traditionellt feminina karaktäristika lyftes här fram tillsammans med traditionellt maskulina dito och kristendomen presenterades således som en religion med essentiellt manliga uppgifter och uttrycksformer. Temat väntan och arbete som avslutade 1921 års rapport var tydligt även i den för arbetsåret 1924–1925. Adjunkten vid det högre allmänna läroverket i Uppsala, Bertil Bergström (1876–1948), som under ett par år innehade posten som ordförande, besvarade däri frågan ”hvad kunna vi uträtta av bestående värde?” med både ”intet” och ”mycket”. Livet självt var, enligt Bergström, en gåva från Gud – ”vi få så och sätta, Gud ger växten”. Återigen ser vi en idealbild av den kristna manligheten tecknas och författaren fortsatte: ”Själva få vi trampa fotspåren, som utmärker vår levnadsväg”.¹⁸⁶ Bergström påvisade alltså, precis som Neuman tidigare gjort, att det kristna livet inte var passivt och därmed feminint, utan aktivt och maskulint. Han lyfte fram detta i en metafor knuten till det fysiska arbetet – att ”så och sätta”. Utan detta aktiva arbete kunde inte Guds rike förverkligas i världen.¹⁸⁷

Också i 1927 års rapport gjorde sig ideal för den kristne mannen synliga. Däri presenterades

185 Erik Neuman & John Nordström, ”1:sta Uppsala kårs verksamhet år 1921”, april 1922: SKLA, E 1: 1, RA.

186 Bertil Bergström & John Nordström, ”1:sta Uppsala kårs verksamhet 1 maj 1924 – 30 april 1925”, maj 1925: SKLA, E 1: 1, RA.

187 Om mannen som aktiv och handlingskraftig, se Hirdman, 2001, sid. 48–52.

Kyrkobrödernas uppgifter som något vilket ofta kunde ”synas oss alltför höga och stora, så svaga och bristfulla som vi äro”. Kyrkobroderern skulle med andra ord vara medveten om sina brister och närma sig sina uppgifter med ödmjukhet. Konsterandet kompletterades med det upplytande faktum, ”att vad Herren ser efter, det är icke *huru mycket* vi uträtta, utan vad han ser efter, det är *troheten*”.¹⁸⁸ Kyrkobroderern skulle alltså inte bara vara ödmjuk, utan också trofast.

Bilden av ett brödraskap

Här ska det material som publicerades i Kyrkobrödernas organ under 1918–1929 analyseras ur ett genusperspektiv. Målet är att visa vilka lekmanideal som lyftes fram i arbetet inom förbundet. Analysen bygger på material hämtat från två källor – Diakonistyrelsens tidskrift *Församlingsbladet* och Kyrkobrödernas egen tidskrift med samma namn som förbundet.

FÖRSAMLINGSBLADET

Innan Kyrkobröderna 1925 fick sin egen tidskrift publicerade de ett mindre antal artiklar i *Församlingsbladet*. *Församlingsbladet* började ges ut 1902 och var ett resultat av de allmänna kyrkliga konferenser som arrangerades av Sällskapet för kyrklig självård i början av 1900-talet. Inledningsvis var tidskriften en bilaga i tidningen *Vårt Land*, men blev självständig 1904. I samband med Diakonistyrelsens bildande tog de även över utgivandet av *Församlingsbladet*. Redaktör för bladet var fram till 1918 Anna Alm (1862–1958), Carl Alms fru, och tidningens huvuduppgift var att behandla församlingsfrågor.¹⁸⁹

Uppsalaläkaren Fredrik Clason höll 1919 återigen sitt föredrag om ”Kyrkan och lekmännen”, denna gång för Kyrkliga frivil-

ligkåren i Uppsala, vilken tillhörde Kyrkobröderna. I tidskriftens referat lyfts det fram att lekmännen kunde göra mycket nytta för kyrkan, inte minst genom det Luther kallade den jordiska kallelsen. Det ”vardagliga kallelsearbetet” var en prästerlig gärning i det allmänna prästadömet. Lekmannen skulle också ha ett aktivt gudstjänstliv – han skulle inte bara gå dit för att höra predikan, utan delta aktivt. Det fanns också uppgifter som prästen behövde hjälp med, som deltagande i fattigvården, kyrko- och skolråd respektive barnavården. I församlingen kunde lekmannen anordna församlingsaftnar, söndagsskola, ungdomsförbund och sjukbesök. Därtill var det viktigt att lekmannen förde kyrkans talan i pressen, föredrag, diskussioner samt i läse- och studiecirklar. Om han behärskade det borde han även vara en aktiv del av den muntliga förkunnelsen.¹⁹⁰ Här kommer flera exempel fram av vad Yvonne Maria Werner kallar vardagsnära kristendom, vilken var anpassad till män.

Samme Clason höll ett föredrag i samband med Kyrkobrödernas andra generalkonvent i Stockholm den 6 maj 1922, där han återigen talade om lekmannens uppgifter. Inledningsvis påpekade han att kyrkobroderern ska vara en kristen karaktär – han ska inte vara ”splittrad, rolös och dimmig i konturerna”, utan ”samlad, lugn och fast”. För att uppnå dessa ideal råddes lekmannen att spendera tid i ensamhet med Gud, exempelvis genom andaktsstunder om morgonen. Han skulle därtill vara medveten om sitt ansvar för församlingen, att detta ansvar inte bara var prästens uppgift. Under högmässan skulle kyrkobroderern inte vara en av de som ”sprungit ut och in”, utan ha en stilla och andaktsfull närvaro. När det sedan kom till lekmannens uppgifter i församlingsarbetet kunde det bestå av skriftspridning, föreläsningar samt arbete i söndagsskolan och bland ungdomar. Kyrkobroderern jämfördes avslutningsvis med en

188 ”Från våra kårer”: *Kbr* 3 (1927), sid. 63.

189 Rodhe, 1930, sid. 341, 365.

190 Ejnar Öhnell, ”Kyrkan och lekmännen”: *FB* 16 (1919), sid. 152.

scout, om han i sinnet var ”alltid redo” skulle Gud förse honom med uppgifter.¹⁹¹

Vid generalkonventet 1922 höll även direktör Karl Öhman (1866–1955) ett föredrag om kyrkobroderens uppgifter i samhället. Han lyfte fram flera av de uppgifter som Clason nämnde, bland annat barnvården, vilken krävde ”takt, tålmod och energi”. Bröderna behövdes även inom kärleksverksamheten, vilken bestod av att hjälpa människor som led nöd, exempelvis genom att arbeta vid bespisningsställen eller med sjukvårdsarbete. Bröderna kunde också arbeta inom kyrkan genom att stödja landets diakonissanstalter, vilka var förbehållna kvinnor, men där bröderna kunde vara stödjande medlemmar och arbeta i rekryteringen av diakonissor. Kyrkostämman var en annan plats där kyrkobrodern kunde visa sitt engagemang för kyrkan. Ett annat socialt arbete som var aktuellt för lekmännen var det med frivilliga fångar på speciella arbetsgårdar, vilket skulle förhindra de senare från att återgå till brottsligheten.¹⁹² I sitt arbete skulle alltså kyrkobrodern visa kärlek och barmhärtighet, samtidigt som han skulle vara insatt i kyrkans inre arbete. Att engagera kvinnor i det kyrkliga arbetet ansågs också vara eftersträvanvärt – det var inte bara männen som skulle rekryteras.

KYRKOBRÖDERNA

I januari 1925 trycktes det första numret av *Kyrkobroderna*, med K. G. Fellenius som redaktör och ansvarig utgivare.¹⁹³ På den första

sidan av tidskriftens första nummer berättar han att densamma skapats för att landets kårer under ”lång tid känt behovet av ett föreningsband sins emellan”.¹⁹⁴ Frågan kom upp redan i november 1919, då ett förslag om ”utgivande av ett kvartalsblad för meddelanden o.s.v.” diskuterades.¹⁹⁵ Det syfte som tidskriften skulle tjäna, var att utgöra en ”förmedlingslänk mellan de olika kårerna”. För att detta syfte skulle uppnås manades kårernas sekreterare att medverka genom att skicka in rapporter om sitt arbete, vilket i sin tur skulle fungera som inspiration för landets övriga bröder.¹⁹⁶ Det är av denna anledning som materialet med fördel analyseras inte bara som deskriptivt, utan att det också representerar de ideal som förbundet kommunicerade internt.

Tidskriftens exakta upplaga under hela perioden går inte att identifiera, men i slutet av 1926 hade upplagan nått ungefär 800, i januari 1928 cirka 1000, i december samma år 1600 och 2200 i slutet av 1929. Att upplagan steg så kraftigt under 1928 beror, utöver det faktum att många nya kårer bildades, på att tidningen under året började distribueras även bland Sällskapet för kyrklig själavårds medlemmar.¹⁹⁷ Det ska här påminnas om att tankarna som presenterades i tidskriften inte alls är enhetliga eller representerade alla förbundets medlemmar. Kyrkobroderna var i sin natur en organisation som rymde många olika åsikter.

En kristen manlighet

Hur skulle den kristne mannen enligt Kyrkobroderna vara? Frågan kan inte besvaras entydigt

191 ”Lekmanansvar”: *FB* 19 (1922), n:o 22, sid. 3.

192 Karl Öhman, ”Lekmanauppgifter”: *FB* 19 (1922), n:o 20, sid. 3.

193 Fellenius, som var en av förbundets tongivande medlemmar under många år, var mycket aktiv i föreningslivet. Till yrket var han taxeringskommissarie, men hade utöver det uppdrag som ordförande i Riksförbundet för kommunaltjänstemän i Sveriges städer, Stockholm stads tjänstemannaförening och Svenska sparkassan. 1928–1937 var han ledamot av kyrkorådet i Hedvig Eleonora församling och han var även involverad i arbetet för protestanterna i Frankrike och Polen efter första världskriget (Sigurd Lindman,

”Fellenius, Karl-Gustav”: *Svenska män och kvinnor*, 2. Stockholm 1944, sid. 506).

194 K. G. Fellenius, ”Anmälan”: *Kbr* 1 (1925), n:o 1, sid. 1.

195 Protokoll 22–23.11.19: Protokollsbok 1918–1932, SKLA, A 1: 1, RA.

196 K. G. Fellenius, ”Anmälan”: *Kbr* 1 (1925), n:o 1, sid. 1.

197 ”Från redaktionen”: *Kbr* 2 (1926), sid. 25; ”Från kassaförvaltaren”: *Kbr* 4 (1928), sid. 11; ”Kassaförvaltarens berättelse”: *Kbr* 4 (1928), sid. 109; *Kbr* 5 (1929), sid. 132.

utifrån materialet, men i tidskriften framträder en mångfacetterad bild av den ideala kristna manligheten – ideal som tidskriftens redaktör ansåg goda nog att publicera i förbundets organ. Ett framstående karaktärsdrag var *mannen som aktiv*. Vi har tidigare sett hur det i årsberättelser talades i termer av att ”så och sätta”, metaforer knutna till fysiskt arbete. Vi möter också i tidskriften gång efter annan en liknande jargong – inte minst i författaren Teodor Holmbergs (1853–1935) uttryck, att ”när gudsriket skall uppbyggas, få ej männen anordna byggnadsstreck”.¹⁹⁸ Generalsekretären Arvid Bruno skrev i tidskriftens första nummer, i januari 1925, att ”Gud är den som ger växten, men vi måste bereda marken”. Detta hårda och manliga arbete för Guds sak lyser igenom på flera ställen i Brunos artikel, betitlad ”Till Sveriges Kyrkobroder!”. Kyrkobrodern skulle utföra ett ”offervilligt arbete” i det ”kämpande broderskap” som han tillhörde – och om han visade ”trohet i arbete och kamp” och utförde arbetet med ”kraft och kärlek” skulle det, genom Gud, bära frukt.¹⁹⁹ Liknande åsikter kom fram senare samma år, i en artikel skriven av tidskriftens redaktör, K. G. Fellenius. Han uppmanade i en diskussion mellan Stockholms kyrkobroder förbundets medlemmar att ta sig an sina uppgifter ”med frejdigt mod”. I samma utläggning påpekade Fellenius att den svenske mannen var påfallande blyg, vilket var ett problem för verksamheten och därför var en egenskap som måste bekämpas.²⁰⁰

Denna aktiva kamp för Guds sak beskrevs även i militaristiska termer, bröderna skulle bland annat vara ”ett garde, en livvakt för

Kristi kyrka”.²⁰¹ I en motion till kyrkomötet 1925 som finns publicerad i tidskriften, skrev Teodor Holmberg att lekmännen var ”gudsrikets tjänare, arbetare och stridsmän” utan vilka prästerna ”likna en generalstab utan armé”. Han menade att kyrkan stod inför ett ”slag” och menade att ”lekmännen böra ej blott vara passiva hörare utan också aktiva görare”.²⁰² Det tydligaste av många exempel på användandet av militaristiska metaforer finner vi i John Melanders föredrag i samband med en anordnad utflykt för Stockholms kyrkobroder 1928.²⁰³ Föredraget hade titeln ”Stridberedskap”, vilket var talande för innehållet. Med en krigisk retorik frågade sig Melander om människornas samvaro skulle vara ”genomsyrat av denna [kristendomens] ande, eller skall köttet och hatets ande ta makten över själarna?”. Det som utmanade kristendomen var att människors begär och lustar inte längre ansågs vara i behov av samvetets begränsning. Kristendomen stod i kamp mot osedligheten. För att stoppa detta krävde Melander tre saker av de kristna männen – en brinnande, snarare än ljummen, kristen tro, ett personligt ansvar och avslutningsvis en vilja att ”rusta oss till kampen”. Den senare militaristiska metaforen betydde i praktiken att bana väg för kristendomen i samhället genom söndagsskolor, ungdomsarbete i församlingarna och utbildning av lekmän.²⁰⁴ Melander föreläste i egenskap av rektor för Lekmannaskolan i Sigtuna, vilken sökte både manliga och kvinnliga elever – något som också framgår

198 Teodor Holmberg, ”Manlig kristendom”: *Kbr* 4 (1928), sid. 20.

199 Arvid Bruno, ”Till Sveriges Kyrkobroder!”: *Kbr* 1 (1925), n:o 1, sid. 2.

200 ”Våra uppgifter”: *Kbr* 1 (1925), n:o 4–5, sid. 4. De svenska männens blyghet problematiserade Fellenius även vid förbundets tioårsjubileum i Gävle 1928 (Johannes Lundberg, ”Kyrkobroderernas Generalkonvent i Gävle”: *Kbr* 4 (1928), sid. 78).

201 ”En jubilerande kyrkobrodrakår”: *Kbr* 1 (1925), n:o 6, sid. 3.

202 Teodor Holmberg, ”Folkkyrkotankens förverkligande”: *Kbr* 1 (1925), n:o 6, sid. 5–8.

203 Melander förespråkade en socialt engagerad kristendom, inspirerad bland annat av brittiska Church Army. Han var aktiv i både Sällskapet för kyrklig själavård och Svenska kyrkans diakonistyrrelse (Harry Lenhammar, ”Melanders, John Bernhard”: *Svenskt biografiskt lexikon*, 25. Stockholm 1987, sid. 342–345). För en utförligare presentation hänvisas till Axel Ahlstrand, *John Melander. En banbrytare och hövding*. Stockholm 1942.

204 ”Stridberedskap”: *Kbr* 4 (1928), sid. 104–105.

av föredraget. I detta sammanhang höll han dock ett föredrag för en manlig publik och vi kan förmoda att han anpassade innehållet efter publiken.

Denna retorik är ett svenskt exempel på den militarisering av samhället som Olive Anderson noterat i Storbritannien mellan 1854–1865. Han noterar dessa främst i väckelsekretsar och påpekar att militariseringen har ett talande exempel i Frälsningsarmén.²⁰⁵ Alexander Maurits har påpekat att det är ”rimligt att anta att en sådan militarisering av den kristna diskursen, bland annat i avseende på språkbruk, gjorde sig gällande även i Sverige” – ett antagande som resultaten ovan bekräftar.²⁰⁶

Vid det kyrkliga mötet i Malmö 1927 diskuterades lekmannens position i kyrkan och flera kyrkobroder deltog aktivt vid mötet, men också andra som var intresserade av frågan. Också här användes militaristiska metaforer, bland annat att kyrkan kallar lekmännen ”till allmän värnplikt” och återigen användes metaforer till fysiskt arbete vid flera tillfällen – Fellenius manade exempelvis lekmännen att delta i det sociala arbetet och ”sätt[a] handen till plogen”.²⁰⁷ Att arbetet inte bara skulle förstås i termer av aktivt och fysiskt arbete märks vid ett föredrag som hölls i Kila 1927, på temat ”Vad kunna lekmännen göra för att öka det kristna troslivet i våra församlingar”. Här framkom det förvisso att bröderna skulle ”vara såsom arbetare i Herrens vingård” – alltså en ytterligare metafor knuten till det fysiska arbetet – men att den främsta vägen att öka troslivet

i församlingarna var att förverkliga Jesu ord, ”älska varandra såsom jag har älskat eder”.²⁰⁸

När kontraktsprosten i Stora Tuna, Otto Bolling (1879–1964), höll ett föredrag vid Stockholms konventsråd 1925 påpekade också han att bröderna skulle vara aktiva, men han lyfte också fram andra för en kyrkobroder eftersträvarvärda ideal. Bolling menar att motsättningen mellan arbetare och kyrkan var orsakad av de förra, då de var materialistiska – en egenskap som inte passade en kristen människa. Han manade också till en ”fri och otvungen brödragemenskap” – en maning han styrkte med Luthers ord om ”bröders samtal och broderligt tröstande”. Omtänksamhet var med andra ord en egenskap som kyrkobrodern borde eftersträva. Bolling anknöt också till treståndsläran och det allmänna prästadömet – i sitt ”jordiska kall” skulle kyrkobrodern vara ett ”föredöme ifråga om plikt och arbetsvillighet”.²⁰⁹ Materialismen problematiserades även av komministern Carl Edquist (1870–1948) vid ett sammanträde i maj 1925. Han påpekade att en kyrkobroder inte skulle vara självisk, vilket han ansåg många politiker och riksdagsmän vara – inte minst när det kom till ekonomiska frågor. Han lyfte också fram enhet som ett ideal, även ekumeniskt sett. Det var enligt Edquist själviskt att tillskriva sin egen syn på saker och ting som den rätta.²¹⁰ I oktobernumret 1925 återges ett föredrag hållet av Jönköpingskårens ledare, landskamrer Knut Gislén (1860–1943).²¹¹ Föredraget var en maning till kärlek – en kärlek som var ”ett vittnesbörd om Kristus”. Den kristna brödragemenskapen skulle bygga på kärleksfulla relationer, kärleksverksamhet och barmhärtighet.²¹² Också

205 Olive Anderson, ”The Growth of Christian Militarism in Mid-Victorian Britain”: *The English Historical Review*, vol. 38, no. 388, 1971, sid. 46–72.

206 Alexander Maurits, ”Kyrkan och skarpskytterörelsen. En mikrohistorisk konfrontation”: Mikael Ottosson & Thomas Sörensen (red.), *Borgerlighet i vapen. En antologi om 1800-talets milisrörelse*. Malmö 2008, sid. 66.

207 K. G. Fellenius, ”Kyrkliga mötet i Malmö”: *Kbr* 3 (1927), sid. 23–24. Fellenius använde samma metafor när han citerades i en artikel föregående år (G. G., ”Huru smida nya länkar i brödrakedjan?”: *Kbr* 2 (1926), sid. 10).

208 ”Från våra kärer”: *Kbr* 3 (1927), sid. 35.

209 ”Våra uppgifter”: *Kbr* 1 (1925), n:o 3, sid. 2. För en analys av den lutherska treståndsläran ur ett manlighetsperspektiv, se Alexander Maurits, 2011, sid. 69–75.

210 Carl Edquist, ”Kristen gemenskap i liv och arbete”: *Kbr* 1 (1925), n:o 4–5, sid. 5–8.

211 I tidskriften benämns han felaktigt Kurt Gislén.

212 Knut Gislén, ”Samlivet i församlingen och kyrkobroderna”: *Kbr* 1 (1925), n:o 6, sid. 1–2.

Hugo Norberg synliggjorde detta tema när han påpekade att Kyrkobroderna ville vara ”bärande av den kärlekens kraft, de fått i arv av sin Herre och Mästare”, nämligen Jesus Kristus.²¹³

Att bröderna skulle delta vid söndagens gudstjänster var något självklart, men det räckte inte att enkom vara fysiskt närvarande. Lekmännen skulle, precis som prästerna, ha god kunskap om liturgin och dess symbolspråk. 1928 höll Strängnäs-kårens ordförande jägmästaren James Pauli (1857–1934) ett föredrag om innebörden i gudstjänstens olika element. Pauli betonade att gudstjänsten skulle firas andaktsfullt och gav även råd om hur en kyrkobroder skulle bete sig i samband med firandet. Det senare skulle inledas redan på lördagen med en andaktsstund i hemmet, förslagsvis med resten av familjen, där söndagens texter lästes. På så sätt skulle han vara bekant med texterna redan innan den faktiska gudstjänsten. På söndagen skulle kyrkobrodern komma i god tid till kyrkan för att i stilla bön förbereda sig och gå in i det andaktsfulla och världsfrånvända tillstånd som var förmånligt under gudstjänsten. Tystnad skulle iakttagas i det heliga rummet och om kyrkobrodern mot förmodan skulle bli försenad skulle han vänta med att gå in i kyrkan tills han hörde orgeln, för att inte störa de övriga firande. Eftersom många församlingsmedlemmar var tysta under psalmsången var det också extra viktigt att kyrkobrodern sjöng ordentligt och på så sätt även inspirerade övriga till att delta i sjungandet. Pauli uttryckte sig också om prästens predikan, vilken manne inte uttrycker några direkta lekmanideal, men ändå är av intresse i sammanhanget. Han menar att predikan måste bli ”mera *manligt* och *kraftigt lutherskt betonad*”. För att råda bot på samhällets missförhållanden skulle predikanten vara allvarlig – ”saltet måste fram, sådant som har sålta i sig, om mycken förruttelse skall förhindras, även om det svider i

såren”. Artikel, som publicerades i två delar, avslutas med en uppmaning från Paulis sida att kyrkobrodern med jämna mellanrum skulle bevista nattvarden. Det var inte önskvärt att nattvardsgång skulle ingå i varje gudstjänst, men att den i vissa församlingar syntes allt för sällan var en förkastlig utveckling.²¹⁴

Utöver en åtminstone grundläggande kunskap i liturgiska frågor skulle kyrkobrodern också vara bekant med vissa ”religiösa spörsmål”. Vid Västerås stiftskonvent 1929 uppkom frågan om församlingsmedlemmarnas kristendoms-kunskap, vilken i flera avseenden ansågs bristfällig. Också medlemmarna i Kyrkobroderna kritiserades för att deras kunskaper inte var tillräckliga och de uppmanades att ”skaffa sig större insikter” och att föra dessa kunskaper vidare till andra. Detta kunde uppnås genom att bilda studiecirkel inom kårerna, där Bibeln, psalmboken, missionen och den lokala kyrkohistorien var givna studieobjekt.²¹⁵ I novembernumret 1929 återgavs en artikel från *Stockholms Kyrkblad*, skriven av ärkebiskop Nathan Söderblom, om bibelläsning. Läsaren uppmanades där att flitigt läsa sin Bibel, då det skulle leda till att denne ständigt såg nya saker i texterna, vilket i sin tur skulle berika läsarens andliga liv.²¹⁶ Lekmannen förmodades alltså vara förhållandevis väl insatt i kyrkan och därtill vara förtrogen med Skriften – det var inte bara prästens uppgifter.

Två ytterligare egenskaper som en kyrkobroder skulle besitta var givmildhet och ansvarsfullhet. Den förra skulle synliggöras genom bidrag dels till det egna förbundet, men främst till människor som led nöd. Vi ser prov på det senare i de insamlingar som bröderna gjorde, till exempel åt de nödställda i Jörns församling.²¹⁷

213 Hugo Norberg, ”Hava Kyrkobroderna någon betydelse för det andliga livet i församlingen?": *Kbr* 3 (1927), sid. 13.

214 James Pauli, ”Herrens sköna gudstjänst”: *Kbr* 5 (1929), sid. 1–4, 13–16.

215 ”Från våra kårer”: *Kbr* 5 (1929), sid. 106.

216 Nathan Söderblom, ”Om bibelläsning”: *Kbr* 5 (1929), sid. 108–109.

217 Algot Burman, ”Från våra kårer”: *Kbr* 2 (1926), sid. 6–7; K. G. Fellenius et al., ”Insamlingen till Jörn”: *Kbr* 3 (1927), sid. 16–18.

För sin egen kår och dess medlemmar skulle kyrkobrodern även ta sitt ansvar. Detta ansvar var grunden för att förbundet skulle fortsätta växa och engagera nya människor.²¹⁸ Ansvaret kom också till uttryck när en av bröderna vid generalkonventet 1926 påpekade hur mycket ”vardagligt-jordiskt” som tog upp deras tid och ”taga bort vår inre samling”, såsom ”onödigt tidningsläsande” och ”allt prat”.²¹⁹ Kyrkobrodern skulle vara ansvarsfull och ha fullt fokus på sitt arbete – inte syssla med ovidkommande ting. Ansvaret sträckte sig även bortom medlemsrekryteringen, vilket framkom bland annat vid en församlingsafton som bröderna i Stockholm anordnat i slutet av 1926. Vid det inledande föredraget värdjade talaren för ett arbete utfört ”i kärlek till vår kyrka och i känsla av ansvar för församlingslivets utveckling” – en kyrka vilken bröderna skulle vara ”stolta och tacksamma” att tillhöra.²²⁰

Ödmjukhet, underdånighet och trofasthet var också karaktärsegenskaper som premierades i tidskriften. Så skrev signaturen F. N. i tidskriftens första nummer att ”självransakan utmynnar säkerligen i en ödmjuk bekännelse om brist, ofullkomlighet, synd och i en bön om förlåtelse, om hjälp och kraft”.²²¹ Ödmjukheten framställdes som ett centralt ideal genomgående, och vikten av egenskapen är märkbar i en reseberättelse som Fredrik Clason publicerade i tidskriften 1929. Han påtalade att vissa uppfattat bröderna som uppblåsta, att de gett sken av att deras arbete var förutsättningen för att en ort överhuvudtaget skulle överleva. Clason menade att detta var en oroväckande utveckling och manade bröderna till en ödmjukare inställning

till sin uppgift. Han betonade att människor är svaga och att vi inte ska framställa oss själva som mer än vad vi är.²²² Denna vetskap om sina egna brister skulle också kombineras med en kunskap om att du inte kunde ge något utan att ha fått något av Kristus.²²³ Till Kristus stod kyrkobrodern också i ett självklart lydnadsförhållande, ett förhållande som närde egenskaper som tacksamhet, ödmjukhet, tålmod, oräddhet, manlighet och barmhärtighet.²²⁴ Här knöts alltså karaktäristika som av borgerligheten ansågs vara kvinnliga (ödmjukhet och tålmod) till en kristen manlighet, samtidigt som egenskaper som tolkades som traditionellt manliga också utgjorde en naturlig del av diskursen. Trots att den kristne mannen skulle vara ödmjuk, var det också viktigt att han var karaktärsfast. I en dödsruna över en medlem i Engelbrektskåren i Stockholm står det att ”hans deltagande i kårens sammanträden bar alltid prägel av stort nit och varmt intresse. Han var typen för en sann kristen och till hela sin läggning en äkta kärnsvensk med viljefast karaktär”.²²⁵ Här framkom alltså tydliga nationalistiska drag. Nationalismen var också synlig i föredraget om ”Innerlighet” som Manfred Björkquist höll i samband med generalkonventet i Västerås 1927. Han manade då bröderna att vara trofasta snarare än flyktiga, något han exemplifierade med att människor flyttade alldeles för ofta och således inte lärde sig älska sin trakt eller sitt land. Trofastheten var dock inte bara viktig i nationalismens namn, utan kyrkobrodern behövde också vara trofast mot sig själv och sina vänner.²²⁶

När vi talar om nationalism och kristen

218 F. A., ”’Rekrytering’ och ansvar”: *Kbr* 3 (1927), sid. 2.

219 Jösse Eriksson, ”Några minnen från 1926 års generalkonvent”: *Kbr* 3 (1927), sid. 1. Kritik mot överflödigt tidningsläsande och meningslöst umgänge framkommer flera gånger i tidskriften (Gunnar Bergström, ”Inre samling”: *Kbr* 3 (1927), sid. 42).

220 ”Från våra kårer”: *Kbr* 2 (1926), sid. 34.

221 F. N., ”En afton bland kyrkobroder”: *Kbr* 1 (1925), no: 1, sid. 3.

222 Fredrik Clason, ”Några intryck med anledning av en reseberättelse”: *Kbr* 5 (1929), sid. 59–60.

223 Hugo Norberg, ”Hava Kyrkobrodererna någon betydelse för det andliga livet i församlingen?»: *Kbr* 3 (1927), sid. 14.

224 ”Från våra kårer”: *Kbr* 3 (1927), sid. 16.

225 ”Från våra kårer”: *Kbr* 2 (1926), sid. 34. För en diskussion om mannens karaktär, se Tjeder, 2003, sid. 56–62.

226 Manfred Björkquist, ”Innerlighet”: *Kbr* 3 (1927), sid. 53–54.

manlighet finns det all anledning att uppehålla oss vid Teodor Holmbergs artikel i marsnumret 1928, betitlad ”Manlig kristendom”.²²⁷ Artikeln hade ursprungligen publicerats i den liber-teologiska tidskriften *Kristendomen och vår tid*.²²⁸ Den återpublicerades i *Kyrkobröderna* i samband med Holmbergs 75-årsdag, som ett ”tack till jubilaren för hans manliga, mångåriga gärning för kyrkan och dess lekmannelement”. I artikeln, som är en av de mest omfattande som publicerades i tidskriften under den undersökta perioden, tog författaren sin utgångspunkt i orden ur Första Korinthierbrevet, i vilka Paulus manar befolkningen att vaka och stå fast i tron. ”Skicken eder såsom män, varen starke!” underströk Holmberg i passagen och påpekade att orden var adresserade till såväl dagens män i Sverige som dåtidens män i Korinth.²²⁹ Artikeln delas sedan in i tre delar, vilka vardera behandlar egenskaper som karaktäriserar vad Holmberg såg som en manlig kristendom – styrka, kärlek och hopp.

Styrkan lyfts fram som en erkänd manlig egenskap sett till det rent fysiska. Holmberg menade att detta borde medföra att också andlig och moralisk styrka var manliga karaktärsdrag, något som enligt honom manifesterades i ”hjärtats tro och sedlig självbehärskning”. För att styrka detta utlåtande vände han sig, utöver Paulus ord, också till Petrus, Luther och den självklara förebilden i Kristus.²³⁰ Den första församlingen, urkyrkan, kunde uppstå ”på grund av det trosstarka, personliga vittnesbörd, han

[Petrus] då modigt och manligt frambar”. Petrus lyfts fram som en trofast och stark man, som vågade trotsa massorna och tala för Jesu sak – en tydlig parallell till vad Holmberg ansåg vara de kristna männens uppgift i sitt eget samhälle. Det var genom en sådan trofasthet som riktig styrka åstadkoms – ”den skapar *hjältar*”. Som en Guds hjälte lyfts också Luther fram på samma sätt, en ensam man som ställde sig upp mot påven och furstar – ”Luther duger som förebild av sann manlighet”. Holmberg skrev förvisso att det rör sig om både hjältar och hjältinnor, men beskrev dessa som människor, vilka funnit sin förebild i den Jesus som var ”lejonet av Juda stam” och uppmanade snart att Kristus ska ”bli vår ungdoms-, mandoms- och hjälteideal”. Här föreligger också en ålderskillnad som Holmberg noterar, då unga omöjligen kunde känna samma frälsningsbehov som äldre. De förra behövde finna Kristus med sina ögon och sitt hjärta, till skillnad från de äldre som utstått prövningar genom åren.²³¹

Den kristna mannen skulle enligt Holmberg också vara kärleksfull. Detta är en egenskap som behövdes i en tidsålder som präglades av kyla och en kulturvärld som var ”fattig på offerande kärlek men överflödande rik på hat och själviskhet”. För att motverka detta krävdes en manlig, modig och orädd kristendom som skulle sätta stopp för de lögner, intriger och den bristande förmåga till förlåtelse som rådde bland politiker, journalister och statsmän. En kyrka bestående av enkom kvinnor skulle enligt Holmberg fallera, männens trofasthet och kärleksfulla kristendom var nödvändig för dess överlevnad. Eftersom män var vana vid att leva upp till mottot ”en för alla och alla för en” var de en solidarisk och ansvarsfull kraft för kristen-

227 Mycket av det som framkommer i denna artikel återspeglas i en artikel av samme författare, som publicerades senare samma år (Teodor Holmberg, ”Livets största kraft”: *Kbr* 4 (1928), sid. 61–64). Detta understryker vikten av de ideal som framträder i artikeln.

228 För en presentation av liberalteologin och nämnda tidskrift hänvisas till K. G. Hammar, *Liberaltologi och kyrkopolitik. Kretsen kring Kristendomen och vår tid 1906-omkr. 1920*. Lund 1972.

229 Teodor Holmberg, ”Manlig kristendom”: *Kbr* 4 (1928), sid. 17.

230 På samma sätt fungerade Paulus för Anton Niklas Sundberg (1818–1900) som ett ideal för prästmanlighet (Maurits, 2011, sid. 99–100).

231 Teodor Holmberg, ”Manlig kristendom”: *Kbr* 4 (1928), sid. 17–19. För vidare studier om kristna hjälteideal, se Van Osselaer, 2009, sid. 167–191; Tine Van Osselaer & Alexander Maurits, ”Heroic Men and Christian Ideals”: Yvonne Maria Werner (red.), *Christian Masculinity. Men and Religion in Northern Europe in the 19th and 20th Centuries*. Leuven 2011.

domen. Denna människans kärleksfullhet skulle inte bara vara något innerligt, utan skulle även resultera i yttre socialt arbete.²³²

Styrka och kärlek skulle också kompletteras med hopp, en egenskap som också den kännetecknades av mod – mod som krävdes för ”att utan tvekan bekänna något stärkande och tröstande om det, ’som intet öga sett och intet öra hört och som i ingen människas hjärta har uppstigit’”. Med tydliga militaristiska termer manar Holmberg ”en ung härskara av kristna hjältar stiga fullrustad fram i fronten av Herrens stridslinje” och avslutar med att citera en vers ur Emil Liedgrens (1879–1963) dikt ”Min Gud är en väldig hjälte”:

Låt mig bli en pil på din båge,
en pil, som flyger åstad
lik flammande ljungeldsläge
mot fiendehärens rad!
Låt mig bli en hammare, svingad
mot falska gudar av Dig,
en budkavel örnsnabbvingad,
som bådär till Herrens krig!²³³

Holmbergs och andra skribenters meningar till aktivitet syns även i ett referat av ett föredrag med den blivanda fredsprisvinnaren John Mott (1865–1955). Han menade dock att en kristen man inte bara skulle ”utföra mekaniskt arbete” utan också måste vara kapabel att tänka. Tankkraft behövdes för att männen skulle kunna skönja sina egna svagheter, men också för att uppfatta sina möjligheter. Vi ser alltså återigen egenskaperna ödmjukhet och hoppfullhet presenteras som manliga. Mott påpekade också att den kristne mannen skulle ha gott om brödräkärlek och sympati, vilket skulle karaktärisera mannen i sin roll som ledare. Den manlige ledaren skulle också ha en stark viljekraft – tanken skulle alltid leda till handling – även om

detta skulle kosta honom livet. Det var en man färgad av osjälviskhet, mod och offervilja som idealiserades i Motts föredrag.²³⁴

Flera av de egenskaper som presenterats ovan premierades av Erik Neuman, när han för Gävle kyrkobrodrakår 1928 höll ett föredrag betitlat ”Vad kräver tiden av en kristen”. Han lyfte fram karaktäristika som mod och offervilja, vilka vi sett förespråkas gång efter annan. I sammanhanget påpekade han också att det var viktigt att den kristne mannen visade hänsynsfullhet gentemot sina medmänniskor. Genom att hänvisa till det fjärde budet underströk han att hänsyn främst skulle visas mot sina föräldrar. Neuman framhävde också avsikten att bröderna skulle visa sedlig renhet, i en tid som karaktäriseras av lättsinnighet. I en tid då skilsmässor och utomäktenskapliga födslar steg kontinuerligt var det viktigt att bröderna förblev sedliga.²³⁵ Genom hänvisningar till både gammal- och nytestamentliga passager uppmanades bröderna i en artikel från 1929 att vara ”personliga föredömen i ett rent och helgat liv samt i hållandet av Herrens bud”.²³⁶ Kyrkobrodern skulle alltså i sitt liv gestalta sedligheten och således vara en förebild för människor i sin omgivning.

Den offervilja som gång efter annan lyftes fram hade också en rent ekonomisk aspekt i insamlingar till olika ändamål. Kyrkobrodern förväntades vara generös i sina gåvor till såväl missionen som till människor som led nöd.²³⁷ Offerviljan skulle alltså inte bara vara synlig i det rent praktiska arbetet, utan också i kyrkobroderens givmildhet. Det lyftes flera gånger fram i tidskriften att brödernas offervillighet och givmildhet skulle öka – så manar K. G.

232 Teodor Holmberg, ”Manlig kristendom”: *Kbr* 4 (1928), sid. 19–20.

233 Teodor Holmberg, ”Manlig kristendom”: *Kbr* 4 (1928), sid. 21. Dikten publicerades ursprungligen i *VL* 3 (1912) och ingick i 1937 års psalmbok som nummer 533 (Oscar Lövgren, *Psalm- och sånglexikon*. Stockholm 1964, sp. 370).

234 John Mott, ”Vad världen behöver”: *Kbr* 4 (1928), sid. 53–54.

235 ”Ur årsrapporterna”: *Kbr* 4 (1928), sid. 71–72.

236 J. R—n, ”Leviterna—Lekmännen”: *Kbr* 5 (1929), sid. 91.

237 G. H., ”Tidsläget och Kyrkan”: *Kbr* 5 (1929), sid. 70; K. G. Fellenius et al., ”Insamlingen till Jörn”: *Kbr* 3 (1927), sid. 16–18.

Fellenius vid generalkonventet i Skara 1929 bröderna att skänka mer pengar, men också att personligen delta genom traktatspridning eller dylikt.²³⁸

Kyrkobroderer lyftes i tidskriften också fram som en modern man. Vi ser prov på detta när kåren i Kila rapporterar att ”den alltid så välvillige och omtänksamme” K. G. Fellenius vid den arrangerade kyrkobrodradagen i staden kom och hämtade bröderna med sin bil.²³⁹ Att den kristne mannen skulle vara omodern och bakåtsträvande var en bild som här motverkas genom att påvisa denna högst moderna, och manliga, sysselsättning.

Det framgår tydligt att språket i tidskriften är könat, inte minst med tanke på hur förbundets existens kretsar kring ordet brödraskap. Ett illustrativt exempel är de diskussioner som förekom i samband med förbundets Sigtuna-konferens 1926, vars huvudsakliga tema var just ”den personliga samvaron i förstående broderskap”. Manfred Björkquist refererade i sitt inledningstal om ”huru Kristus samlar ett brödraskap omkring sig”, till psalmer av Luther och Olavus Petri som behandlade just detta brödraskap. I sammanhanget talade även en av Stockholmsbröderna om Luthers förhållande till bröders gemenskap, vilket den senare satte ”nästan lika högt som sakramenten”.²⁴⁰ Också Fredrik Clason hänvisade till Luther när han i 1928 års sista nummer av tidskriften hade en utläggning om vad denna bröders gemenskap egentligen innebär. I första rummet står för honom däremot inte Luther, utan Jesus och apostlarna, vars relation var en sann bild för ett kristet brödraskap.²⁴¹ Vi kan konstatera att Kyr-

kobrodererna legitimerade sin verksamhet utifrån dels Jesus och apostlarna och dels reformatorerna.²⁴² Genom att hänvisa till kristendomens och protestantismens stamfäder skulle den lutherska kristendomen remaskuliniseras. Ett annat återkommande exempel på det könade språk som karaktäriserade förbundet är talet om ”fädernas kyrka”. Kåren i Nora rapporterar bland annat att de tillsammans med K. G. Fellenius samtalat över ämnet ”Varför vi älska fädernas kyrka”, varvid en hyllningsdikt lästes och J. A. Eklunds (1863–1945) psalm, ungyrkörörelsens kampsång, ”Fädernas kyrka” sjöngs.²⁴³

Det har vid flera tillfällen blivit tydligt att tron och trofasthet skulle vara något centralt i den kristne mannens liv, men också tvivlet hade sin plats. Teodor Holmberg lyfte i sin artikel om tron och vetenskapen, ”Livets största kraft”, fram aposteln Tomas som en förebild för Sveriges kristna män. Det var enligt Holmberg en god sak att Tomas tvivlaren var en av Jesu närmaste vänner – det visade att tvivlet, vilket var så omfattande i det svenska samhället, var en naturlig del av det kristna livet. Tomas var en förebild för att han trodde, trots att det inte föreföll som något naturligt.²⁴⁴ Detta stämmer väl in på det som David Tjeder kallar det ”manliggörande tvivlet” – kampen att övervinna tvivlet var ett sant prov på manlighet.²⁴⁵

Det är inte vidare förvånande att beskriv-

238 K. G. Fellenius, ”1929 års Generalkonvent”: *Kbr* 5 (1929), sid. 86.

239 ”Från våra kårer”: *Kbr* 3 (1927), sid. 35. Att bröderna körde bil är något som framkommer flera gånger i tidskriften (”Från våra kårer”: *Kbr* 3 (1927), sid. 49; ”Från våra kårer”: *Kbr* 5 (1929), sid. 80).

240 Hjalmar Alner, ”Kyrkobroderernas Sigtunakonferens”: *Kbr* 2 (1926), sid. 17–18.

241 Fredrik Clason, ”Varför äro vi kyrkobroder?”: *Kbr* 4 (1928), sid. 98–99.

242 Det här syns på flera ställen i tidskriften, bland annat när kåren i Örebro, Olavus Petris hemstad, har föredrag om honom. Hans likheter med Luther lyfts fram och Olavus Petri beskrivs som ”lika orädd och kärleksfull som sin mästare” (”Från våra kårer”: *Kbr* 5 (1929), sid. 75).

243 ”Från våra kårer”: *Kbr* 2 (1926), sid. 35. ”Fädernas kyrka”, som handlar om ”manlig och kristen tro” och har tydliga militaristiska metaforer, var en psalm som ofta förekom i samband med brödernas sammankomster (”Från våra kårer”: *Kbr* 3 (1927), sid. 5; A. S—n. ”Stiftskonvent för kyrkobrodrakåreerna från Skara stift”: *Kbr* 3 (1927), sid. 46; ”Generalkonventet”: *Kbr* 3 (1927), sid. 59; ”Från våra kårer”: *Kbr* 5 (1929), sid. 6).

244 Teodor Holmberg, ”Livets största kraft”: *Kbr* 4 (1928), sid. 61.

245 David Tjeder, ”Det manliggörande tvivlet”: Yvonne

ningar av kvinnor lyser med sin frånvaro i tidskriften. Om sådana hade förekommit oftare hade det varit av stort intresse att undersöka hur kvinnorna framställdes – vilka ideal som ansågs värdiga henne. Det finns däremot några tillfällen då kvinnor nämns och i ett samband ser vi också en kort beskrivning av den presenterade kvinnan. När läkaren Henrik Berg (1858–1936) omnämnde den danske prästen Vilhelm Becks (1829–1901) mor beskrev han henne som ”ej blott till sitt yttre en vacker människa utan som var allra skönast till sin inre människa”. Den estetiska skönheten syntes alltså också i hennes personlighet, vilken var ”mild och kärleksfull” – så mild att ”det kostade henne mycken kamp, innan hon kunde mottaga Frälsarens nåd”.²⁴⁶ Vi ser här att kvinnan lyftes fram i egenskap av sitt yttre, vilket sällan förekom i beskrivningar av män. Hon karaktäriserades också med vad som ansågs vara typiska feminina egenskaper i sin mildhet och kärleksfullhet, vilket delvis utgjorde ett hinder. Noteras bör att denna kärleksfullhet också var en central egenskap för den kristne mannen. I ett annat sammanhang talade Manfred Björkquist om kyrkan och kristendomen. Han menade att det heligaste barndomsminnet vi har är då vår mor bad aftonbönen med oss som barn.²⁴⁷ Här framställdes kvinnan som ansvarig för barnets religiösa uppfostran i den privata sfären – den sfär av samhället där borgerligheten också ansåg att religionen hörde hemma. Det faktum att männen inom Kyrkobrodererna såg sig själva i relation till andra män, snarare än kvinnor, stärker den tes som drivits i tidigare forskning, nämligen att manlighet huvudsakligen formas i ett homosocialt sammanhang. Det går däremot inte att förstå Kyrkobrodererna som ett uttryck för vad David Tjeder kallar *implicit misogyni*, då det inte alls var en självklarhet för förbundets

medlemmar att kvinnorna var förpassade till den privata sfären. Kvinnorna var förebilder, snarare än individer förpassade till hemmet.²⁴⁸

I 1929 års sista nummer av tidskriften finns en dikt, ”En kyrkobroder”, publicerad. Dikten är skriven av kyrkobrodern Carl Söderling (1873–1948), kanske mest känd som medium i Spiritualistiska sällskapet.²⁴⁹ Dikten sammanfattar många av de ideal som presenterats ovan och det finns här anledning att återge den in extenso:

En kyrkobroder, han bör vara svag
Men stark och modig tillika.
Han handlar i kraft utav Andens lag
För lögn ger han aldrig vika.

I anden ödmjuk, förbliver han fast.
Han söker och älskar friden,
Men gäller det sanning, står han sitt kast
Och fruktar icke för striden.

En kyrkobroder bör vara ett salt.
Han gillar icke intriger.
Han söker finna Guds mening i allt,
Och åt hans vilja sig viger.

Ett [*sic*] kyrkobroder skall vara ett ljus,
Och lysa i mörka världen,
Samt visa ur villors töcken och grus
Till strålände Fadershärden.

En kyrkobroder skall kämpa sig fram,
Då Gudsviljan honom driver —
Tack vare Guds blödande offerlamm
Till ett med Gud han bliver!²⁵⁰

Här framkommer bilden av en ödmjuk man med styrkan och modet i behåll, en man som alltid gjorde handling av tanken och ständigt arbetade med och för Gud. Kyrkobrodern skulle vara trofast – en förebild för andra människor som drar sig till Gud snarare än till intriger. Med andra ord ska det finnas utrymme för motsättningar i den kristne mannen.

Manligt arbete med och för Kristus

Maria Werner (red.), *Kristen manlighet. Ideal och verklighet 1830–1940*. Lund 2008.

246 Henrik Berg, ”Wilhelm Beck”: *Kbr* 5 (1929), sid. 57.

247 Manfred Björkquist, ”Den bundna och den fria kyrkan”: *Kbr* 5 (1929), sid. 99.

248 Tjeder, 2003, sid. 281–283.

249 Se exempelvis Carl Söderling, *De döda leva*. Stockholm 1948.

250 Carl Söderling, ”En kyrkobroder”: *Kbr* 5 (1929), sid. 123.

I föregående avsnitt har vi sett vilka egenskaper som ansågs ideala för den kristne mannen, utan att närma oss det praktiska arbetet som föreslogs och synliggjordes i förbundets tidskrift. Det senare ska tecknas här, men läsaren ska komma ihåg vad generalsekreterare Fellenius skrev i årsrapporten 1928, att förbundets sociala arbete under de tio första åren varit ”ringa eller intet”.²⁵¹ Den inre linjen var i fokus under hela etableringsfasen, varför det yttre arbetet fick mindre plats också i tidskriften.

Lekmannen hade enligt Kyrkobröderna mycket att tillföra i arbetet för Guds rikets förverkligande på jorden. Ett exempel på detta är att lekmannen lyftes fram som en hjälp i egenskap av yrkesutövare. Han kunde vara prästen till hjälp ”som snickare, typograf, ingenjör, läkare o.s.v.”.²⁵² Teodor Holmberg var inne på samma linje i sin artikel om ”Manlig kristendom”, vilken enligt honom måste resultera i socialt arbete, eftersom männen måste vara aktiva. De kristna männen ”måste lära sig att vara kristna just där de gå och stå: i sitt vardagliga kall, som statsmän, riksdagsmän, journalister, köpmän, bankirer, jurister, militärer, fabriksarbetare, lantmän o.s.v.”.²⁵³ Som ett exempel på detta kan nämnas en artikel av missionsläkaren i Rhodesia (i dag Zimbabwe och Zambia), Nils Tilander (1884–1977). I den erbjöds förbundet, vilket bestod av ”både arkitekter och medlemmar med konstförfarna händer”, hjälpa till att bygga och rusta upp kyrkor på missionsfältet.²⁵⁴ Här ser vi prov på vad Yvonne Maria Werner kallar vardagsnära kristendom – ett utövande som är anknytt till vad männen sysslar med i största allmänhet. Det var däremot inte bara det vardagsnära som var aktuellt för bröderna,

de ansåg sig behövas i flera sammanhang. Ett av dessa sammanhang var söndagsskolan, i vilken det rådde brist på manliga lärare. Det här resulterade enligt en artikel om ”Lekmannauppgifter i församlingsarbetet” i att många pojkar avslutade sina söndagsskolestudier i förtid. Skribenten ansåg att behovet av kyrkobröder som söndagsskolelärare var tämligen akut, inte minst på grund av att kristendomsundervisningen fick allt mindre plats i skolan.²⁵⁵ Det manliga arbetet behövde alltså inte skilja sig från det kvinnliga – det tidigare motiverades i det här fallet med en förhoppning om att det skulle leda till en, åtminstone statistisk, remaskulinisering av kristendomen.

”En man kan ej gå sysslolös” skrev direktör Gunnar Högquist (1890–1952) i sin artikel om ”Kyrkan och männen” i tidningens första nummer 1928. Detta kombinerat med att kyrkan inte erbjudit några aktiviteter har enligt författaren resulterat i att männen, i större grad än kvinnorna, sökt sig bort från kyrkan, till ”studiecirklar, vetenskapen och sist men ej minst den socialdemokratiska arbetarrörelsen”. Eftersom männens åsikter hade stort inflytande i samhället – de ”vilja ju i regel handla och leda, ej ledas” – hade det uppstått religionsfientliga strömningar på flera håll. Högquist menar dock att en ny trend börjat växa, att kyrkans lekmän äntligen reagerade. Viktigt i denna reaktion var dock att ingen egoism fick synas – ”vi måste bli intet i oss själva” och utföra arbetet med och för Gud, inte för oss själva.²⁵⁶ Enligt Högquist var det alltså på grund av att kyrkan inte tillhandahållit några aktiviteter som männen lämnat kyrkan och i stället använt sin vilja att leda i kampen mot kyrkan.

Ett sätt att motverka att männen vände kyrkan ryggen till förmån för andra aktiviteter var enligt Manfred Björkquist att tillsätta en

251 K. G. Fellenius, ”Generalsekreterarens rapport”: *Kbr* 4 (1928), sid. 89.

252 K. G. Fellenius, ”Kyrkliga mötet i Malmö”: *Kbr* 3 (1927), sid. 23.

253 Teodor Holmberg, ”Manlig kristendom”: *Kbr* 4 (1928), sid. 20.

254 Nils Tilander, ”Kyrkor i Rhodesia”: *Kbr* 5 (1929), sid. 103.

255 R. S., ”Lekmannauppgifter i församlingsarbetet”: *Kbr* 4 (1928), sid. 2.

256 Gunnar Högquist, ”Kyrkan och männen”: *Kbr* 4 (1928), sid. 3–4.

kommitté som skulle utröna vilka möjligheter det fanns för ett samarbete mellan kyrkan och idrottsvärlden. Här föreslogs bland annat anordnande av gudstjänster i samband med idrottsevenemang, precis som fältgudstjänster firades under mer omfattande militärövningar.²⁵⁷ Detta var den enda gången som sambandet mellan idrott och kristendom dryftades inom förbundet under den undersökta perioden, trots att det fanns med som ett förslag på aktivitet i stadgarna.

Aktiviteter som nu erbjöds för att hindra utvecklingen som Högquist noterat var inte bara förknippade med männens yrken, söndagsskolan eller idrottsvärlden. I generalsekretärens rapport från 1928 citerar Fellenius den broschyr om Kyrkobröderna som publicerades 1919, i vilken framkom även andra sysselsättningar som ansågs passa en kyrkobroder. Samhällsutvecklingen hade lett till nya uppgifter, såsom barnavårdare och övervakare av oskyldigt dömda. Nathan Söderblom, som författat broschyren, menade att detta var uppgifter som ”män med kärlek, vishet och tålmod” skulle ta sig an.²⁵⁸ Vi kan återigen konstatera att Söderblom delvis använder egenskaper som av borgerligheten ansågs feminina till att förklara den kristna manligheten. Därtill tillskrevs en typiskt kvinnlig aktivitet som barnavård manliga förtecken.

En annan kvinnlig aktivitet var den som försiggick i kyrkans många syföreningar runtom i landet, till vilka Kyrkobröderna kan ses som en manlig motsvarighet. Att så var fallet belyses explicit i en rapport från kåren i Norrköping 1928. Kåren rapporterade att de under föregående år flera gånger anordnat vad de kallar ”gubbmöten”, vilka var baserade på de samkväm som en syförening i staden länge anordnat för fattiga äldre kvinnor.²⁵⁹ Arbetet

var alltså baserat på kvinnligt socialt arbete och presenterades nu som ett element i den kristna manlighetens diskurs. Vi har sett att liknande arbete utfördes i flera kårer, men detta exempel är egenartat, då syföreningarnas arbete explicit presenteras som arbetsformens förebild.

Slutsatser

Kyrkobrödernas arbete kan förstås som det Lehmann kallar kyrklig mobilisering. I samarbete med prästerskapet var deras mål att sprida kunskap i kyrkliga frågor och att tillsammans i lokala kårer arbeta för Guds sak i både inre och yttre former – genom privata samlingar respektive socialt arbete. Denna mobilisering rymde olika typer av fromhet i diverse verksamheter och i Kyrkobrödernas fall blir det tydligt att deras uppdrag var att intressera männen för kristendomen. Anledningen till att det var just männen som efterfrågades i det arbete som förbundet bedrev berodde inte på att kvinnorna ansågs vara inkompetenta – tvärtom. Kvinnorna stod redan för en betänklig del av det kyrkliga arbetet, till skillnad från männen, vars kyrksamhet och engagemang i kyrkliga frågor hade avtagit i högre grad än kvinnornas dito. Anledningen till att ett kyrkligt brödrärförbund bildades var alltså att intressera männen för kyrkan – detta i ett könsöverskridande arbete, vilket dock ansågs ha vissa aspekter som var bättre lämpade för män än för kvinnor. För att göra kristendomen intressant för männen använde de sig av en rad remaskuliniseringsstrategier, för att använda Olaf Blaschkes uttryck. Skulle männen leva ett aktivt kristet liv måste kristendomen först bli manlig.

Den första av de fyra remaskuliniseringsstrategier som Blaschke noterat är att koppla vad som ansågs vara traditionellt manliga dygder till kristna ideal och på så sätt förena kristna och manliga egenskaper. På så sätt fick stereotypa mansideal en självklar plats i arbetet för kris-

257 K. G. Fellenius, ”1929 års Generalkonvent”: *Kbr* 5 (1929), sid. 87; ”Eko”: *Kbr* 5 (1929), sid. 109–111.

258 K. G. Fellenius, ”Generalsekretärens rapport”: *Kbr* 4 (1928), sid. 84–85.

259 ”Från våra kårer”: *Kbr* 4 (1928), sid. 93.

tendomen. Det här yttrade sig ofta i dualistiska framställningar där den kristne mannen fick vara en förebild i kampen mot det onda – mannen framställdes som en hjälte. Denna strategi blir synlig också i analysen av Kyrkobröderna, vilka lyfte fram egenskaper som tolkades som traditionellt manliga, såsom ansvarsfullhet, praktisk läggning, behärskning, hängivenhet, plikttrögenhet, styrka, krigiskhet, mod och offervilja. Dessa dygder var enligt Kyrkobröderna inte bara manliga, utan också avgörande kristna ideal och därför ansågs mannen av naturen inneha dygder som efterfrågades i det kristna arbetet. Precis som Blaschke noterar ser vi också hos Kyrkobröderna hur detta kom till uttryck i dualistiska föreställningar. Mannen blev i sin stereotypa framställning en soldat i en armé och de militaristiska metaforerna var genomgående. Det samhälle som representerades av osedlighet, materialism, hat och själviskhet fick framstå som fiender i denna strid mot ondskan. Centrala gestalter i kristendomens historia fick därtill fungera som förebilder i egenskap av modiga och trofasta män. I sammanhanget var självklart Jesus den största förebilden, men också apostlarna och reformatorerna lyfts fram som representanter för sann manlighet.

Remaskuliniseringsstrategi nummer två kallar Blaschke för anpassning. Den går ut på att anpassa sig till det hegemoniska samhället samtidigt som den kristna identiteten skyddas. Vi har sett hur Kyrkobröderna flera gånger ställde sig kritiska till hur samhället hade utvecklats, med ett allt för stort fokus på profit och personlig framgång. Det är därför inte förvånande att förbundet väldigt sällan gjorde explicita försök att anpassa sig därefter. Vad som däremot kan konstateras, som vi också sett i föregående strategi, är att de manliga egenskaper som möjliggjorde framgång och rikedom var eftersträvsvärda – de skulle däremot användas i strävan att förverkliga Guds rike på jorden, snarare än att nå världslig välgång. Ett ytterligare exempel på anpassning

som Blaschke nämner är nationalismen, vilken vi sett presenteras som en manlig dygd hos några av Kyrkobrödernas representanter, inte minst av Manfred Björkquist och Teodor Holmberg.

Ett annat sätt att remaskulinisera kristendomen var att omkoda egenskaper som ansågs vara traditionellt manliga eller kvinnliga. Det kristna fromhetslivet med gudstjänstbesök, bön och andakter i hemmet var inte något som ansågs manligt – tvärtom var det något som kvinnorna sysslade med. I Kyrkobrödernas sammanhang framställdes ett sådant fromhetsliv som något centralt i den kristne mannens liv, men det framställdes också som något manligt. Det var inte kvinnor utan manliga, modiga och starka hjältar och soldater som gick i kyrkan. Lekmannaideal utgjordes inom Kyrkobröderna inte uteslutande av stereotypa manliga dygder, utan de lyfte också fram allmänkristliga ideal som kommit att betraktas som något ytterst kvinnligt. Det handlade ofta om framstående egenskaper, såsom ödmjukhet, kärleksfullhet och tålmod. Också egenskaper som ansågs vara traditionellt manliga ifrågasattes av förbundets medlemmar – en kyrkobroder skulle till exempel inte vara sin egen herre. Den kristne mannen skulle vara underdånig och det ansågs inte vara ett tecken på manlighet att vägra underordna sig. I Jesus hade mannen sin självklara ledare och lekmannen skulle dessutom vara medveten om sitt förhållande till prästen. Även om den senare inte stod över lekmannen – en sådan tanke ansågs strida mot Luthers tanke om det allmänna prästadömet – så hade han en tydlig ledarposition och stod inför församlingen som medlare mellan Gud och människan. Ödmjukhet, underdånighet och kärleksfullhet var inte något som stod i kontrast till bilden av den traditionelle mannen – egenskaperna omkodades från att uppfattas som något feminint eller omanligt till att förstås som något självklart i deras manlighet.

Den fjärde och sista remaskuliniseringsstrategin som Olaf Blaschke lyfter fram gick ut på att instrumentalisera manligheten i det

kristna arbetet. Det betyder att ett aktivt försök gjordes att göra det kristna arbetet anpassat för männen och deras förståelse av sig själva och sin manlighet. De skulle inte bara begå nattvarden, be och hålla andaktsstunder i hemmet, de skulle också arbeta inom områden som av tradition ansågs vara manliga. Ett sådant arbete utövades i det offentliga, den sfär som var tydligt sammanlänkad med manlighet. Det här är den remaskuliniseringsstrategi som syns tydligast inom Kyrkobröderna, trots att arbetet som vi sett huvudsakligen var förlagt till den inre linjen, som inte karaktäriserades av praktiskt handlande. Att dessa ideal står i fokus kan mycket väl tolkas som ett uttryck för den kritik som generalsekreterare K. G. Fellenius riktade mot kårerna runtom i landet – att de lade för stort fokus på det inre arbetet och i stället skulle lägga mer tyngd på det sociala arbetet. Det handlar här alltså inte främst om vad förbundets medlemmar i första rummet faktiskt gjorde, utan snarare vad som ansågs lämpligt och viktigt att göra. Det manliga arbetet i den offentliga sfären som förespråkades var deltagande i kommunala nämnder, föredragshållande, samarbete med idrottsföreningar, skriftspridning och propagering i pressen. I praktiken upptog sådana aktiviteter alltså varierande tid, ibland nästan ingen alls, men det var verksamhet som påvisade att männen kunde vara män i vad som uppfattades vara ordets traditionella mening även när de ”stred” för kyrkan. Religionen hade inte bara sin uppgift i det som sågs som den traditionellt kvinnliga privata sfären.

I anknytning till instrumentaliseringsstrategin är också vad Yvonne Maria Werner kallar vardagsnära kristendom viktigt att notera. Hon menar att om sådant som män sysslar med till vardags kopplas till kristendomen kan också det fungera som en remaskuliniserande strategi. Det här blir tydligt inom Kyrkobröderna, där lekmannens vardagliga arbete i enlighet med Luther förstods som ett kall. Förbundsmedlemmen hade en uppgift att fylla i förverkligandet av

Guds rike på jorden i egenskap av det yrke han innehade – han kunde hjälpa till som arkitekt eller som lantbrukare, alla hade något att ge.

Också Anna Prestjan noterar en remaskuliniseringsstrategi i det sociala arbetet, ett arbete som var förknippat med kvinnlighet. Genom att koppla det sociala arbetet till stereotypa manliga karaktäristika kunde det trots sin feminina grund ses som något remaskuliniserande. Inom Kyrkobröderna premierades inte bara vad som uppfattades som traditionellt manliga uppgifter i samhället utan också sådana som varit del av kvinnans domän, såsom arbete med barn, sjuka och fattiga. Detta arbete kopplades delvis till manliga egenskaper och legitimerades på så sätt som viktiga uppgifter för bröderna. Prestjans teori måste dock i sammanhanget modifieras något, eftersom förbundet inte bara lyfte fram egenskaper som tolkades som traditionellt manliga som nödvändiga i den här typen av verksamhet, utan också sådana som förstods som traditionellt kvinnliga. Mannen skulle ha tålmod och vara kärleksfull – den emotionella delen av arbetet var inte utesluten. Det var snarare så, att kvinnliga och manliga egenskaper båda presenterades som viktiga och att ett allmänkristligt sinnelag var av nöden. Vi ska dock minnas att detta arbete både på lokal och central nivå presenterades som något manligt i metaforer knutna till militarism och fysiskt arbete.

En aspekt i detta som inte får förbises är Kyrkobrödernas inställning till kvinnans församlingsarbete. Hon möttes aldrig med skepsis, utan var snarast en förebild för de kristna männen. Hon vände aldrig kyrkan ryggen och gjorde enligt förbundet ett gott arbete, inte minst inom missionen. Ibland ansågs mannens uppgifter rentav vara ett förlängande av kvinnornas arbete. Det handlade alltså inte om att förminska kvinnans arbete utan att få männen att engagera sig i samma utsträckning som de förra. Vi har konstaterat att Kyrkobröderna kan förstås som en reaktion på att den kristna manligheten ifrå-

gasattes och att kvinnorna fick en framskjuten position i kyrkan. Att deras reaktionsmönster skulle motsvara det Michael Kimmel kallar *the antifeminist backlash* är inte en rimlig slutsats. Männerna ansågs inte stå över kvinnorna och det finns inte ett spår av explicit kvinnofientlighet. Samtidigt går det inte att beteckna förbundets medlemmar som *profeminist men*, då de inte ansåg feminismen vara lösningen på problemet. Snarare kan reaktionen förklaras med Kimmels *the promale backlash*, då de ansåg att hotet var en produkt av samhällsförändringar och den manlighet de förespråkade var väl anpassad till ett modernt samhälle.

Den inre linjen, som ju utgjorde kårernas huvudsakliga arbete, får inte glömmas bort i sammanhanget. När medlemmarna samlades var det oftast bibelstudier och föredrag som stod på schemat och det absolut viktigaste idealet i dessa sammanhang var brödragemenskapen. Här fungerade bröderna i en privat sfär och det var sålunda inte bara det offentliga arbetet som ansågs viktigt för förbundet. Men också det inre arbetet fungerade som ett uttryck för manlighet då samlingarna hade en homosocial karaktär. Brödragemenskapens förebilder var naturligtvis också män – Jesus, apostlarna, Luther och Olavus Petri var alla praktexempel på män som visade hur viktig denna gemenskap var. Kristendomen i allmänhet och den lutherska tron i synnerhet framställdes som manliga angelägenheter, de största personerna i kristendomens historia var ju män och dessutom värderade de gemenskap med andra kristna män högt.

För att förverkliga sitt syfte ser vi alltså hur

förbundets medlemmar å ena sidan samlades tillsammans för uppbyggelse genom föreläsningar och bibelstudier och å andra sidan var aktiva i offentligheten. Efter några oroväckande år var Kyrkobröderna snart etablerade i landet – inte minst i Mellansverige. Det bedrevs främst arbete inom den inre linjen, men också det yttre arbetet synliggjordes bland annat genom arbete i pressen, engagemang i politiken i stat och kommun samt anordnande av församlingsaftnar. Det mångfacetterade arbetet finner ett illustrativt exempel i Uppsala första kårs fyra utskott – församlings-, missions-, litteratur- respektive skriftspridningsutskottet.

Kyrkobröderna kan alltså sammanfattningsvis förstås som en rörelse, vilken genom manifesterade remaskuliniseringsstrategier ville motverka den feminisering av kristendomen som ägt rum under 1800-talet. Det gjordes i frånvaro av, men inte i opposition mot kvinnorna i kyrkan, vilka snarare fungerade som förebilder för organisationen. Det gjordes heller inte genom att på ett tydligt sätt koppla kroppsliga ideal till kristendomen. Snarare var Kyrkobrödernas mål att medlemmarna i landets kårer skulle engagera sig i sociala frågor och vara aktiva samhällsmedborgare, samtidigt som de också agerade enligt en inre linje. Genom att använda sig av ovan nämnda strategier för att engagera männen i det kristna arbetet försökte de genomföra en kyrklig mobilisering – en mobilisering som nådde sådan framgång att förbundet 1929 hade omkring 50 kårer bestående av ett par tusen medlemmar, vilka snart skulle komma att bli många fler.

Summary

IDEALS OF MASCULINITY WITHIN THE CHURCH OF SWEDEN’S LAITY MOVEMENT, 1918–1929

In 1918 the “Church Brothers” (Kyrkobröderna) was established as the official laity movement within the Church of Sweden, with Archbishop Nathan Söderblom (1866–1931) as their first president. The present study analyses ideals of masculinity within the movement, using theories regarding the feminisation and remasculinisation of Christianity during the 19th and 20th centuries.

The explicit aim of the movement was to activate men in the life of the Church. The reason behind a focus on males was an experienced female domination in the context of the Church. This domination is a paradox, since the Church of Sweden was run entirely by men, and women would not have access to ordination to the priesthood until 1958. However, the movement did not have a negative view on the work of women. On the contrary, their work within the Church was viewed and presented as an ideal, especially within the missionary field. In order to involve men, the movement found them tasks in domains that were perceived as masculine.

These tasks can be analysed from the four strategies of remasculinisation presented by the German historian Olaf Blaschke. The first strategy – connecting what were viewed as traditionally masculine virtues with Christian ideals – was employed by the movement through dualistic representations, whereby the Christian man was depicted as a soldier and hero in the fight against evil. The Christian man was presented as responsible, practical, restrained, staunch, conscientious, strong, courageous, and self-sacrificing. Blaschke’s second strategy, adaptation to the hegemonic society, was not

used to the same extent by the movement. Its members were de facto critical towards many of the developments in society, which they considered too focused on profit and personal success. The third strategy is based on recoding characteristics that were considered masculine or feminine. This strategy is intriguing since many of the core Christian values were regarded as feminine by numerous contemporaries. For example, going to church was presented by the movement as something demanding prowess. The ideals for a Christian man consisted not only of the stereotypical male ones presented above, but also generic Christian values such as humility, charity, and patience. These characteristics were not presented as something unmanly or effeminate, but rather understood as something self-evident in the members’ masculinity. The fourth strategy presented by Olaf Blaschke is the instrumentalisation of masculine practices in the service of Christianity, i.e. actively trying to adjust men’s function within the Church to their understanding of themselves and their masculinity. This can be seen in the movement, not least in the focus on activating its members in the public sphere of society. The types of work advocated included participation in community committees, collaborations with sports associations, and agitating in the press. In this way, the movement illustrated how religion was not something belonging solely to the assumed feminine private sphere of society.

During the investigated period, the Church Brothers constituted a movement which tried to counteract what they perceived to be both the numerical and conceptual feminisation of the Church of Sweden in the course of the 19th century. This was done in the absence of, but not in opposition to, the women of the Church. By using the strategies of remasculinisation presented above, the aim of the movement was to achieve ecclesiastical mobilisation through increased male participation.

FÖRKORTNINGAR

FB	<i>Församlingsbladet</i>
Kbr	<i>Kyrkobröderna. Organ för Svenska kyrkans lekmanaförbund</i>
NSS	<i>Nathan Söderbloms samling</i>
RA	<i>Riksarkivet</i>
SKLA	<i>Svenska Kyrkans Lekmanaförbunds arkiv</i>
SvD	<i>Svenska Dagbladet</i>
UUB	<i>Uppsala universitetsbibliotek</i>
VL	<i>Vår Lösen</i>

Källor och litteratur

OTRYCKTA KÄLLOR

Arninge

Riksarkivet

Svenska Kyrkans Lekmanaförbunds arkiv:

A 1: 1, Protokoll från Generalrådets arbetsutskott (1917–1946)

E 1: 1, Korrespondens och inkomna handlingar. Huvudserie (1918–1926)

E 3: 1, Inkomna protokoll från kyrkobrödrakårer (1914–1934)

F 1 a: 1, Handlingar rörande General-, Riks- och Jubileumskonvent (1918–1935)

Uppsala

Uppsala universitetsbibliotek

Nathan Söderbloms samling:

Brev från Oscar Mannström

Brev från Enar Sahlin

PERIODIKA

Församlingsbladet

Kyrkobröderna. Organ för Svenska kyrkans lekmanaförbund

Svenska Dagbladet

Vår Lösen

TRYCKTA KÄLLOR OCH LITTERATUR

Ahlstrand, Axel, *John Melander. En banbrytare och hövding*. Stockholm 1942.

Allen, L. Dean, *Rise Up, O Men of God. The 'Men and Religion Forward Movement' and the 'Promise Keepers'*. Macon 2002.

Alm, Anna, *På storstadens gränsmarker. Frivilligt kyrkligt arbete 1893–1918*. Stockholm 1918.

Anderson, Olive, "The Growth of Christian Militarism in Mid-Victorian Britain": *The English Historical Review*, vol. 38, no. 388, 1971.

Aronson, Torbjörn, *Den unge Manfred Björkquist. Hur en vision av kristendomens möte med kultur och samhälle växer fram*. Uppsala 2008.

–, "Manfred Björkquist. Ungkyrkorörelsens ledare, Sigtunastiftelsens grundare och Stockholms stifts förste biskop": Vivi-Ann Grönqvist (red.), *Manfred Björkquist. Visionär och kyrkoledare*. Skellefteå 2008.

Bergfeldt, Börje, *Den teokratiska statens död. Sekularisering och civilisering i 1700-talets Stockholm*. Stockholm 1997.

Bexell, Oloph, "Det Sverige de mötte": Rolf Larsson (red.), *Med Jesus fram. Uppsala kyrkliga frivilligkår – arvet, nuet och framtiden*. Skellefteå 2010.

–, *Sveriges kyrkohistoria, 7 Folkväckelsens och kyrkoförnyelsens tid*. Stockholm 2003.

–, recension av "Präst och karl, karl och präst. Prästmanlighet i tidigt 1900-tal": *Kyrkohistorisk årsskrift* 2011.

Björkquist, Manfred, *Herdabrev till Stockholms stift*. Uppsala 1942.

Blaschke, Olaf, "Fältmarskalk Jesus Kristus": Yvonne Maria Werner (red.), *Kristen manlighet. Ideal och verklighet 1830–1940*. Lund 2008.

- Brohed, Ingmar, ”’Frivilliga verksamhetsformer’ avspeglade i visitations- och prästmötesprotokoll de första decennierna av 1900-talet”: Hans Wahlbom (red.), *De ändrade relationernas århundrade. Lunds stift under 1900-talet*. Lund 2011.
- Brown, Callum G., *The Death of Christian Britain. Understanding Secularisation 1800–2000*. London 2001.
- Bäckström, Anders, *När tros- och värderingsbilder förändras. En analys av nattvards- och husförhörssedens utveckling i Sundsvallsregionen 1805–1890*. Stockholm 1999.
- Carstensen, Gustav, ”Kyrkobröderna 1918–1958”: Axel Bromander et al. (red.), *Alltså arbeta vi vidare. Minnesskrift vid Kyrkobrödernas fyrtioårsjubileum 1958*. Sigtuna 1958.
- Christiansson, Elisabeth, *Kyrklig och social reform. Motiveringar till diakoni 1845–1965*. Skellefteå 2006.
- Christiansson, Elisabeth & Tomas Fransson, ”Kristen enhetskultur på modernitetens villkor. Visionen bakom Sigtunastiftelsen vid tiden för dess grundande”: Anne-Louise Eriksson (red.), *På spaning... Från Svenska kyrkans forskardagar 2007*. Stockholm 2008.
- Dahlman, Per, *Kyrka och stat i 1860 års svenska religionslagstiftning*. Skellefteå 2009.
- Ekenstam, Claes, ”En historia om manlig gråt”: Claes Ekenstam et al. (red.), *Rädd att falla. Studier i manlighet*. Möklinta 1998.
- Enochsson, Ernst, *Den kyrkliga seden. Med särskild hänsyn till Västerås stift*. Stockholm 1949.
- Estborn, David, ”Hur vinna nya medlemmar?”: Carl H. Nilsson (red.), *Kyrkobröderna. En orientering och handledning*. 3. uppl. Stockholm 1955.
- Fellenius, Karl Gustaf, ”Kyrkobröderna, Svenska kyrkans lekmanaförbund”: Edvard Rodhe et al. (red.), *Vår kyrka från början av tjugonde århundradet, IV Tiden 1921–1925*. Stockholm 1926.
- Fredrikson, Tuve (red.), *Kyrkobröderna. Programskrift jämte kort orientering*. Falun 1943.
- Gärtner, Bertil E., ”Lekman – att tjäna Gud”: *Med engagemang och medansvar. En bok om lekmannaskapet i Svenska kyrkan*. Stockholm 1990.
- Hammar, K. G., *Liberalteologi och kyrkopolitik. Kretsen kring Kristendomen och vår tid 1906-omkr.* 1920. Lund 1972.
- Heimann, Mary, ”Christianity in Western Europe from the Enlightenment”: Adrian Hastings (red.), *A World History of Christianity*. Cambridge 1999.
- Hirdman, Yvonne, *Genus. Om det stabila föränderliga former*. Malmö 2001.
- Jansson, Torkel, *Adertonhundralets associationer. Forskning och problem kringett sprängfullt tomrum eller sammanslutningsprinciper och föreningsformer mellan två samhällsformationer c:a 1800–1870*. Uppsala 1985.
- Jarlert, Anders, *Sveriges kyrkohistoria, 6 Romantikens och liberalismens tid*. Stockholm 2001.
- Kirkley, Evelyn A., ”Is it Manly to be Christian? The Debate in Victorian and Modern America”: Stephen B. Boyd et al. (red.), *Redeeming Men. Religion and Masculinities*. Louisville 1996.
- Kyrkobröderna, Svenska kyrkans lekmanaförbund. Medlemsförteckning 1932*. Norrköping 1932.
- Larsson, Rolf (red.), *Med Jesus fram. Uppsala kyrkliga frivilligkår – arvet, nuet och framtiden*. Skellefteå 2010.
- Lenhammar, Harry, ”Lekmannarörelser i Svenska kyrkan – innehåll och form i historiskt perspektiv”: *Med engagemang och medansvar. En bok om lekmannaskapet i Svenska kyrkan*. Stockholm 1990.
- , ”Melander, John Bernhard”: *Svenskt biografiskt lexikon*, 25. Stockholm 1987.

- Lindeskog, Gösta, *Lekmannainstitutionens uppkomst*. Stockholm 1965.
- Lindfelt, Mikael, *Teologi och kristen humanism. Ett perspektiv på Torsten Bohllins teologiska tänkande*. Åbo 1996.
- Lindman, Sigurd, "Fellenius, Karl-Gustav": *Svenska män och kvinnor*, 2. Stockholm 1944.
- Luckmann, Thomas, *The Invisible Religion. The Problem of Religion in Modern Society*. New York 1967.
- Lutteman, Ester, *Axel Lutteman. Korsfarare och präst. Minnen, anteckningar och brev*. Stockholm 1933.
- Lövgren, Oscar, *Psalm- och sånglexikon*. Stockholm 1964.
- McLeod, Hugh, *Secularisation in Western Europe, 1848–1914*. London 2000.
- Malm, Erik, *Kyrkobröderna, Svenska kyrkans lekmanaförbund. Medlemsförteckning 1/7 1945*. Stockholm 1945.
- Malmer, Elin & Erik Sidenvall, "Christian Manliness for Women? Contradictions of Christian Youth Organization in Early 20th-Century Sweden": *Scandinavian Journal of History*, 34: 4, 2009.
- Martling, Carl Henrik, *Kyrkosed och sekularisering*. Stockholm 1961.
- Maurits, Alexander, *Den vackra och erkända patriarkalismen. Den lundensiska högkyrklighetens präst- och mansideal*. Lund 2011.
- , "Kyrkan och skarpskytterörelsen. En mikrohistorisk konfrontation": Mikael Ottosson & Thomas Sörensen (red.), *Borgerlighet i vapen. En antologi om 1800-talets milirörelse*. Malmö 2008.
- Nilsson, Bo, *Maskulinitet. Representation, ideologi och retorik*. Umeå 1999.
- Nyberg, Harry, *Från väckelsemiljö till kyrkokedvetande i kyrkokris. En studie i Nils Lövgrens utveckling 1852–1896/98*. Uppsala 1975.
- , "Lövgren, Nils": *Svenskt biografiskt lexikon*, 24. Stockholm 1984.
- Van Osselaer, Tine, *The Pious Sex. Catholic Constructions of Masculinity and Femininity in Belgium c. 1800–1940*. Leuven 2009.
- Van Osselaer, Tine & Alexander Maurits, "Heroic Men and Christian Ideals": Yvonne Maria Werner (red.), *Christian Masculinity. Men and Religion in Northern Europe in the 19th and 20th Centuries*. Leuven 2011.
- Pasture, Patrick, "Beyond the Feminization Thesis. Gendering the History of Christianity in the Nineteenth and Twentieth Centuries": Patrick Pasture et al. (red.), *Gender and Christianity in Modern Europe. Beyond the Feminization Thesis*. Leuven 2012.
- Prestjan, Anna, "En korsfäst främling på jorden? Prästmanlighet som problem": Yvonne Maria Werner (red.), *Kristen manlighet. Ideal och verklighet 1830–1940*. Lund 2008.
- , *Präst och karl, karl och präst. Prästmanlighet i tidigt 1900-tal*. Lund 2009.
- Ridderstedt, Lars, *100 kyrkor på hundra år. Kyrkfrämjandet och kyrkobyggandet i Stockholmsregionen 1890–1990*. Stockholm 1993.
- Rodhe, Edvard, *Svenska kyrkan omkring sekelskiftet*. Stockholm 1930.
- Sjöholm, Öyvind, "Katedralstad i förvandling. Uppsaliensisk idé- och kyrkohistoria från reformationsjubileet 1893 till världskyrkomötet 1968": Öyvind Sjöholm & Sven Lundkvist (red.), *Uppsala stads historia, 6:8 Kyrkor och samfund i Uppsala. Utvecklingen från sent 1800-tal till omkring 1970*. Uppsala 1989.
- Sjöqvist, Åke, *Lärare, präst och diakonipionjär. En studie i biskop Nils Lövgrens insatser i svenskt kyrkoliv*. Stockholm 1989.
- Skoglund, Lars-Olof, "Sahlin": *Svensk biografiskt lexikon*, 31. Stockholm 2002.
- Smith, Fred B., *A Man's Religion*, New York 1913.
- Stolt, Bengt, "Ett århundrade av frivilligkårsverksamhet": Rolf Larsson (red.), *Med Jesus fram. Uppsala kyrkliga frivilligkår – arvet, nuet och framtiden*. Skellefteå 2010.
- Söderling, Carl, *De döda leva*. Stockholm 1948.

- Tegborg, Lennart, ”Från ’lekman’ till ’lekman-naskap’”: *Med engagemang och medansvar. En bok om lekmannaskapet i Svenska kyrkan*. Stockholm 1990.
- Timelin, Erik, *Lekmannagärning i Sveriges kyrka. Kyrkobröderna 1918–1938*. Stockholm 1938.
- , ”Ur Kyrkobrödernas historia”: Tuve Fredrikson (red.), *Kyrkobröderna. Programskrift jämte kort orientering*. Falun 1943.
- Tjeder, David ”Det manliggörande tvivlet”: Yvonne Maria Werner (red.), *Kristen manlighet. Ideal och verklighet 1830–1940*. Lund 2008.
- , *The Power of Character. Middle-class Masculinities, 1800–1900*. Stockholm 2003.
- Ussing, Henry, *Kirkens Arbejde i de store Byer med særligt Henblik paa den kirkelige Nød i Kjøbenhavn*. Köpenhamn 1897.
- Varför Kyrkobrödernas förbund bildades. Uppsala 1919.
- Vem är det? Svensk biografisk handbok 1937*. Stockholm 1936.
- Vem är det? Svensk biografisk handbok 1949*. Stockholm 1948.
- Wallin, Gunnar, ”Lutteman, Axel Hugo Isidor”: *Svenskt biografiskt lexikon*, 24. Stockholm 1984.
- Werner, Yvonne Maria, ”Kristen manlighet – en modernitetens paradox. Män och religion i en nordeuropeisk kontext 1840–1940”: *Historisk tidskrift*, 2004:3.
- , ”Kristen manlighet i teori och praxis”: Yvonne Maria Werner (red.), *Kristen manlighet. Ideal och verklighet 1830–1940*. Lund 2008.
- (red.), *Kristen manlighet. Ideal och verklighet 1830–1940*. Lund 2008.
- , ”Studying Christian Masculinity”: Yvonne Maria Werner (red.), *Christian Masculinity. Men and Religion in Northern Europe in the 19th and 20th Centuries*. Leuven 2011.
- Wikmark, Gunnar, *Ernst Lönegren. Församlingspräst, diakoniledare, biskop*. Stockholm 1964.
- , ”Lönegren, Ernst Frithiof”: *Svenskt biografiskt lexikon*, 24. Stockholm 1984.
- Winther Jørgensen, Marianne & Louise Phillips, *Diskursanalys som teori och metod*. Lund 2000.

